ब्राह्मणायाभिरूपाय यो दद्यादन्नमर्थिने । विदधाति निधिं
श्रेष्ठं पारलौकिकमात्मनः ॥ १० ॥ श्रान्तमध्वनि वर्त्तन्तं वृद्धमर्हं-
मुपस्थितं । अर्चयेद्भूतिमन्विच्छन् गृहस्थो गृहमागतं ॥ ११ ॥
क्रोधमुत्पतितं हित्वा सुशीलो वीतमत्सरः । अन्नदः प्राप्नुते राजन्
दिवि चेह च यत् सुखं ॥ १२ ॥ नावमन्येदभिगतं न प्रणुद्यात्
कथञ्चन । अपि श्वपाके शुनि वा न दानं विप्रणश्यति ॥ १३ ॥
यो दद्यादपरिक्लिष्टमन्नमध्वनि वर्त्तते । श्रान्तायादृष्टपूर्वाय स
महद्धर्ममवाप्नुयात् ॥ १४ ॥ पितॄन् देवानृषीन् विप्रानतिथींश्च जना-
धिप । यो नरः प्रीणयत्यन्नैस्तस्य पुण्यफलं महत् ॥ १५ ॥
कृत्वातिपापकं कर्म योदद्यादन्नमर्थिने । ब्राह्मणाय विशेषेण
न स पापेन मुह्यते ॥ १६ ॥ ब्राह्मणेष्वक्षयं दानमन्नं शूद्रे महा-
फलं । अन्नदानं हि शूद्रे च ब्राह्मणस्य विशिष्यते ॥ १७ ॥ न
पृच्छेद्गोत्रचरणं स्वाध्यायं देशमेव च । भिक्षितो ब्राह्मणेनेह
दद्यादन्नं प्रयाचितः ॥ १८ ॥ अन्नदस्यान्नवृक्षाश्च सर्वकामफल-
प्रदाः । भवन्ति चेह चामुत्र नृपते नात्र संशयः ॥ १९ ॥ आशं-
सन्ते हि पितरः सुवृष्टिमिव कर्षकाः । अस्माकमपि पुत्रो वा
पौत्रो वान्नं प्रदास्यति ॥ २० ॥ ब्राह्मणो हि महद्भूतं स्वयं
देहीति याचति । अकामो वा सकामो वा दत्त्वा पुण्यमवाप्नुयात्
॥ २१ ॥ ब्राह्मणः सर्वभूतानामतिथिः प्रसृताग्रभुक् । विप्रा
यदधिगच्छन्ति भिक्षमाणा गृहं सदा ॥ २२ ॥ सत्कृताश्च निव-
र्त्तन्ते तदतीव प्रवर्द्धते । महाभोगे कुले प्रेत्य जन्म चाप्नोति
भारत ॥ २३ ॥ दत्त्वा त्वन्नं नरो लोके यथास्थानमनुत्तमं ।
नित्यं मिष्टान्नदायी तु स्वर्गे वसति सत्कृतः ॥ २४ ॥ अन्नं प्राणा
नराणां हि सर्वमन्ने प्रतिष्ठितं । अन्नदः पशुमान् पुत्री धनवान्
भोगवानपि ॥ २५ ॥ प्राणवांश्चापि भवति रूपवांश्च तथा नृप ।
अन्नदः प्राणदो लोके सर्वदः प्रोच्यते तु सः ॥ २६ ॥ अन्नं हि

दत्त्वातिथये ब्राह्मणाय यथाविधि। प्रदाता सुखमाप्नोति दैवतैश्चापि पूज्यते ॥ २७ ॥ ब्राह्मणो हि महद्भूतं चैवभूतं युधिष्ठिर। उप्यते तत्र यद्वीजं तद्धि पुण्यफलं महत् ॥ २८ ॥ प्रत्यक्षं प्रीतिजननं भोक्तुर्दातुर्भवत्युत। सर्वाण्यन्यानि दानानि परोक्षफलवन्त्युत ॥ २९ ॥ अन्नाद्धि प्रसवं यान्ति रतिरन्नाद्धि भारत। धर्मार्थावन्नतो विद्धि रोगनाशं तथान्नतः ॥ ३० ॥ अन्नं ह्यमृतमित्याह पुराकल्पे प्रजापतिः। अन्नं भुवं दिवं खञ्च सर्वमन्ने प्रतिष्ठितं ॥ ३१ ॥ अन्नप्रणाशे भिद्यन्ते शरीरे पञ्चधातवः। बलं बलवतोऽपीह प्रणश्यत्यन्नहानितः ॥ ३२ ॥ आवाहाश्च विवाहाश्च यज्ञाश्चान्नमृते तथा। निवर्त्तन्ते नरश्रेष्ठ ब्रह्म चात्र प्रलीयते ॥ ३३ ॥ अन्नतः सर्वमेतद्धि यत् किञ्चित् स्थाणुजङ्गमं। त्रिषु लोकेषु धर्मार्थमन्नं देयमतो बुधैः ॥ ३४ ॥ अन्नदस्य मनुष्यस्य बलमोजो यशांसि च। कीर्त्तिश्च वर्द्धते शश्वत्त्रिषु लोकेषु पार्थिव ॥ ३५ ॥ मेघेषूर्द्धं सन्निधत्ते प्राणानां पवनः पतिः। तच्च मेघगतं वारि शक्रो वर्षति भारत ॥ ३६ ॥ आदत्ते च रसान् भौमान् आदित्यः स्वगभस्तिभिः। वायुरादित्यतप्तांश्च रसान् देवः प्रवर्षति ॥ ३७ ॥ तद्यदा मेघतो वारि पतितं भवति क्षितौ। तदा वसुमती देवी स्निग्धा भवति भारत ॥ ३८ ॥ ततः शस्यानि रोहन्ति येन वर्त्तयते जगत्। मांसमेदोस्थिशुक्राणां प्रादुर्भावस्ततः पुनः ॥ ३९ ॥ सम्भवन्ति ततः शुक्रात् प्राणिनः पृथिवीपते। अग्नीषोमौ हि तच्छुक्रं सृजतः पुष्यतश्च ह ॥ ४० ॥ एवमन्नाद्धि सूर्य्यश्च पवनः शुक्रमेव च। एक एव स्मृतो राशिस्ततो भूतानि जज्ञिरे ॥ ४१ ॥ प्राणान् ददाति भूतानां तेजश्च भरतर्षभ। गृहमभ्यागतायाथ यो दद्यादन्नमर्थिने ॥ ४२ ॥

भीष्म उवाच। नारदेनैवमुक्तोऽहमदामन्नं सदा नृप। अनसूयस्त्वमप्यन्नं तस्माद्देहि गतज्वरः ॥ ४३ ॥ दत्त्वान्नं त्रिधिव-

द्राजन् विप्रेभ्यस्त्वमिति प्रभो । यथावदनुरूपेभ्यस्ततः स्वर्ग-मवाप्स्यसि ॥ ४४ ॥ अन्नदानाद्धि ये लोकास्तांस्त्वं शृणु जनाधिप । भवनानि प्रकाशन्ते दिवि तेषां महात्मनां ॥ ४५ ॥ तारासंस्थान-रूपाणि नानास्तम्भान्वितानि च । चन्द्रमण्डलशुभ्राणि किङ्कि-णीजालवन्ति च । तरुणादित्यवर्णानि स्थावराणि चराणि च ॥ ४६ ॥ अनेकशतभौमानि सान्तर्ज्जलचराणि च । वैदूर्य्यार्क-प्रकाशानि रौप्यरुक्ममयाणि च ॥ ४७ ॥ सर्वकामफलाश्चापि वृक्षा भवनसंस्थिताः । वाप्यो वीथ्यः सभाः कूपा दीर्घिकाश्चैव सर्वशः ॥ ४८ ॥ घोषवन्ति च यानानि युक्तान्यथ सहस्रशः । भक्ष्यभोज्य-मयाः शैलाः वासांस्याभरणानि च ॥ ४९ ॥ क्षीरं स्रवन्ति सरि-तस्तथा चैवान्न पर्वताः । प्रसादाः पाण्डुराभ्राभाः शय्याश्च कनको-ज्ज्वलाः ॥ ५० ॥ तान्यन्नदाः प्रपद्यन्ते तस्मादन्नप्रदो भव । एते लोकाः पुण्यकृतामन्नदानां महात्मनां । तस्मादन्नं प्रयत्नेन दातव्यं मानवैर्भुवि ॥ ५१ ॥

इत्यनुशासनपर्वणि आनुशासनिकपर्वणि दानधर्मकथने अन्नदान-प्रशंसायां त्रिषष्टोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

युधिष्ठिर उवाच । श्रुतं मे भवतो वाक्यमन्नदानस्य यो विधिः । नक्षत्रयोगस्येदानीं दानकल्पं ब्रवीहि मे ॥ १ ॥

भीष्म उवाच । अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं । देव-क्याश्चैव सम्वादं महर्षेर्नारदस्य च ॥ २ ॥ द्वारकामनुसंप्राप्तं नारदं देवदर्शनं । पप्रच्छेदं वचः प्रश्नं देवकी धर्मदर्शिनं ॥ ३ ॥ तस्याः संपृच्छमानाया देवर्षिर्नारदस्ततः । आचष्ट विधिवत् सर्वं तच्छृणुष्व विशाम्पते ॥ ४ ॥

नारद उवाच । कृत्तिकासु महाभागे पायसेन ससर्पिषा ।

सन्तर्प्य ब्राह्मणान् साधून् लोकानाप्नोत्यनुत्तमान् ॥ ५ ॥ रोहिण्यां प्रसृतैर्मार्गैर्मांसैरन्नेन सर्पिषा । पयोऽनुपानं दातव्यं मनृणार्थं द्विजातये ॥ ६ ॥ दोग्ध्रीं दत्त्वा सवत्साञ्च नक्षत्रे सोमदैवते । गच्छन्ति मानुषाल्लोकात् स्वर्गलोकमनुत्तमं ॥ ७ ॥ आर्द्रायां कृसरं दत्त्वा तिलमिश्रमुपोषितः । नरस्तरति दुर्गाणि क्षुरधारांश्च पर्वतान् ॥ ८ ॥ पूपान् पुनर्वसौ दत्त्वा तथैवान्नानि शोभने । यशस्वी रूपसम्पन्नो बह्वन्ने जायते कुले ॥ ९ ॥ पुष्येण कनकं दत्त्वा कृतं वा कृतमेव च । अनालोकेषु लोकेषु सोमवत् स विराजते ॥ १० ॥ अश्लेषायान्तु यो रूप्यमृषभं वा प्रयच्छति । स सर्वभयनिर्मुक्तः शत्रवानधितिष्ठति ॥ ११ ॥ मघासु तिलपूर्णानि वर्द्धमानानि मानवः । प्रदाय पुत्रपशुमानिह प्रेत्य च मोदते ॥ १२ ॥ फल्गुनीपूर्वसमये ब्राह्मणानामुपोषितः । भक्ष्यान् फाणितसंयुक्तान् दत्त्वा सौभाग्यमर्च्छति ॥ १३ ॥ घृतक्षीरसमायुक्तं विधिवत् षष्टि कौदनं । उत्तराविषये दत्त्वा स्वर्गलोके महीयते ॥ १४ ॥ यद्यत् प्रदीयते दानमुत्तराविषये नरैः । महाफलमनन्तन्तद्भवतीति विनिश्चयः ॥ १५ ॥ हस्ते हस्तिरथं दत्त्वा चतुर्युक्तमुपोषितः । प्राप्नोति परमाल्लोकान् पुण्यकामसमन्वितान् ॥ १६ ॥ चित्रायां वृषभं दत्त्वा पुण्यगन्धांश्च भारत । चरन्त्यप्सरसां लोके रमन्ते नन्दने तथा ॥ १७ ॥ स्वात्यामथ धनं दत्त्वा यदिष्टतममात्मनः । प्राप्नोति लोकान् स शुभानिह चैव महद्यशः ॥ १८ ॥ विशाखायामनड्वाहं धेनुं दत्त्वा च दुग्धदां । सप्रासङ्गञ्च शकटं सधान्यं वस्त्रसंयुतं ॥ १९ ॥ पितॄन् देवांश्च प्रीणाति प्रेत्य चानन्त्यमश्नुते । न च दुर्गाण्यवाप्नोति स्वर्गलोकञ्च गच्छति ॥ २० ॥ दत्त्वा यथोक्तं विप्रेभ्यो वृत्तिमिष्टां स विन्दति । नरकादींश्च संक्लेशान् नाप्नोतीति विनिश्चयः ॥ २१ ॥ अनुराधासु प्रावारं वस्त्रान्नं समुपोषितः । दत्त्वा युगशतञ्चापि नरः स्वर्गे

महीयते ॥ २२ ॥ कालशाकन्तु विप्रेभ्यो दत्त्वा मर्त्तः समूलकं। ज्येष्ठायामृद्धिमिष्टां वै गतिमिष्टां स गच्छति ॥ २३ ॥ मूले मूलफलं दत्त्वा ब्राह्मणेभ्यः समाहितः। पितृन् प्रीणयते चापि गतिमिष्टाञ्च गच्छति ॥ २४ ॥ अथ पूर्वास्वाषाढ़ासु दधिपात्राण्युपोषितः। कुलवृत्तोपसम्पन्नो ब्राह्मणे वेदपारगे ॥ २५ ॥ पुरुषो जायते प्रेत्य कुले सुबहुगोधने। उदमन्थं ससर्पिष्कं प्रभूतमधिफाणितं ॥ २६ ॥ दत्त्वोत्तरास्वाषाढ़ासु सर्वान् कामानवाप्नुयात् ॥ २७ ॥ दुग्धन्त्वभिजिते योगे दत्त्वा मधुघृतप्लुतं। धर्म्मनित्यो मनीषिभ्यः स्वर्गलोके महीयते ॥ २८ ॥ श्रवणे कम्बलं दत्त्वा वस्त्रान्तरितमेव वा। श्वेतेन याति यानेन सर्वलोकानसंवृतान् ॥ २९ ॥ गोप्रयुक्तं धनिष्ठासु यानं दत्त्वा समाहितः। वस्त्राग्रिधनं सद्यः प्रेत्य राज्यं प्रपद्यते ॥ ३० ॥ गन्धाञ्छतभिषायोगे दत्त्वा सागुरुचन्दनान्। प्राप्नोत्यप्सरसां सङ्घान् प्रेत्य गन्धांश्च शाश्वतान् ॥ ३१ ॥ पूर्वभाद्रपदा योगे राजमाषान् प्रदाय तु। सर्वभक्षफलोपेतः स वै प्रेत्य सुखी भवेत् ॥ ३२ ॥ औरभ्रमुत्तरायोगे यस्तु मांसं प्रयच्छति। स पितृन् प्रीणयति वै प्रेत्य चानन्त्यमश्नुते ॥ ३३ ॥ कांस्योपदोहनां धेनुं रेवत्यां यः प्रयच्छति। सा प्रेत्य कामनादाय दातारमुपतिष्ठति ॥ ३४ ॥ रथमश्वसमायुक्तं दत्त्वाश्विन्यां नरोत्तम। हस्त्यश्वरथसम्पन्ने वर्च्चस्वी जायते कुले ॥ ३५ ॥ भरणीषु द्विजातिभ्यस्तिलधेनुं प्रदाय वै। गाः सुप्रभूताः प्राप्नोति नरः प्रेत्य यशस्तथा ॥ ३६ ॥

भीष्म उवाच। इत्येष लक्षणोद्देशः प्रोक्तो नक्षत्रयोगतः। देवक्या नारदेनेह सा स्नुषाभ्योऽब्रवीदिदम् ॥ ३७ ॥

इत्यनुशासनपर्व्वणि आनुशासनिकपर्व्वणि नक्षत्रयोगदानधर्म्मकथने चतुःषष्टोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

भीष्म उवाच। सर्व्वान् कामान् प्रयच्छन्ति ये प्रयच्छन्ति काञ्चनं। इत्येवं भगवानत्रिः पितामहसुतोऽब्रवीत्॥ १॥ पवित्रमथ वायुष्यं पितॄणामक्षयञ्च तत्। सुवर्णं मनुजेन्द्रेण हरिश्चन्द्रेण कीर्त्तितं॥ २॥ पानीयं परमं दानं दानानां मनुरब्रवीत्। तस्मात् कूपांश्च वापीश्च तड़ागानि च खानयेत्॥ ३॥ अर्द्धं पापस्य हरति पुरुषस्येह कर्म्मणः। कूपःप्रवृत्तपानीयः सुप्रवृत्तश्च नित्यशः॥ ४॥ सर्वं तारयते वंशं यस्य खाते जलाशये। गावः पिबन्ति विप्राश्च साधवश्च नराः सदा॥ ५॥ निदाघकाले पानीयं यस्य तिष्ठत्यवारितं। स दुर्गं विषमं कृत्स्नं न कदाचिदवाप्नुते॥ ६॥ वृहस्पतेर्भगवतः पुष्णश्चैव भगस्य च। अश्विनोश्चैव वह्नेश्च प्रीतिर्भवति सर्पिषा॥ ७॥ परमं भेषजं ह्येतत् यज्ञानामेतदुत्तमं। रसानामुत्तमञ्चैतत् फलानाञ्चैतदुत्तमं॥ ८॥ फलकामो यशस्कामः पुष्टिकामश्च नित्यदा। घृतं दद्याद्द्विजातिभ्यः पुरुषः शुचिरात्मवान्॥ ९॥ घृतं मासे आश्वयुजी विप्रेभ्यो यः प्रयच्छति। तस्मै प्रयच्छतो रूपं प्रीतौ देवाविहाश्विनौ॥ १०॥ पायसं सर्पिषा मिश्रं द्विजेभ्यो यः प्रयच्छति। गृहं तस्य न रक्षांसि धर्षयन्ति कदाचन॥ ११॥ पिपासया न म्रियते सोपच्छन्दश्च जायते। न प्राप्नुयाच्च व्यसनं करकान् यः प्रयच्छति॥ १२॥ प्रयतो ब्राह्मणाग्रेभ्यः श्रद्धया परया युतः। उपसर्ग्गनषड्भागं लभते पुरुषः सदा॥ १३॥ यः साधनार्थं काष्ठानि ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति। प्रतापनार्थं राजेन्द्र वृत्तवद्भ्यः सदा नरः॥ १४॥ सिद्ध्यन्त्यर्थाः सदा तस्य कार्य्याणि विविधानि च। उपर्य्युपरि शत्रूणां वपुषा दीप्यते च सः॥ १५॥ भगवांश्चापि संप्रीतो वह्निर्भवति नित्यशः। न तं त्यजन्ति पशवः संग्रामे च जयत्यपि॥ १६॥ पुत्रान् श्रियञ्च लभते यश्छत्रं संप्रयच्छति। न चक्षुर्व्याधिं लभते यज्ञभागमथा-

श्रुते ॥ १७ ॥ निदाघकाले वर्षे वा यश्छत्रं संप्रयच्छति । नास्य
कश्चिन्मनोदाहः कदाचिदपि जायते ॥ १८ ॥ कृच्छ्रात् स विषमा-
च्चैव क्षिप्रं मोक्षमवाप्नुते । प्रदानं सर्वदानानां शकटस्य विशा-
म्पते ॥ १९ ॥ एवमाह महाभागः शाण्डिल्यो भगवानृषिः ॥२०॥

इत्यनुशासनपर्वणि आनुशासनिकपर्वणि दानधर्म्मकथने
पञ्चषष्टोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

युधिष्ठिर उवाच । दह्यमानाय विप्राय यः प्रयच्छत्युपानहौ ।
यत् फलं तस्य भवति तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १ ॥

भीष्म उवाच । उपानहौ प्रयच्छेद्यो ब्राह्मणेभ्यः समा-
हितः । मर्द्दते कण्टकान् सर्वान् विषमान् निस्तरत्यपि ॥ २ ॥
स शत्रूणामुपरि च सन्तिष्ठति युधिष्ठिर । यानञ्चाश्वतरीयुक्तं
तस्य शुभ्रं विशाम्पते ॥ ३ ॥ उपतिष्ठति कौन्तेय रौप्यकाञ्चन-
भूषितं । शकटं दम्यसंयुक्तं दत्तं भवति चैव हि ॥ ४ ॥

युधिष्ठिर उवाच । यत् फलं तिलदाने च भूमिदाने च
कीर्त्तितं । गोदाने चान्नदाने च भूयस्तद्ब्रूहि कौरव ॥ ५ ॥

भीष्म उवाच । शृणुष्व मम कौन्तेय तिलदानस्य यत्फलं ।
निशम्य च यथान्यायं प्रयच्छ कुरुसत्तम ॥ ६ ॥ पितॄणां परमं
भोज्यं तिलाः सृष्टाः स्वयम्भुवा । तिलदानेन वै तस्मात् पितृपक्षः
प्रमोदते ॥ ७ ॥ माघमासे तिलान् यस्तु ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति ।
सर्वसत्त्व समाकीर्णं नरकं स न पश्यति ॥ ८ ॥ सर्वसत्रैश्च यजते
यस्तिलैर्यजते पितॄन् । न चाकामेन दातव्यं तिलश्राद्धं कदा-
चन ॥ ९ ॥ महर्षेः कश्यपस्यैते गात्रेभ्यः प्रसृतास्तिलाः । ततो
दिव्यं गता भावं प्रदानेषु तिलाः प्रभो ॥ १० ॥ पौष्टिका रूप-
दाश्चैव तथा पापविनाशनाः । तस्मात् सर्वप्रदानेभ्यस्तिलदानं

विमिष्यति ॥ ११ ॥ आपस्तम्बश्च मेधावी शङ्खश्च लिखितस्तथा। महर्षिर्गौतमश्चापि तिलदानैर्दिवं गताः ॥ १२ ॥ तिलहोमरता विप्राः सर्वे संयतमैथुनाः। समा गव्येन हविषा प्रवृत्तिषु च संस्थिताः ॥ १३ ॥ सर्वेषामपि दानानां तिलदानं विशिष्यते। अक्षयं सर्वदानानां तिलदानमिहोच्यते ॥ १४ ॥ उच्छिन्ने तु पुरा हव्ये कुशिकर्षिः परन्तपः। तिलैरग्नित्रयं हुत्वा प्राप्तवान् गतिमुत्तमां ॥ १५ ॥ इति प्रोक्तं कुरुश्रेष्ठ तिलदानमनुत्तमं। विधानं येन विधिना तिलानामिह शस्यते ॥ १६ ॥ अत ऊर्द्धं निबोधेदं देवानां यष्टुमिच्छतां। समागमे महाराज ब्रह्मणा वै स्वयम्भुवा ॥ १७ ॥ देवाः समेत्य ब्रह्माणं भूमिभागे यियक्षवः। शुभं देशमयाचन्त यजेम इति पार्थिव ॥ १८ ॥

देवा ऊचुः। भगवंस्त्वं प्रभुर्भूमेः सर्वस्य त्रिदिवस्य च। यजेमहि महाभाग यज्ञं भवदनुज्ञया ॥ १९ ॥ नाननुज्ञात-भूमिर्हि यज्ञस्य फलमश्नुते। त्वं हि सर्वस्य जगतः स्थावरस्य चरस्य च। प्रभुर्भवसि तस्मात्त्वं समनुज्ञातुमर्हसि ॥ २० ॥

ब्रह्मोवाच। ददानि मेदिनीभागं भवद्भ्योऽहं सुरर्षभाः। यस्मिन्देशे करिष्यध्वं यज्ञान् काश्यपनन्दनाः ॥ २१ ॥

देवा ऊचुः। भगवन् कृतकार्य्याः स्म यक्ष्महे स्वाप्तदक्षिणैः। इमन्तु देशं मुनयः पर्य्युपासन्ति सर्वदा ॥ २२ ॥ ततोऽगस्त्यश्च कण्वश्च भृगुरत्रिर्वृषाकपिः। असितो देवलश्चैव देवयज्ञमुपागमन् ॥ २३ ॥ ततो देवा महात्मान ईजिरे यज्ञमच्युत। तथा समा-पयामासुर्यथाकालं सुरर्षभाः ॥ २४ ॥ त इष्टयज्ञास्त्रिदशा हिमवत्यचलोत्तमे। षष्ठमंशं क्रतोस्तस्य भूमिदानं प्रचक्रिरे ॥२५॥ प्रादेशमात्रं भूमेस्तु यो दद्यादनुपस्कृतं। न सीदति स कृच्छ्रेषु न च दुर्गाण्यवाप्नुते ॥ २६ । शीतवातातपसहां गृहभूमिं सुसं-स्कृतां। प्रदाय सुरलोकस्थः पुण्यान्तेऽपि न चाल्यते ॥ २७ ॥

मुदितो वसति प्राज्ञः शक्रेण सह पार्थिव। प्रतिश्रयप्रदानाच्च सोऽपि स्वर्गे महीयते ॥ २८ ॥ अध्यापककुले जातः श्रोत्रियो नियतेन्द्रियः। गृहे यस्य वसेत्तुष्टः प्रधानं लोकमश्नुते ॥ २९ ॥ तथा गवार्थे शरणं शीतवर्षसहं दृढ़ं। आसप्तमं तारयति कुलं भरतसत्तम ॥ ३० ॥ क्षेत्रभूमिं ददल्लोके शुभां श्रियमवाप्नुयात्। रत्नभूमिं प्रदद्यात्तु कुलवंशं प्रवर्द्धयेत् ॥ ३१ ॥ न चोषरां न निर्द्दग्धां महीं दद्यात् कदाचन। न श्मशानपरीताञ्च न च पाप-निषेवितां ॥ ३२ ॥ पारक्ये भूमिदेशे तु पितॄणां निर्वपेत्तु यः। तद्भूमिं वापि पितृभिः श्राद्धं कर्म विहन्यते ॥ ३३ ॥ तस्मात् क्रीत्वा महीं दद्यात् स्वल्पामपि विचक्षणः। पिण्डः पितृभ्यो दत्तो वै तस्यां भवति शाश्वतः ॥ ३४ ॥ अटवी पर्वताश्चैव नद्य-स्तीर्थानि यानि च। सर्वाण्यस्वामिकान्याहुर्न हि तत्र परिग्रहः ॥ ३५ ॥ इत्येतद्भूमिदानस्य फलमुक्तं विशाम्पते। अतः परन्तु गोदानं कीर्त्तयिष्यामि तेऽनघ ॥ ३६ ॥ गावोऽधिकास्तपस्विभ्यो यस्मात् सर्वेभ्य एव च। तस्मान्महेश्वरो देवस्तपस्ताभिः सहा-स्थितः ॥ ३७ ॥ ब्रह्मलोके वसन्त्येताः सोमेन सह भारत। यान्तां ब्रह्मर्षयः सिद्धाः प्रार्थयन्ति परां गतिं ॥ ३८ ॥ पयसा हविषा दध्ना शकृता चाथ चर्म्मणा। अस्थिभिश्चोपकुर्वन्ति शृङ्गैर्वालैश्च भारत ॥ ३९ ॥ नासां शीतातपौ स्यातां सदैताः कर्म कुर्वते। न वर्षविषयं वापि दुःखमासां भवत्युत ॥ ४० ॥ ब्राह्मणैः सहिता यान्ति तस्मात् परमकं पदं। एकं गोब्राह्मणं तस्मात् प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ४१ ॥ रन्तिदेवस्य यज्ञे ताः पशुत्वेनोपकल्पिताः। अतश्चर्म्मण्वती राजन् गोचर्म्मभ्यः प्रवर्त्तिता ॥ ४२ ॥ पशुत्वाच्च विनिर्मुक्ताः प्रदानायोपकल्पिताः। ता इमा विप्रमुख्येभ्यो यो ददाति महीपते ॥ ४३ ॥ निस्तरेदापदं कृच्छ्रां विषमस्थोऽपि पार्थिवः। गवां सहस्रदः प्रेत्य नरकं न प्रपद्यते ॥ ४४ ॥ सर्वत्र

विजयञ्चापि लभते मनुजाधिप। अमृतं वै गवां क्षीरमित्याह विद्याधिपः ॥ ४५ ॥ तस्माद्ददाति यो धेनुममृतं स प्रयच्छति। अग्नीनामव्ययं ह्येतद्धौम्यं वेदविदो विदुः ॥ ४६ ॥ अस्माद्ददाति यो धेनुं स हौम्यं संप्रयच्छति। स्वर्गो वा मूर्त्तिमानेष वृषभं यो गवां पतिं ॥ ४७ ॥ विप्रे गुणयुते दद्यात् स वै स्वर्गे महीयते। प्राणा वै प्राणिनामेते प्रोच्यन्ते भरतर्षभ ॥ ४८ ॥ तस्माद्ददाति यो धेनुं प्राणानेष प्रयच्छति। गावः शरण्या भूतानामिति वेदविदो विदुः ॥ ४९ ॥ तस्माद्ददाति यो धेनुं शरणं स प्रयच्छति। न वधार्थं प्रदातव्या न कीनाशे न नास्तिके। गोजीविने न दातव्या तथा गौर्भरतर्षभ ॥ ५० ॥ ददत् स तादृशानां वै नरो गां पापकर्मणां। अक्षयं नरकं यातीत्येवमाहुर्महर्षयः ॥ ५१ ॥ न कृशां नापवत्सां वा वन्ध्यां रोगान्वितां तथा। न व्यङ्गां न परिश्रान्तां दद्याद्गां ब्राह्मणाय च ॥ ५२ ॥ दशगोसहस्रदो हि शक्रेण सह मोदते। अक्षयाल्लभते लोकान् नरः शतसहस्रदः ॥ ५३ ॥ इत्येतद्गोप्रदानञ्च तिलदानञ्च कीर्त्तितं। तथा भूमिप्रदानञ्च शृणुष्वान्ने च भारत ॥ ५४ ॥ अन्नदानं प्रदानं हि कौन्तेय परिचक्षते। अन्नस्य हि प्रदानेन रन्तिदेवो दिवं गतः ॥ ५५ ॥ श्रान्ताय क्षुधितायान्नं यः प्रयच्छति भूमिपः। स्वायम्भुवं महास्थानं स गच्छति नराधिप ॥ ५६ ॥ न हिरण्यैर्न वासोभिर्नान्यदानेन भारत। प्राप्नुवन्ति नराः श्रेयो यथा ह्यन्नप्रदा प्रभो ॥ ५७ ॥ अन्नं वै प्रथमं द्रव्यमन्नं श्रीश्च परा मता। अन्नात् प्राणः प्रभवति तेजो वीर्य्यं बलं तथा ॥ ५८ ॥ सद्यो ददाति यश्चान्नं सदैकाग्रमना नरः। न स दुर्गाण्यवाप्नोतीत्येवमाह पराशरः ॥ ५९ ॥ अर्चयित्वा यथान्यायं देवेभ्योऽन्नं निवेदयेत्। यदन्ना हि नरा राजं स्तदन्नास्तस्य देवताः ॥ ६० ॥ कौमुदे शुक्लपक्षे तु योऽन्नदानं करोत्युत। स सन्तरति दुर्गाणि

प्रेत्य चानन्तमश्नुते ॥ ६१ ॥ अभ्यूक्षातिथये चान्नं प्रयच्छेद्द्वयः समाहितः। स वै ब्रह्मविदो लोकान् प्राप्नुयात् भरतर्षभ ॥६२॥ स कृच्छ्रामापदं प्राप्तश्चान्नदः पुरुषस्तरेत्। पापं तरति चैवेह दुष्कृतञ्चापकर्षति ॥ ६३ ॥ इत्येतदन्नदानस्य तिलदानस्य चैव ह। भूमिदानस्य च फलं गोदानस्य च कीर्त्तितं ॥ ६४ ॥

इत्यनुशासनपर्वणि आनुशासनिकपर्वणि दानधर्म्मकथने षट्षष्टोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

युधिष्ठिर उवाच। श्रुतं दानफलं तात यत्त्वया परिकीर्त्तितं। अन्नदानं विशेषेण प्रशस्तमिह भारत ॥ १ ॥ पानीयदानमेवैतत् कथञ्चेह महाफलं। इत्येतत् श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण पितामह ॥ २ ॥

भीष्म उवाच। हन्त ते कथयिष्यामि यथावद्भरतर्षभ। गदतस्तन्ममाद्येह शृणु सत्यपराक्रम ॥ ३ ॥ पानीयदानात् प्रभृति सर्वं वक्ष्यामि तेऽनघ। यदन्नं यच्च पानीयं सम्प्रदायाश्नुते नरः न तस्मात् परमं दानं किञ्चिदस्तीति मे मनः। अन्नात् प्राणभृतस्तात प्रवर्त्तन्ते हि सर्वशः ॥ ५ ॥ तस्मादन्नं परं लोके सर्वलोकेषु कथ्यते। अन्नाद्बलञ्च तेजश्च प्राणिनां वर्द्धते सदा ॥ ६ ॥ अन्नदानमतस्तस्मात् श्रेष्ठमाह प्रजापतिः। सावित्र्या ह्यपि कौन्तेय श्रुतं ते वचनं शुभं ॥ ७ ॥ यतश्च यद्यथा चैव देवसत्रे महामते। अन्ने दत्ते नरेणेह प्राणा दत्ता भवन्त्युत ॥ ८ ॥ प्राणदानाद्धि परमं न दानमिह विद्यते। श्रुतं हि ते महाबाहो लोमशस्यापि तद्वचः ॥ ९ ॥ प्राणान् दत्त्वा कपोताय यत् प्राप्तं शिविना पुरा। तां गतिं लभते दत्त्वा द्विजस्यान्नं विशाम्पते ॥१०॥ तस्माद्विशिष्टा गच्छन्ति प्राणदा इति नः श्रुतं। अन्नञ्चापि प्रभ-

वति पानीयात् कुरुसत्तम ॥ ११ ॥ नीरजातेन हि विना न किञ्चित् संप्रपद्यते। नीरजातश्च भगवान् सोमो ग्रहगणेश्वरः ॥ १२ ॥ अमृतञ्च सुधा चैव स्वधा चैवामृतं तथा। अन्नौषध्यो महाराज वीरुधश्च जलोद्भवाः ॥ १३ ॥ यतः प्राणभृतां प्राणाः सम्भवन्ति विशाम्पते। देवानाममृतं ह्यन्नं नागानाञ्च सुधा तथा ॥ १४ ॥ पितृणाञ्च स्वधा प्रोक्ता पशूनाञ्चापि वीरुधः। अन्नमेव मनुष्याणां प्राणानाहुर्म्मणीषिणः ॥ १५ ॥ तच्च सर्वं नरव्याघ्र पानीयात् संप्रवर्त्तते। तस्मात् पानीयदानाद्धि न परं विद्यते क्वचित् ॥ १६ ॥ तच्च दद्यान्नरो नित्यं यदीच्छेद्भूतिमात्मनः। धन्यं यशस्यमायुष्यं जलदानमिहोच्यते ॥ १७ ॥ शत्रूंश्चाप्यधि कौन्तेय सदा तिष्ठति तोयदः। सर्वकामानवाप्नोति कीर्त्तिञ्चैव हि शाश्वतीं ॥ १८ ॥ प्रेत्य चानन्त्यमश्नाति पापेभ्यश्च प्रमुच्यते। तोयदो मनुजव्याघ्र स्वर्गं गत्वा महाद्युते। अक्षयान् समवाप्नोति लोकानित्यब्रवीन्मनुः ॥ १९ ॥

इत्यनुशासनपर्व्वणि आनुशासनिकपर्व्वणि दानधर्मकथने सप्तषष्टोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

युधिष्ठिर उवाच। तिलानां कीदृशं दानमथ दीपस्य चैव हि। अन्नानां वाससाञ्चैव भूय एव ब्रवीहि मे ॥ १ ॥

भीष्म उवाच। अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं। ब्राह्मणस्य च सम्वादं यमस्य च युधिष्ठिर ॥ २ ॥ मध्यदेशे महान् ग्रामो ब्राह्मणानां बभूव ह। गङ्गायमुनयोर्मध्ये यामुनस्य गिरेरधः ॥ ३ ॥ पर्णशालेति विख्यातो रमणीयो नराधिप। विद्वांसस्तत्र भूयिष्ठा ब्राह्मणाश्चावसंस्तथा ॥ ४ ॥ अथ प्राह यमः कञ्चित् पुरुषं कृष्णवाससं। रक्ताक्षमूर्द्ध्वरोमाणं काकजङ्घाक्षि-

नास्तिकं ॥ ५ ॥ गच्छ त्वं ब्राह्मण ग्रामं ततो गत्वा तमानय । अगस्त्यं गोत्रतश्चापि नामतश्चापि धर्म्मिणं ॥ ६ ॥ शमे निविष्टं विद्वांसमध्यापकमनावृतं । न चान्यमानयेथास्त्वं सगोत्रं तस्य पार्श्वतः ॥ ७ ॥ स हि तादृग्गुणस्तेन तुल्योऽध्ययनजन्मना । अपत्येषु तथा वृत्ते समस्तेनैव धीमता ॥ ८ ॥ तमानय यथोद्दिष्टं पूजाकार्य्या च तस्य वै । स गत्वा प्रतिकूलन्तच्चकार यमशासनं ॥ ९ ॥ तमाक्रम्यानयामास प्रतिषिद्धो यमेन यः । तस्मै यमः समुत्थाय पूजां कृत्वा च वीर्य्यवान ॥ १० ॥ प्रोवाच नियतामेष सोऽन्य आनीयतामिति । एवमुक्ते तु वचने धर्म्मराजेन स द्विजः ॥ ११ ॥ उवाच धर्म्मराजानं निर्व्विण्णोऽध्ययनेन वै । यो मे कालो भवेच्छेषस्तं वसेयमिहाच्युत ॥

यम उवाच । नाहं कालस्य विहितं प्राप्नोमीह कथञ्चन । यो हि धर्म्मं चरति वै तन्तु जानामि केवलं ॥ १३ ॥ गच्छ विप्र त्वमद्यैव आलयं स्वं महाद्युते । ब्रूहि सर्व्वं यथा स्वैरं करवाणि किमच्युत ॥ १४ ॥

ब्राह्मण उवाच । यत्तत्र कृत्वा सुमहत् पुण्यं स्यात्तद्ब्रवीहि मे । सर्व्वस्य हि प्रमाणं त्वं त्रैलोक्यस्यापि सत्तम ॥ १५ ॥

यम उवाच । शृणु तत्त्वेन विप्रर्षे प्रदानविधिमुत्तमं । तिलाः परमकं दानं पुण्यञ्चैवेह शाश्वतं ॥ १६ ॥ तिलाश्च संप्रदातव्या यथाशक्ति द्विजर्षभ । नित्यदानात् सर्व्वकामांस्तिलानि वर्त्तयन्त्युत ॥ १७ ॥ तिलान् श्राद्धे प्रशंसन्ति दानमेतद्ध्यनुत्तमं । तान् प्रयच्छस्व विप्रेभ्यो विधिदृष्टेन कर्म्मणा ॥ १८ ॥ वैशाख्यां पौर्णमास्यान्तु तिलान् दद्यात् द्विजातिषु । तिला भक्षयितव्याश्च सदा त्वालम्भनञ्च तैः ॥ १९ ॥ कार्य्यं सततमिच्छद्भिः श्रेयः सर्व्वात्मना गृहे । तथापः सर्व्वदा देयाः प्रपाश्चैव न संशयः ॥ २० ॥ पुष्करिण्यस्तड़ागानि कूपांश्चैवात्र खानयेत् । एतत् सुदुर्लभतरमिह

लोके द्विजोत्तम ॥ २१ ॥ आपो नित्यं प्रदेयास्ते पुण्यं ह्येतदनुत्तमं। प्रपाश्च कार्य्या दानार्थं नित्यं ते द्विजसत्तम ॥ २२ ॥ भुक्तेऽप्यथ प्रदेयन्तु पानीयं वै विशेषतः ॥ २३ ॥

भीष्म उवाच। इत्युक्ते स तदा तेन यमदूतेन वै गृहान्। नीतश्च कारयामास सर्वं यद्यमशासनं ॥ २४ ॥ नीत्वा तं यमदूतोऽपि गृहीत्वा शर्मिणं तदा। ययौ स धर्मराजाय न्यवेदयत चापि तं ॥ २५ ॥ तं धर्मराजो धर्मज्ञं पूजयित्वा प्रतापवान्। कृत्वा च संविदं तेन विससर्ज्ज यथागतं ॥ २६ ॥ तस्यापि च यमः सर्वमुपदिवश्चकार ह। प्रत्येत्य च ततः सर्वं चकारोक्तं यमेन तत् ॥ २७ ॥ तथा प्रशंसति दीपान् यमः पितृहितेप्सया। तस्माद्दीपप्रदो नित्यं सन्तारयति वै पितॄन् ॥ २८ ॥ दातव्याः सततं दीपाः तस्माद्भरतसत्तम। दैवतानां पितॄणाञ्च चक्षुष्यञ्चात्मनो विभो ॥ २९ ॥ रत्नदानञ्च सुमहत् पुण्यमुक्तं जनाधिप। यद्दै ददाति विप्रेभ्य ब्राह्मणः प्रतिगृह्य वै। उभयोः स्यात्तदक्षय्यं दातुरादातुरेव च ॥ ३१ ॥ यो ददाति स्थितः स्थित्यां तादृशाय प्रतिग्रहं। उभयोरक्षयं धर्मं तां मनुः प्राह धर्मवित् ॥ ३२ ॥ वाससां सम्प्रदानेन स्वदारनिरतो नरः। सुवर्णश्च सुवेशश्च भवतीत्यनुशुश्रुम ॥ ३३ ॥ गावः सुवर्णञ्च तथा तिलाश्चैवानुवर्णिताः। बहुशः पुरुषव्याघ्र वेदप्रामाण्यदर्शनात् ॥ ३४ ॥ विवाहांश्चैव कुर्वीत पुत्रानुत्पादयेत च। पुत्रलाभो हि कौरव्य सर्वलाभाद्विशिष्यते ॥ ३५ ॥

इत्यनुशासनपर्वणि आनुशासनिकपर्वणि दानधर्मकथने
अष्टषष्टोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

युधिष्ठिर उवाच। भूय एव कुरुश्रेष्ठ दानानां विधिमुत्तमं।

कथयस्व महाप्राज्ञ भूमिदानं विशेषतः ॥ १ ॥ पृथिवीं क्षत्रियो दद्यात् ब्राह्मणायेष्टिकर्म्मणि । विधिवत् प्रतिगृह्णीयान्नत्वन्यो दातुमर्हति ॥ २ ॥ सर्व्ववर्णैस्तु यच्छक्यं प्रदातुं फलकाङ्क्षिभिः । वेदे वा यत् समाख्यातं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ ३ ॥

भीष्म उवाच । तुल्यनामानि देयानि त्रीणि तुल्यफलानि च । सर्व्वकामफलानीह गावः पृथ्वी सरस्वती ॥ ४ ॥ यो ब्रूयाच्चापि शिष्याय धर्म्म्यां ब्राह्मीं सरस्वतीं । पृथिवीगोप्रदानाभ्यां तुल्यं स फलमश्नुते ॥ ५ ॥ तथैव गाः प्रशंसन्ति न तु देयं ततः परं । सन्निकृष्टफलास्ता हि लघ्वार्थाश्च युधिष्ठिर ॥ ६ ॥ मातरः सर्व्वभूतानां गावः सर्व्वसुखप्रदाः । वृद्धिमाकाङ्क्षता नित्यं गावः कार्य्याः प्रदक्षिणाः ॥ ७ ॥ सन्ताड्या न तु पादेन गवां मध्ये न च व्रजेत् । मङ्गलायतनं देव्यस्तस्मात् पूज्याः सदैव हि ॥ ८ ॥ प्रचोदनं देवकृतं गवां कर्म्मसु वर्त्ततां । पूर्व्वमेवाक्षरं चान्यदभिधेयं ततः परं ॥ ९ ॥ प्रचारे वा निपाते वा बुधो नोद्विजयेत गाः । तृषिता ह्यभिवीक्षन्त्यो नरं हन्युः सबान्धवं ॥ १० ॥ पितृसद्मानि सततं देवतायतनानि च । पूयन्ते शकृता यासां पूतं किमधिकं ततः ॥ ११ ॥ घासमुष्टिं परगवे दद्यात् सम्वत्सरन्तु यः । अकृत्वा स्वयमाहारं व्रतं तत् सार्व्वकामिकं ॥ १२ ॥ स हि पुत्रान् यशोऽर्थञ्च श्रियञ्चाप्यधिगच्छति । नाशयत्यशुभञ्चैव दुःस्वप्नञ्चाप्यपोहति ॥ १३ ॥

युधिष्ठिर उवाच । देयाः किं लक्षणा गावः काश्चापि परिवर्ज्जयेत् । कीदृशाय प्रदातव्या न देयाः कीदृशाय च ॥ १४ ॥

भीष्म उवाच । असद्वृत्ताय पापाय लुब्धायानृतवादिने । हव्यकव्यव्यपेताय न देया गौः कथञ्चन ॥ १५ ॥ भिक्षवे बहुपुत्राय श्रोत्रियायाहिताग्नये । दत्त्वा दश गवां दाता लोकानाप्नोत्यनुत्तमान् ॥ १६ ॥ यश्चैव धर्म्मं कुरुते तस्य धर्म्मफलञ्च यत् ।

सर्वस्यैर्वांशभाग्दाता तन्निमित्तं प्रवृत्तयः ॥ १७ ॥ यश्चैनमुत्पा-दयति यश्चैनं त्रायते भयात् । यश्चास्य कुरुते वृत्तिं सर्वे ते पितरस्त्रयः ॥ १८ ॥ कल्मषं गुरुशुश्रूषा हन्ति मानो महद्यशः । अपुत्रतां त्रयः पुत्रा अवृत्तिं दशधेनवः । निर्विमन्थ्यां पुरा पार्थ हारवत्यामिति श्रुतिः ॥ १९ ॥ वेदान्तनिष्ठस्य बहुश्रुतस्य प्रज्ञान-तृप्तस्य जितेन्द्रियस्य । शिष्टस्य दान्तस्य यतस्य चैव भूतेषु नित्यं प्रियवादिनश्च ॥ २० ॥ यः क्षुद्भयाद्वै न विकर्म कुर्य्यात् मृदुश्च शान्तो ह्यतिथिप्रियश्च । वृत्तिं द्विजायातिसृजेत तस्मै यस्तुल्य-शीलश्च सपुत्रदारः ॥ २१ ॥ शुभे पात्रे ये गुणा गोप्रदाने तावान् दोषो ब्राह्मणस्वापहारे । सर्वावस्थं ब्राह्मणस्वापहारो दारा-श्चैषां दूरतो वर्ज्जनीयाः ॥ २२ ॥

इत्यनुशासनपर्वणि आनुशासनिकपर्वणि दानधर्म्मकथने
जनसप्ततोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

भीष्म उवाच । अत्रैव कीर्त्त्यते सद्भिर्ब्राह्मणस्वाभिमर्षणे । नृगेण सुमहत् कृच्छ्रं यदवाप्तं कुरूद्वह ॥ १ ॥ अद्दृश्यत महा-कूपस्तृणवीरुत्समावृतः ॥ २ ॥ प्रयत्नं तत्र कुर्वाणास्तस्मात् कूपा-ज्जलार्थिनः । श्रमेण महता युक्तास्तस्मिं स्तोये सुसंवृते ॥ ३ ॥ ददृशुस्ते महाकायं कृकलासमवस्थितं । तस्य चोद्धरणे यत्नमकु-र्वंस्ते सहस्रशः ॥ ४ ॥ प्रग्रहैश्चर्मपट्टैश्च तं बद्धा पर्वतोपमं । नाशक्नुवन् समुद्धर्त्तुं ततो जग्मुर्जनार्द्दनं ॥ ५ ॥ खमावृत्योद-पानस्य कृकलासः स्थितो महान् । तस्य नास्ति समुद्धर्त्तेत्येतत् कृष्णे न्यवेदयन् ॥ ६ ॥ स वासुदेवेन समुद्धृतश्च पृष्टश्च कार्य्यं निजगाद राजा । नृगस्तदात्मानमथोन्यवेदयत् पुरातनं यज्ञ-सहस्रयाजिनं ॥ ७ ॥ तथा ब्रुवाणन्तु तमाह माधवः शुभं त्वया

कर्म्म कृतं न पापकं। कथं भवान् दुर्गतिमीदृशीं गतो नरेन्द्र तद्ब्रूहि किमेतदीदृशं ॥ ८ ॥ शतं सहस्राणि गवां शतं पुनः पुनः शतान्यष्टशतायुतानि च। त्वया पुरा दत्तमितीह शुश्रुम नृप द्विजेभ्यः क्व नु तद्गतं तव ॥ ९ ॥ नृगस्ततोऽब्रवीत् कृष्णं ब्राह्मणस्याग्निहोत्रिणः। प्रोषितस्य परिभ्रष्टा गौरेका मम गोधने ॥ १० ॥ गवां सहस्रे संख्याता तदा सा पशुपैर्मम। सा ब्राह्मणाय मे दत्ता प्रेत्यार्थमभिकाङ्क्षता ॥ ११ ॥ अपश्यत् परिमार्गंश्च तां गां परस्य द्विजः। ममेयमिति चोवाच ब्राह्मणो यस्य साऽभवत् ॥ १२ ॥ तावुभौ समनुप्राप्तौ विवदन्तौ भृशज्वरौ। भवान् दाता भवान् हर्त्तेत्यथ तौ मामब्रोवतां ॥ १३ ॥ शतेन शतसंख्येन गवां विनिमयेन वै। याचे प्रतिग्रहीतारं स तु मामब्रवीदिदं ॥ १४ ॥ देशकालोपसम्पन्ना दोग्ध्री शान्तातिवत्सला। स्वादुक्षीरप्रदा धन्या मम नित्यं निवेशने ॥ १५ ॥ कृशञ्च भरते सा गौर्मम पुत्रमपस्तनं। न सा शक्या मया दातुमित्युक्त्वा स जगाम ह ॥ १६ ॥ ततस्तमपरं विप्रं याचे विनिमयेन वै। गवां शतसहस्रं हि तत्कृते गृह्यतामिति ॥ १७ ॥

ब्राह्मण उवाच। न राज्ञां प्रतिगृह्णामि शक्तोऽहं स्वस्य मार्गणे। सैव गौर्दीयतां शीघ्रं ममेति मधुसूदन ॥ १८ ॥ रुक्ममश्वांश्च ददतो रजतं स्यन्दनांस्तथा। न जग्राह ययौ चापि तदा स ब्राह्मणर्षभः ॥ १९ ॥ एतस्मिन्नेव काले तु चोदितः कालधर्म्मणा। पितृलोकमहं प्राप्य धर्म्मराजमुपागमं ॥ २० ॥ यमस्तु पूजयित्वा मां ततो वचनमब्रवीत्। नान्तः संख्यायते राजंस्तव पुण्यस्य कर्म्मणः ॥ २१ ॥ अस्ति चैव कृतं पापमज्ञानात्तदपि त्वया। चरस्व पापं पश्चाद्वा पूर्वं वा त्वं यथेच्छसि ॥ २२ ॥ रक्षितास्मीति चोक्तन्ते प्रतिज्ञा चानृता तव। ब्राह्मणस्वस्य चादानं द्विविधस्ते व्यतिक्रमः ॥ २३ ॥ पूर्वं कृच्छ्रं चरिष्येऽहं पश्चात्

शुभमिति प्रभो। धर्मराजं ब्रुवन्नेवं पतितोऽस्मि महीतले॥ २४॥
अश्रौषं पतितश्चाहं यमस्योच्चैः प्रभाषतः। वासुदेव समुद्धर्त्ता
भविता ते जनार्द्दनः॥ २५॥ पूर्णे वर्षसहस्रान्ते क्षीणे कर्मणि
दुष्कृते। प्राप्स्यसे शाश्वताल्लोकान् जितान् स्वेनैव कर्मणा॥२६॥
कूपेऽऽत्मानमधः शीर्षमपश्यं पतितश्च ह। तिर्य्यग्योनिमनुप्राप्तं
न च मामजहात् स्मृतिः॥ २७॥ त्वया तु तारितोऽस्म्यद्य किम-
न्यत्र तपोबलात्। अनुजानीहि मां कृष्ण गच्छेयं दिवमद्य वै
॥ २८॥ अनुज्ञातः स कृष्णेन नमस्कृत्य जनार्द्दनं। विमानं
दिव्यमास्थाय ययौ दिवमरिन्दम॥ २९॥ ततस्तस्मिन् दिवं
याते नृगे भरतसत्तम। वासुदेव इमं श्लोकं जगाद कुरुनन्दन
॥ ३०॥ ब्राह्मणस्वं न हर्त्तव्यं पुरुषेण विजानता। ब्राह्मणस्वं
हृतं हन्ति नृगं ब्राह्मणगौरिव॥ ३१॥ सतां समागमः सद्भि-
र्नाफलः पार्थ विद्यते। विमुक्तं नरकात् पश्य नृगं साधुसमा-
गमात्॥ ३२॥ प्रदानं फलवत्तत्र द्रोहस्तत्र तथाफलः। अप-
चारं गवां तस्माद्वर्जयेत युधिष्ठिर॥ ३३॥

इत्यनुशासनपर्वणि आनुशासनिकपर्वणि दानधर्मकथने
नृगोपाख्याने सप्ततितमोऽध्यायः॥ ७०॥

युधिष्ठिर उवाच। दत्तानां फलसंप्राप्तिं गवां प्रब्रूहि मेऽ-
नघ। विस्तरेण महाबाहो न हि तृप्यामि कथ्यतां॥ १॥
भीष्म उवाच। अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं।
ऋषिरुद्दालकेर्वाक्यं नाचिकेतस्य चोभयोः॥ २॥ ऋषिरुद्दालकि-
र्दीक्षामुपगम्य ततः सुतं। त्वं मामुपचरस्वेति नाचिकेतमभाषत
॥ ३॥ समाप्ते नियमे तस्मिन् महर्षिः पुत्रमब्रवीत्। उपस्पर्श-
नयतस्य स्वाध्यायाभिरतस्य च॥ ४॥ इध्मा दर्भाः सुमनसः कलश-

श्चातिभोजनं । विस्मृतं मे तदादाय नदीतीरादिहाव्रज ॥ ५ ॥
गत्वानवाप्य तत् सर्वं नदीवेगसमाप्लुतं । न पश्यामि तदित्येव
पितरं सोऽब्रवीन्मुनि ॥ ६ ॥ क्षुत्पिपासाश्रमाविष्ट ऋषिरुद्दा-
लकिस्तदा । यमं पश्येति तं पुत्रमशपत् स महातपाः ॥ ७ ॥
तथा स पित्राभिहितो वाग्वज्रेण कृताञ्जलिः । प्रसीदेति ब्रुव-
न्नेव गतसत्त्वोऽपतद्भुवि ॥ ८ ॥ नाचिकेतं पिता दृष्ट्वा पतितं दुःख-
मूर्च्छितः । किं मया कृतमित्युक्त्वा निपपात महीतले ॥ ९ ॥
तस्य दुःखपरीतस्य स्वं पुत्रमनुशोचतः । व्यतीतं तदहःशेषं सा
चोग्रा तत्र शर्व्वरी ॥ १० ॥ पित्र्येणाश्रुप्रपातेन नाचिकेतः कुरु-
द्वह । प्रास्पन्दच्छयने कौश्ये वृष्ट्या सस्यमिवाप्लुतं ॥ ११ ॥ स
पर्य्यपृच्छत्तं पुत्रं क्षीणं पर्य्यागतं पुनः । दिव्यैर्गन्धैः समादिग्धं
क्षीणस्वप्नमिवोत्थितं ॥ १२ ॥ अपि पुत्र जिता लोकाः शुभास्ते
स्वेन कर्म्मणा । दिष्ट्या चासि पुनः प्राप्तो न हि ते मानुषं वपुः
॥ १३ ॥ प्रत्यक्षदर्शी सर्वस्य पित्रा पृष्टो महात्मना । स तां
वार्त्तां पितुर्मध्ये महर्षीणां न्यवेदयत् ॥ १४ ॥ कुर्वन् भवच्छास-
नमाशु यातो ह्यहं विशालां रुचिरप्रभावां । वैवस्वतीं प्राप्य
सभामपश्यं सहस्रशो योजनहेमभासं ॥ १५ ॥ दृष्ट्वैव मामभि-
मुखमापतन्तं देहीति सह्यासनमादिदेश । वैवस्वतोऽर्घ्यादिभिर-
र्हणीय भवत्कृते पूजयामास मां सः ॥ १६ ॥ ततस्त्वहं तं शन-
कैरवोचं वृतः सदस्यैरभिपूज्यमानः । प्राप्तोऽस्मि ते विषयं धर्म-
राज लोकानर्हयानहं तान् विधत्स्व ॥ १७ ॥ यमोऽब्रवीन्मां
न मतोऽसि सौम्य यमं पश्येत्याह स त्वान्तपस्वी । पिता प्रदीप्ता-
ग्निसमानतेजा न तच्छक्यमनृतं विप्रकर्त्तुं ॥ १८ ॥ दृष्टस्तेऽहं
प्रतिगच्छस्व तात शोचत्यसौ तव देहस्य कर्त्ता । ददानि किञ्चापि
मनः प्रणीतं प्रियातिथेस्तव कामान् वृणीष्व ॥ १९ ॥ तेनैव-
मुक्तस्तमहं प्रत्यवोचं प्राप्तोऽस्मि ते विषयं दुर्निवर्त्तं । इच्छाम्यहं

पुण्यकृतां मद्धतांलोकान् द्रष्टुं यदि तेऽहं वरार्हः ॥ २० ॥ यानं समारोप्य तु मां स देवो वाहैर्युक्तं सुप्रभं भानुमत्तत् । सन्दर्शयामास तदात्मलोकान् सर्वांस्तथा पुण्यकृतां द्विजेन्द्र ॥ २१ ॥ अपश्यन्तत्र वेश्मानि तैजसानि महात्मनां । नानासंस्थानरूपाणि सर्वरत्नमयानि च ॥ २२ ॥ चन्द्रमण्डलशुभ्राणि किङ्किनीजालवन्ति च । अनेकशतभौमानि सान्तर्जलवराणि च ॥ २३ ॥ वैदूर्य्यार्कप्रकाशानि रूप्यरुक्ममयाणि च । तरुणादित्यवर्णाणि स्थावराणि चराणि च ॥ २४ ॥ भक्ष्यभोज्यमयाञ्छैलान् वासांसि शयनानि च । सर्वकामफलांश्चैव वृक्षान् भवनसंस्थितान् ॥ २५ ॥ नद्यो वीथ्यः सभा वाप्यो दीर्घिकाश्चैव सर्वशः । घोषवन्ति च यानानि युक्तान्यथ सहस्रशः ॥ २६ ॥ क्षीरस्रवा वै सरितो गिरींश्च सर्पिस्तथा विमलञ्चापि तोयं । वैवस्वतस्यानुमतांश्च देशानदृष्टपूर्वान् सुबहूनपश्यं ॥ २७ ॥ सर्वान् दृष्ट्वा तदहं धर्मराजमवोचं वै प्रभविष्णुं पुराणं । क्षीरस्यैताः सर्पिषश्चैव नद्यः शश्वत्स्रोताः कस्य भोज्याः प्रदिष्टाः ॥ २८ ॥ यमोऽब्रवीद्विद्धि भोज्यास्त्वमेतां ये दातारः साधवो गोरसानां । अन्ये लोकाः शाश्वतैर्वीतशोकैः समाकीर्णा गोप्रदाने रतानां ॥ २९ ॥ न त्वेतासां दानमात्रं प्रशस्तं पात्रं कालो गोविशेषो विधिश्च । ज्ञात्वा देयं विप्रगवान्तरं हि दुःखं ज्ञातुं पावकादित्यभूतं ॥ ३० ॥ स्वाध्यायवान् योऽतिमात्रं तपस्वी वैतानस्थो ब्राह्मणः पात्रमासां । कृच्छ्रोत्सृष्टाः पोषणाभ्यागताश्च द्वारैरेतैर्गोविशेषाः प्रशस्ताः ॥ ३१ ॥ तिस्रो रात्रीस्त्वद्भिरुपोष्य भूमौ तृप्ता गावस्तर्पितेभ्यः प्रदेयाः । वत्सैः प्रीताः सुप्रजाः सोपचारास्त्र्यहं दत्त्वा गोरसैर्वर्त्तितव्यं ॥ ३२ ॥ दत्त्वा धेनुं सुव्रतां कांस्यदोहां कल्याणवत्सामपलायिनीञ्च । यावन्ति रोमाणि भवन्ति तस्यास्तावद्वर्षाण्यश्नुते स्वर्गलोकं ॥ ३३ ॥ तथानड्वाहं ब्राह्मणेभ्यः प्रदाय दान्तं धुर्य्यं

बलवन्तं युवानं । कृलानजीव्यं वीर्य्यवन्तं वृहन्तं भुङ्क्ते लोकात् सम्मितान् धेनुदस्य ॥ ३४ ॥ गोषु क्षान्तं गोशरण्यं कृतज्ञं वृत्तिग्लानं तादृशं पात्रमाहुः । वृद्धे ग्लाने सम्भ्रमे वा महार्थे कृष्यर्थं वा होम्यहेतोः प्रसूत्यां ॥ ३५ ॥ गुर्व्वर्थं वा वालपुष्ट्याभिषङ्गां गां वै दातुं देशकालोविशिष्टः । अन्तर्ज्ञाताः सक्रयज्ञानलब्धाः प्राणक्रीता निर्ज्जिता यौतकाश्च ॥ ३६ ॥

नाचिकेत उवाच । श्रुत्वा वैवस्वतवचस्तमहं पुनरब्रुवं । अभावे गोप्रदातृणां कथं लोकान् हि गच्छति ॥ ३७ ॥ ततोऽब्रवीद्यमो धीमान् गोप्रदानपरां गतिं । गोप्रदानानुकल्पन्तु गामृते सन्ति गोप्रदाः ॥ ३८ ॥ अलाभे यो गवां दद्यात् घृतधेनुं यतव्रतः । तस्यैता घृतवाहिन्यः क्षरन्ते वत्सला इव ॥ ३९ ॥ घृतालाभे तु यो दद्यात् तिलधेनुं यतव्रतः । स दुर्गात्तारितो धेन्वा क्षीरनद्यां प्रमोदते ॥ ४० ॥ तिलालाभे तु यो दद्यात् जलधेनुं यतव्रतः । सकामप्रवहां शीतां नदीमेतामुपाश्नुते ॥४१॥ एवमेतानि मे तत्र धर्म्मराजो न्यदर्शयत् । दृष्ट्वा च परमं हर्षमवापमहमच्युत ॥ ४२ ॥ निवेदये चाहमिमं प्रियन्ते क्रतुर्महानल्पधनप्रचारः । प्राप्तो मया तात स मत्प्रसूतः प्रपत्स्यते वेदविधिप्रवृत्तः ॥ ४३ ॥ शापो ह्ययं भवतोऽनुग्रहाय प्राप्तो मया यत्र दृष्टो यमो वै । दानव्युष्टिं तत्र दृष्ट्वा महात्मन्निःसन्दिग्धान् दानधर्म्मांश्चरिष्ये ॥ ४४ ॥ इदञ्च मामब्रवीद्धर्म्मराजः पुनः पुनः संप्रहृष्टो महर्षे । दानेन यः प्रयतोऽभूत् सदैव विशेषतो गोप्रदानञ्च कुर्य्यात् ॥ ४५ ॥ शुद्धो ह्यर्थो नावमन्यस्व धर्म्मान् पात्रे देयं देशकालोपपन्ने । तस्माद्गावस्ते नित्यमेव प्रदेया मा भूच्च ते संशयः कश्चिदत्र ॥ ४६ ॥ एताः पुरा ह्यददन्नित्यमेव शान्तात्मानो दानपथे निविष्टाः । तपांस्युग्राण्यप्रतिशङ्कमानास्ते वै दानं प्रददुश्चैव शक्त्या ॥ ४७ ॥ काले च शक्त्या मत्सरं वर्ज्जयित्वा शुद्धात्मानः श्राद्धिनः

पुण्यशीलाः। दत्त्वा गा वै लोकममुं प्रपन्ना दीदीप्यन्ते पुण्यशीलास्तु नाके ॥ ४८ ॥ एतद्दानं न्यायलब्धं द्विजेभ्यः पात्रे दत्तं प्रापणीयं परीक्ष्य। काम्याष्टम्यां वर्त्तितव्यं दशाहं रसैर्गवां शकृता प्रस्नवैर्वा ॥ ४९ ॥ देवव्रती स्याद्वृषभप्रदाने वेदावाप्तिर्गोयुगस्य प्रदाने। तीर्थावाप्तिर्गोप्रयुक्तप्रदाने पापोत्सर्गः कपिलायाः प्रदाने ॥ ५० ॥ गामप्येकां कपिलां सम्प्रदाय न्यायोपेतां कलुषाद्विप्रमुच्येत्। गवां रसात् परमं नास्ति किञ्चित् गवां दानं सुमहत्तद्वदन्ति ॥ ५१ ॥ गावो लोकांस्तारयन्ति क्षरन्त्यो गावश्चान्नं संजनयन्ति लोके। यस्तज्जानन्न गवां हार्दमेति स वै गन्ता निरयं पापचेताः ॥ ५२ ॥ यैस्तद्दत्तं गोसहस्रं शतं वा दशार्द्धं वा दश वा साधुवत्सं। अप्येका वै साधवे ब्राह्मणाय सास्यामुष्मिन् पुण्यतीर्था नदी वै ॥ ५३ ॥ प्राप्त्या पुष्ट्या लोकसंरक्षणेन गावस्तुल्याः सूर्य्यपादैः पृथिव्यां। शब्दश्चैकः सन्ततिश्चोपभोगस्तस्माद्गोदः सूर्य्य इवावभाति ॥ ५४ ॥ गुरुं शिष्यो वरयेद्गोप्रदाने स वै गन्ता नियतं स्वर्गमेव। विधिज्ञानां सुमहान् धर्म्म एष विधिं ह्याद्यं विधयः संविशन्ति ॥ ५५ ॥ इदं दानं न्यायलब्धं द्विजेभ्यः पात्रे दत्त्वा प्रापयेथाः परीक्ष्य। त्वय्याशंसन्त्यमरा मानवाश्च वयञ्चापि प्रसृते पुण्यशीले ॥ ५६ ॥ इत्युक्तोऽहं धर्मराजं द्विजर्षे धर्मात्मानं शिरसाभिप्रणम्य। अनुज्ञातस्तेन वैवस्वतेन प्रत्यागमं भगवत्पादमूलं ॥ ५७ ॥

इत्यनुशासनपर्वणि आनुशासनिकपर्वणि दानधर्मकथने
एकसप्ततोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

युधिष्ठिर उवाच। उक्तं ते गोप्रदानं वै नाचिकेतमृषिं प्रति। माहात्म्यमपि चैवोक्तमुद्देशेन गवां प्रभो ॥ १ ॥ नृगेण च मह-

दुःखमनुभूतं महात्मना । एकापराधादज्ञानात् पितामह महा-
मते ॥ २ ॥ द्वारवत्यां यथा चासौ निविशन्त्यां समुद्धृतः । मोक्ष-
हेतुरभूत कृष्णस्तदप्यवधृतं मया ॥ ३ ॥ किन्त्वस्ति मम सन्देहो
गवां लोकं प्रति प्रभो । तत्त्वतः श्रोतुमिच्छामि गोदा यत्र वस-
न्त्युत ॥ ४ ॥

भीष्म उवाच । अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं ।
यथापृच्छत् पद्मयोनिमेतदेव शतक्रतुः ॥ ५ ॥

शक्र उवाच । स्वर्लोकवासिनां लक्ष्मीमभिभूय स्वयार्चिषा ।
गोलोकवासिनः पश्ये व्रजतः संशयोऽत्र मे ॥ ६ ॥ कीदृशा भग-
वन् लोका गवां तद्ब्रूहि मेऽनघ । यानावसन्ति दातार एतदि-
च्छामि वेदितुं ॥ ७ ॥ कीदृशाः किं फलाः किंस्वित् परमस्तत्र
को गुणः । कथञ्च पुरुषास्तत्र गच्छन्ति विगतज्वराः ॥ ८ ॥
कियत्कालं प्रदानस्य दाता च फलमश्नुते । कथं बहुविधं दानं
स्यादल्पमपि वा कथम् ॥ ९ ॥ बह्वीनां कीदृशं दानमल्पानां
वापि कीदृशं । अदत्त्वा गोप्रदाः सन्ति केन वा तच्च शंस मे
॥ १० ॥ कथं वा बहुदाता स्यादल्पदात्रा समः प्रभो । अल्प-
प्रदाता बहुदः कथंस्विद् स्यादिहेश्वर ॥ ११ ॥ कीदृशी दक्षिणा
चैव गोप्रदाने विशिष्यते । एतत्तथ्येन भगवन् मम शंसितु-
मर्हसि ॥ १२ ॥

इत्यनुशासनपर्व्वणि आनुशासनिकपर्व्वणि दानधर्म्मकथने
शक्रप्रश्ने द्विसप्ततोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

पितामह उवाच । योऽयं प्रश्नस्त्वया पृष्टो गोप्रदानादि-
कारितः । नास्ति प्रष्टास्ति लोकेऽस्मिन् त्वत्तोऽन्यो हि शतक्रतो
॥ १ ॥ सन्ति नानाविधा लोका यांस्त्वं शक्र न पश्यसि । पश्यामि

यानहं लोकानेकपत्न्यश्च याः स्त्रियः ॥ २ ॥ कर्मभिश्चाभिसशुभैः सुव्रता ऋषयस्तथा। सशरीरा हि तान् यान्ति ब्राह्मणाः शुभबुद्धयः ॥ ३ ॥ शरीरन्यासमोचेण मनसा निर्मलेन च। स्वप्नभूतांश्च तान् लोकान् पश्यन्तीहापि सुव्रताः ॥ ४ ॥ ते तु लोकाः सहस्राच शृणु यादृग्गुणान्विताः। न तत्र क्रमते कालो न जरा न च पावकः। तथा नास्त्यशुभं किञ्चित् न व्याधिस्तत्र न क्लमः ॥ ५ ॥ यद्यद्यच्च गावो मनसा तस्मिन् वाञ्छन्ति वासव। तत् सर्वं प्राप्नुवन्ति स्म मम प्रत्यक्षदर्शनात् ॥ ६ ॥ कामगाः कामचारिण्यः कामात् कामांश्च भुञ्जते। वाप्यः सरांसि सरितो विविधानि वनानि च। गृहाणि पर्वताश्चैव यावत् द्रव्यञ्च किञ्चन ॥ ७ ॥ मनोज्ञं सर्वभूतेभ्यः सर्वं तत्र प्रदृश्यते। ईदृशाद्विपुला-ल्लोकान्नास्ति लोकस्तथाविधः ॥ ८ ॥ तत्र सर्वसहाः चान्ता वत्सला गुरुवर्त्तिनः। अहङ्कारैर्विरहिता यान्ति शक्र नरोत्तमाः ॥ ९ ॥ यः सर्वमांसानि न भक्षयीत पुमान् सदा भावितो धर्मयुक्तः। मातापित्रोरर्च्चिता सत्ययुक्तः शुश्रूषिता ब्राह्मणानामनिन्द्यः ॥ १० ॥ अक्रोधनो गोषु तथा द्विजेषु धर्मे रतो गुरुशुश्रूषकश्च। यावज्जीवं सत्यवृत्ते रतश्च दाने रतो यः चमी चापराधे ॥ ११ ॥ मृदुर्दान्तो देवपरायणश्च सर्वातिथिश्चापि तथा दयावान्। ईदृग्गुणो मानवस्तं प्रयाति लोकं गवां शाश्वतमव्ययञ्च ॥ १२ ॥ न पारदारी पश्यति लोकमेतं न वै गुरुघ्नो न मृषाप्रलापी। सदा प्रवादी ब्राह्मणेष्वात्तवैरो दोषैरेतैर्यश्च युक्तो दुरात्मा ॥ १३ ॥ न मित्रध्रुङ्नैकृतिकः कृतघ्नः शठोऽनृजुर्धर्मविद्वेषकश्च। न ब्रह्महा मनसापि प्रपश्येद्गवां लोकं पुण्यकृतां निवासं ॥ १४ ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं निपुणेन सुरेश्वर। गोप्रदानरतानान्तु फलं शृणु शतक्रतो ॥ १५ ॥ दायाद्यलब्धैरर्थैर्यो गाः क्रीत्वा संप्रयच्छति। धर्मार्जितधनक्रीताः स लोकानाप्नुतेऽक्षयान् ॥ १६ ॥ यो वै द्यूते

धनं जित्वा गाः क्रीत्वा संप्रयच्छति । स दिव्यमयुतं शक्र वर्षाणां फलमश्नुते ॥ १७ ॥ दायाद्याः स च वै गावो न्यायपूर्वैरुपार्ज्जिताः । प्रदद्यात्ताः प्रदातृणां सम्भवन्त्यक्षया ध्रुवाः ॥ १८ ॥ प्रतिगृह्य तु यो दद्याद्गाः संशुद्धेन चेतसा । तस्यापीहाक्षयान् लोकान् ध्रुवान् विद्धि शचीपते ॥ १९ ॥ जन्मप्रभृति सत्यञ्च यो ब्रूयान्नियतेन्द्रियः । गुरुद्विजसहः क्षान्तस्तस्य गोभिः समा गतिः ॥ २० ॥ न जातु ब्राह्मणो वाच्यो यदवाच्यं शचीपते । मनसा गोषु न द्रुह्येद्गोव्रत्तिर्गोनुकम्पकः ॥ २१ ॥ सत्ये धर्मे च निरतस्तस्य शक्र फलं शृणु । गोसहस्रेण समिता तस्य धेनुर्भवत्युत ॥ २२ ॥ क्षत्रियस्य गुणैरेतैरपि तुल्यफलं शृणु । तस्यापि द्विजतुल्या गौर्भवतीति विनिश्चयः ॥ २३ ॥ वैश्यस्यैते यदि गुणास्तस्य पञ्चशतं भवेत् । शूद्रस्यापि विनीतस्य चतुर्भागं फलं स्मृतं ॥ २४ ॥ एतच्चैनं योऽनुतिष्ठेत युक्तः सत्ये रतो गुरुशुश्रूषया च । दक्षः क्षान्तो देवतार्थी प्रशान्तः शुचिर्बुद्धो धर्मशीलोऽनहंवाक् ॥ २५ ॥ महत् फलं प्राप्यते स द्विजाय दत्त्वा दोग्ध्रीं विधिनानेन धेनुं । नित्यं दद्यादेकभक्तः सदा च सत्ये स्थितो गुरुशुश्रूषिता च ॥ २६ ॥ वेदाध्यायी गोषु यो भक्तिमांश्च नित्यं दृष्ट्वा योऽभिनन्देत गाश्च । आजातितो यश्च गवां नमेत इदं फलं शक्र निबोध तस्य ॥ २७ ॥ यत् स्यादिष्ट्वा राजसूये फलन्तु यत्स्यादिष्ट्वा बहुना काञ्चनेन । एतत्तुल्यं फलमप्याहुरग्र्यं सर्वे सन्तस्त्वृषयो ये च सिद्धाः ॥ २८ ॥ योऽग्रं भक्तं किञ्चिदप्राश्य दद्याद्गोभ्यो नित्यं गोव्रती सत्यवादी । शान्तोऽलुब्धो गोसहस्रस्य पुण्यं सम्वत्सरेणाप्नुयात् सत्यशीलः ॥२९॥ यदेकभक्तमश्नीयाद्दद्यादेकं गवाञ्च यत् । दशवर्षाण्यनन्तानि गोव्रती गोनुकम्पकः ॥ ३० ॥ एकेनैव च भक्तेन यः क्रीत्वा गां प्रयच्छति । यावन्ति तस्या रोमाणि सम्भवन्ति शतक्रतो । तावत् प्रदानात् स गवां फलमाप्नोति शाश्वतं

॥ ३१ ॥ ब्राह्मणस्य फलं हीदं क्षत्रियस्य तु वै शृणु। पञ्च-
वार्षिकमेयत्तु क्षत्रियस्य फलं स्मृतं। तदर्द्धेन तु वैश्यस्य शूद्रो
वैश्यार्द्धतः स्मृतः ॥ ३२ ॥ यश्चात्मविक्रयं कृत्वा गाः क्रीत्वा संप्रय-
च्छति। यावत् सन्दर्शयेद्गां वै स तावत् फलमश्नुते ॥ ३३ ॥
रोम्णि रोम्णि महाभाग लोकाश्चास्याक्षयाः स्मृताः। संग्रामेष्व-
र्ज्जयित्वा तु यो वै गाः संप्रयच्छति ॥ ३४ ॥ आत्मविक्रयतुल्यास्ताः
शाश्वता विद्धि कौशिक। अभावे यो गवां दद्यात्तिलधेनुं यत-
व्रतः। दुर्गात् स तारितो धेन्वा क्षीरनद्यां प्रमोदते ॥ ३५ ॥
न त्वेवासां दानमात्रं प्रशस्तं पात्रं कालो गोविशेषो विधिश्च कालः-
ज्ञानं विप्रगवान्तरं हि दुःखं ज्ञातुं पावकादित्यभूतं ॥ ३६ ॥
स्वाध्यायाढ्यं शुद्धयोनिं प्रशान्तं वैतानस्थं पापभीरुं बहुज्ञं।
गोषु क्षान्तं नातितीक्ष्णं शरण्यं वृत्तिग्लानं तादृशं पात्रमाहुः
॥ ३७ ॥ वृत्तिग्लाने सीदति चातिमात्रं कृष्यर्थं वा होम्यहेतोः
प्रसूतेः। गुर्वर्थं वा बालसंवृद्धये वा धेनुं दद्याद्देशकाले विशिष्टे
॥ ३८ ॥ अन्तर्ज्ञाताः सक्र या ज्ञानलब्धाः प्राणैः क्रीतास्तेजसा
यौतुकाश्च। कृच्छ्रोत्सृष्टाः पोषणाभ्यागताश्च द्वारैरेतैर्गोविशेषाः
प्रशस्ताः ॥ ३९ ॥ बलान्विताः शीलवयोपपन्नाः सर्वाः प्रशंसन्ति
सुगन्धवत्यः। यथा हि गङ्गा सरितां वरिष्ठा तथार्ज्जुनीनां कपिला
वरिष्ठा ॥ ४० ॥ तिस्रो रात्रीस्त्वद्भिरुपोष्य भूमौ तृप्ता गाव-
स्तर्पितेभ्यः प्रदेयाः। वत्सैः पुष्टैः क्षीरपैः सुप्रचारास्त्र्यहं दत्त्वा
गोरसैर्वर्त्तितव्यं ॥ ४१ ॥ दत्त्वा धेनुं सुव्रतां साधुदोहां कल्याण-
वत्सामपलायिनीञ्च। यावन्ति रोमाणि भवन्ति चास्यास्तावन्ति
वर्षाणि भवन्त्यमुत्र ॥ ४२ ॥ तथानड्वाहं ब्राह्मणाय प्रदाय धूर्य्यं
युवानं बलिनं विनीतं। हलस्य वोढारमनन्तवीर्य्यं प्राप्नोति
लोकान् दशधेनुदस्य ॥ ४३ ॥ कान्तारे ब्राह्मणान् गाश्च यः
परित्राति कौशिक। क्षेमेण विप्रमुच्येरंस्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥४४॥

अश्वमेधक्रतोस्तुल्यं फलं भवति शाश्वतं । मृत्युकाले सहस्राच्च
यां वृत्तिमनुकाङ्क्षते ॥ ४५ ॥ लोकान् बहुविधान् दिव्यान् यच्चास्य
हृदि वर्त्तते । तत् सर्वं समवाप्नोति कर्म्मणानेन मानवः ॥ ४६ ॥
गोभिश्च समनुज्ञातः सर्व्वत्र च महीयते । यस्त्वेतेनैव कल्पेन गां
वनेष्वनुगच्छति ॥ ४७ ॥ तृणगोमयपर्णाशी निस्पृहो नियतः
शुचिः । अकामं तेन वस्तव्यं मुदितेन शतक्रतो । मम लोके
सुरैः सार्द्धं लोके यत्रापि चेच्छति ॥ ४८ ॥

इत्यनुशासनपर्व्वणि आनुशासनिकपर्व्वणि दानधर्म्मकथने
त्रिसप्ततोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

इन्द्र उवाच । जानन् यो गामपहरेद्विक्रीयाच्चार्थकार-
णात् । एतद्विज्ञातुमिच्छामि क्व नु तस्य गतिर्भवेत् ॥ १ ॥

पितामह उवाच । भक्ष्यार्थं विक्रयार्थं वा येऽपहारं हि
कुर्वते । दानार्थं ब्राह्मणार्थाय तत्रेदं श्रूयतां फलम् ॥ २ ॥
विक्रयार्थं हि यो हिंस्याद्भक्षयेद्वा निरङ्कुशः । घातयानं हि पुरुषं
ये तु मन्येयुरर्थिनः ॥ ३ ॥ घातकः खादको वापि तथा यश्चानु-
मन्यते । यावन्ति तस्या रोमाणि तावर्षाणि मज्जति ॥ ४ ॥
ये दोषा यादृशाश्चैव द्विजयज्ञोपघातके । विक्रये चापहारे च
ते दोषा वै स्मृताः प्रभो ॥ ५ ॥ अपहृत्य तु यो गां वै ब्राह्मणाय
प्रयच्छति । यावद्दानफलं तस्यास्तावन्निरयमृच्छति ॥ ६ ॥
सुवर्णं दक्षिणामाहुर्गोप्रदाने महाद्युते । सुवर्णं परमित्युक्तं
दक्षिणार्थमसंशयं ॥ ७ ॥ गोप्रदानात्तारयेत सप्त पूर्वां स्तथा-
परान् । सुवर्णं दक्षिणां कृत्वा तावद्द्विगुणमुच्यते ॥ ८ ॥ सुवर्णं
परमं दानं सुवर्णं दक्षिणा परा । सुवर्णं पावनं शक्र पावनानां

परं स्मृतं ॥ ९ ॥ कुलानां पावनं प्राहुर्जातरूपं शतक्रतो । एषा मे दक्षिणा प्रोक्ता समासेन महाद्युते ॥ १० ॥

भीष्म उवाच । एतत् पितामहेनोक्तमिन्द्राय भरतर्षभ । इन्द्रो दशरथायाह रामायाह पिता तथा ॥ ११ ॥ राघवोऽपि प्रियभ्रात्रे लक्ष्मणाय यशस्विने । ऋषिभ्यो लक्ष्मणेनोक्तमरण्ये वसता प्रभो ॥ १२ ॥ पारम्पर्य्यागतञ्चेदमृषयः संशितव्रताः । दुर्धरं धारयामासुराजानश्चैव धार्म्मिकाः ॥ १३ ॥ उपाध्यायेन गदितं मम चेदं युधिष्ठिर । य इदं ब्राह्मणो नित्यं वदेद्ब्राह्मणसंसदि ॥ १४ ॥ यज्ञेषु गोप्रदानेषु द्वयोरपि समागमे । तस्य लोकाः किलाक्षय्या दैवतैः सह नित्यदा ॥ १५ ॥ इति ब्रह्मा स भगवानुवाच परमेश्वरः ॥ १६ ॥

इत्यनुशासनपर्व्वणि आनुशासनिकपर्व्वणि दानधर्म्मकथने चतुःसप्ततोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

युधिष्ठिर उवाच । विश्रम्भितोऽहं भवता धर्मान् प्रवदता प्रभो । प्रवक्ष्यामि तु सन्देहं तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १ ॥ व्रतानां किं फलं प्रोक्तं कीदृशं वा महाद्युते । नियमानां फलञ्चैव स्वधीतस्य च किं फलं ॥ २ ॥ दत्तस्येह फलं किञ्च वेदानां धारणे च किं । अध्यापने फलं किञ्च सर्व्वमिच्छामि वेदितुं ॥ ३ ॥ अप्रतिग्राहके किञ्च फलं लोके पितामह । तस्य किञ्च फलं दृष्टं श्रुतं यस्तु प्रयच्छति ॥ ४ ॥ स्वकर्म्मनिरतानाञ्च शूराणाञ्चापि किं फलं । शौचे च किं फलं प्रोक्तं ब्रह्मचर्य्ये च किं फलं ॥ ५ ॥ पितृशुश्रूषणे किञ्च मातृशुश्रूषणे तथा । आचार्य्यगुरुशुश्रूषास्वनुक्रोशानुकम्पने ॥ ६ ॥ एतत् सर्व्वमशेषेण पितामह यथातथं । वेत्तुमिच्छामि धर्मज्ञ परं कौतूहलं हि मे ॥ ७ ॥

भीष्म उवाच। यो व्रतं वै यथोद्दिष्टं तथा सम्प्रतिपद्यते। अखण्डं सम्यगारभ्य तस्य लोकाः सनातनः ॥ ८ ॥ नियमानां फलं राजन् प्रत्यक्षमिह दृश्यते। नियमानां क्रतूनाञ्च त्वयावाप्तमिदं फलं ॥ ९ ॥ स्वधीतस्यापि च फलं दृश्यतेऽमुत्र चेह च। इह लोके च वा नित्यं ब्रह्मलोके च मोदते ॥ १० ॥ दमस्य तु फलं राजन् शृणु त्वं विस्तरेण मे। दान्ताः सर्व्वत्र सुखिनो दान्ताः सर्व्वत्र निर्वृताः ॥ ११ ॥ यत्रेच्छागामिनो दान्ताः सर्व्वशत्रुनिसूदनाः। प्रार्थयन्ति च यद्दान्ता लभन्ते तन्न संशयः ॥ १२ ॥ युज्यन्ते सर्व्वकामैर्हि दान्ताः सर्व्वत्र पाण्डव। स्वर्गे यथा प्रमोदन्ते तपसा विक्रमेण च ॥ १३ ॥ दानैर्यज्ञैश्च विविधैस्तथा दान्ताः क्षमान्विताः। दानाद्दमो विशिष्टो हि दानं किञ्चित् द्विजातये ॥ १४ ॥ दाता कुप्यति नो दान्तस्तस्माद्दानात् परं दमः। यस्तु दद्यादकुप्यन् हि तस्य लोकाः सनातनाः ॥ १५ ॥ क्रोधो हन्ति हि यद्दानं तस्माद्दानात् परं दमः ॥ १६ ॥ अदृश्यानि महाराज स्थानान्ययुतशो दिवि। ऋषीणां सर्व्वलोकेषु यानीतो यान्ति देवताः ॥ १७ ॥ दमेन यानि नृपते गच्छन्ति परमर्षयः। कामयाना महत् स्थानं तस्माद्दानात् परं दमः ॥ १८ ॥ अध्यापकः परिक्लेशादक्षयं फलमश्नुते। विधिवत् पावकं हुत्वा ब्रह्मलोके नराधिप ॥ १९ ॥ अधीत्यापि हि यो वेदान् न्यायविद्भ्यः प्रयच्छति। गुरुकर्म्म प्रशंसी तु सोऽपि स्वर्गे महीयते ॥ २० ॥ क्षत्रियोऽध्ययने युक्तो यजने दानकर्म्मणि। युद्धे यश्च परित्राता सोऽपि स्वर्गे महीयते ॥ २१ ॥ वैश्यः स्वकर्म्मनिरतः प्रदानाल्लभते महत्। शूद्रः स्वकर्म्मनिरतः स्वर्गं शुश्रूषयार्च्छति ॥ २२ ॥ शूरा बहुविधाः प्रोक्तास्तेषामर्थांस्तु मे शृणु। शूरान्वयानां निर्द्दिष्टं फलं शूरस्य चैव हि ॥ २३ ॥ यज्ञशूरा दमे शूराः सत्यशूरास्तथापरे। युद्धशूरास्तथैवोक्ता दानशूराश्च मानवाः ॥ २४ ॥ सांख्य-

शूराश्च बहवो योगशूरास्तथापरे । अरण्ये गृहवासे च त्यागे
शूरास्तथापरे ॥ २५ ॥ बुद्धिशूरास्तथैवान्ये क्षमाशूरास्तथा-
परे । आर्जवे च तथाशूराः शमे वर्त्तन्ति मानवाः ॥ २६ ॥ तै-
स्तैस्तु नियमैः शूरा बहव सन्ति चापरे । वेदाध्ययनशूराश्च
शूराश्चाध्ययने रताः ॥ २७ ॥ गुरुशुश्रूषया शूराः पितृशुश्रूषया-
परे । मातृशुश्रूषया शूरा भैक्ष्यशूरास्तथापरे ॥ २८ ॥ अरण्ये
गृहवासे च शूराश्चातिथिपूजने । सर्वे यान्ति परांल्लोकान् स्वकर्म-
फलनिर्ज्जितान् ॥ २९ ॥ धारणं सर्ववेदानां सर्वतीर्थावगाहनं ।
सत्यञ्च ब्रुवतो नित्यं समं वा स्यान्न वा समं ॥ ३० ॥ अश्वमेध-
सहस्रञ्च सत्यञ्च तुलया धृतं । अश्वमेधसहस्राद्धि सत्यमेव विशि-
ष्यते ॥ ३१ ॥ सत्येन सूर्य्यस्तपति सत्येनाग्निः प्रदीप्यते । सत्येन
मरुतो वान्ति सर्वं सत्ये प्रतिष्ठितं ॥ ३२ ॥ सत्येन देवाः प्रीयन्ते
पितरो ब्राह्मणास्तथा । सत्यमाहुः परो धर्मस्तस्मात् सत्यं न
लङ्घयेत् ॥ ३३ ॥ मुनयः सत्यनिरता मुनयः सत्यविक्रमाः । मुनयः
सत्यशपथास्तस्मात् सत्यं विशिष्यते । सत्यवन्तः स्वर्गलोके मोदन्ते
भरतर्षभ ॥ ३४ ॥ दमः सत्यफलावाप्तिरुक्ता सर्वात्मना मया ।
असंशयं विनीतात्मा स वै स्वर्गे महीयते ॥ ३५ ॥ ब्रह्मचर्य्यस्य च
गुणं शृणु त्वं वसुधाधिप । आजन्ममरणाद्यस्तु ब्रह्मचारी
भवेदिह ॥ ३६ ॥ न तस्य किञ्चिदप्राप्यमिति विद्धि नराधिप ।
बह्व्यः कोटय ऋषीणाञ्च ब्रह्मलोके वसन्त्यत ॥ ३७ ॥ सत्ये रतानां
सततं दान्तानामूर्द्धरेतसां । ब्रह्मचर्य्यं दहेद्राजन् सर्वपापान्यु-
पासितं ॥ ३८ ॥ ब्राह्मणेन विशेषेण ब्राह्मणो ह्यग्निरुच्यते ।
प्रत्यक्षं हि तथा ह्येतद्ब्राह्मणेषु तपस्विषु ॥ ३९ ॥ बिभेति हि
यथा शक्रो ब्रह्मचारिप्रधर्षितः । तद्ब्रह्मचर्य्यस्य फलमृषीणामिह
दृश्यते ॥ ४० ॥ मातापित्रोः पूजने यो धर्मस्तमपि मे शृणु ।
शुश्रूषते यः पितरं नावमन्येत् कदाचन ॥ ४१ ॥ मातरं भ्रातरं

वापि गुरुमाचार्य्यमेव च । तस्य राजन् फलं विद्धि स्वर्लोके स्थानमर्चितं । न च पश्येत नरकं गुरुशुश्रूषयात्मवान् ॥ ४२ ॥

इत्यनुशासनपर्वणि आनुशासनिकपर्वणि दानधर्म्मकथने पञ्चसप्ततोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

युधिष्ठिर उवाच । विधिं गवां परं श्रोतुमिच्छामि नृप सत्त्वतः । येन तांच्छाश्वतान् लोकानखिलान् प्राप्नुयादिह ॥१॥

भीष्म उवाच । न गोदानात् परं किञ्चित् विद्यते वसुधाधिप । गौर्हि न्यायागता दत्ता सद्यस्तारयते कुलं ॥ २ ॥ सतामर्थे सम्यगुत्पादितो यः स वै क्लृप्तः सम्यगाभ्यः प्रजाभ्यः । तस्मात् पूर्वं ह्यादिकालप्रवृत्तं गोदानार्थं शृणु राजन् विधिं मे ॥ ३ ॥ पुरा गोषूपनीतासु गोषु सन्दिग्धदर्शिना । मान्धात्रा प्रकृतं प्रश्नं वृहस्पतिरभाषत ॥ ४ ॥ द्विजातिमतिसत्कृत्य श्वः कालमभिवेद्य च । गोदानार्थं प्रयुञ्जीत रोहिणीं नियतव्रतः ॥ ५ ॥ आह्वानञ्च प्रयुञ्जीत समङ्गे बहुलेति च । प्रविश्य च गवां मध्यमिमां श्रुतिमुदाहरेत् ॥ ६ ॥ गौर्मे माता वृषभः पिता मे दिवं शर्म्म जगती मे प्रतिष्ठा । प्रपद्यैवं शर्वरीमुष्य गोषु पुनर्वाणीमुत्सृजेद्गोप्रदाने ॥ ७ ॥ स तामेकां निशां गोभिः समसंख्यः समव्रतः । ऐकात्म्यगमनात् सद्यः कलुषाद्विप्रमुच्यते ॥ ८ ॥ उत्सृष्टवृषवत्सा हि प्रदेया सूर्य्यदर्शने । त्रिदिवं प्रतिपत्तव्यमर्थवादाशिषस्तव ॥ ९ ॥ ऊर्जस्विन्य ऊर्जमेधाश्च यज्ञगर्भोऽमृतस्य जगतोऽस्य प्रतिष्ठा । क्षितेरोहः प्रवहः शश्वदेव प्राजापत्याः सर्वमित्यर्थवादाः ॥ १० ॥ गावो ममैनः प्रणुदन्तु सौर्य्यास्तथा सौम्याः स्वर्गयानाय सन्तु । आत्मानं मे मातृवच्चाश्रयन्तु तथानुक्ताः सन्तु सर्वाशिषो मे ॥ ११ ॥ शेषोत्सर्गे कर्मभिर्देहमोचे

सरस्वत्यः श्रेयसे संप्रवृत्ताः। यूयं नित्यं सर्वपुण्योपवाह्या दिशध्वं मे गतिमिष्टां प्रसन्नाः॥ १२ ॥ या वै यूयं सोऽहमद्यैकभावो युष्मान् दत्त्वा चाहमात्मप्रदाता। मनश्च्युता मन एवोपपन्नाः सन्धुचध्वं सौम्यरूपोग्ररूपाः। १३ ॥ एवं तस्याग्रे पूर्वमर्द्धं वदेत गवां दाता विधिवत् पूर्वदृष्टं। प्रतिब्रूयाच्छेषमर्द्धं द्विजातिः प्रतिगृह्णन् वै गोप्रदाने विधिज्ञः॥ १४ ॥ गोप्रदानीति वक्तव्यमर्घ्यवस्त्रवसुप्रदः। ऊर्ध्वास्या भवितव्या च वैष्णवीति च चोदयेत् ॥ १५ ॥ नामसंकीर्त्तयेत्तस्या यथा संख्योत्तरं स वै। फलं षट्‌त्रिंशदष्टौ च सहस्राणि च विंशतिः॥ १६ ॥ एवमेतान् गुणान् विद्याद्गवादीनां यथाक्रमं। गोप्रदाता समाप्नोति समस्तानष्टमे क्रमे॥ १७ ॥ गोदः शीली निर्भयश्चार्घदाता न स्याद्दुःखी वसुदाता च कामं। उपस्योढा भारते यश्च विद्वान् विख्यातास्ते वैष्णवाश्चन्द्रलोकाः॥ १८ ॥ गां वै दत्त्वा गोव्रती स्यात्त्रिरात्रं निशाञ्चैकां संवसेतेह ताभिः। काम्याष्टम्यां वर्त्तितव्यं त्रिरात्रं रसैर्वा गोशकृता प्रस्नवैर्वा॥ १९ ॥ देवव्रती स्याद्वृषभप्रदाने वेदावाप्तिर्गोयुगस्य प्रदाने। तथा गवां विधिमासाद्य यज्वा लोकानग्र्यान् विन्दते नाविधिज्ञः॥ २० ॥ कामान् सर्वान् पार्थिवानेकसंस्थान् यो वै दद्यात् कामदुघाञ्च धेनुं। सम्यक् ताः स्युर्हव्यकव्यौघवत्यस्तासामुक्ष्णां ज्यायसां सम्प्रदानं॥ २१ ॥ न चाशिष्यायाव्रतायोपकुर्य्यान्नाश्रद्दधानाय न वक्रबुद्धये। गुह्यो ह्ययं सर्वलोकस्य धर्मो नेमं धर्मं यत्र तत्र प्रजल्पेत्॥ २२॥ सन्ति लोके श्रद्दधाना मनुष्याः सन्ति क्षुद्रा राक्षसा मानुषेषु। एषामेतद्दीयमानं ह्यनिष्टं ये नास्तिक्यञ्चाश्रयन्तेऽल्पपुण्याः॥ २३ ॥ बार्हस्पत्यं वाक्यमेतन्निशम्य ये राजानो गोप्रदानानि दत्त्वा। लोकान् प्राप्ताः पुण्यशीलाः प्रवृत्तास्तान्मे राजन् कीर्त्त्यमानान्निबोध॥ २४ ॥ उशीनरो विश्वगश्वो नृगश्च भगीरथो विश्रुतो

यौवनाश्वः । मान्धाता वै मुचुकुन्दश्च राजा भूमिद्युम्नो नैषधः सोमकश्च ॥ २५ ॥ पुरूरवा भरतश्चक्रवर्त्ती यस्यान्ववाये भारताः सर्व एव । तथा वीरो दाशरथिश्च रामो ये चाप्यन्ये विश्रुताः कीर्त्तिमन्तः ॥ २६ ॥ तथा राजा पृथुकर्मा दिलीपो दिवं प्राप्तो गोप्रदानैर्विधिज्ञः । यज्ञैर्दानैस्तपसा राजधर्म्मैर्मान्धाताभूद्गोप्रदानैश्च युक्तः ॥ २७ ॥ तस्मात् पार्थ त्वमपीमां मयोक्तां वार्हस्पतीं भारतीं धारयस्व । द्विजाग्र्येभ्यः संप्रयच्छस्व प्रीतो गाः पुण्या वै प्राप्य राज्यं कुरूणां ॥ २८ ॥

वैशम्पायन उवाच । तथा सर्वं कृतवान् धर्म्मराजो भीष्मेणोक्तो विधिवद्गोप्रदाने । स मान्धातुर्देवदेवोपदिष्टं सम्यक् धर्मं धारयामास राजा ॥ २९ ॥ इति नृप सततं गवां प्रदाने यवशकलान् सह गोमयैः पिवानः । क्षितितलशयनः शिखी यतात्मा वृष इव राजवृषस्तदा बभूव ॥ ३० ॥ नरपतिरभवत् सदैव ताभ्यः प्रयतमनास्त्वभिसंस्तुवंश्च ताः स्म । नृपतिधुरि न गामयुक्त भूयस्तुरगवरैरगमच्च यत्र तत्र ॥ ३१ ॥

इत्यनुशासनपर्वणि आनुशासनिकपर्वणि दानधर्मकथने षट्सप्ततोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

वैशम्पायन उवाच । ततो युधिष्ठिरो राजा भूयः शान्तनवं नृपं । गोदाने विस्तरं धीमान् पप्रच्छ विनयान्वितः ॥ १ ॥

युधिष्ठिर उवाच । गोप्रदानगुणान् सम्यक् पुनर्मे ब्रूहि भारत । न हि तृप्याम्यहं वीर शृण्वानोऽमृतमीदृशं ॥ २ ॥

वैशम्पायन उवाच । इत्युक्तो धर्मराजेन तदा शान्तनवो नृपः । सम्यगाह गुणांस्तस्मै गोप्रदानस्य केवलान् ॥ ३ ॥

भीष्म उवाच । वत्सलां गुणसम्पन्नां तरुणीं वस्त्रसंयुतां ।

दत्त्वेदृशीं गां विप्राय सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ४ ॥ असूर्य्या नाम ते लोका गां दत्त्वा तान्न गच्छति ॥ ५ ॥ पीतोदकां जग्धतृणां नष्टक्षीरां निरिन्द्रियां। जरारोगोपसम्पन्नां जीर्णां वापीमिवाजलां। दत्त्वा तमः प्रविशति द्विजं क्लेशेन योजयेत् ॥ ६ ॥ रुष्टा दुष्टा व्याधिता दुर्बला वा नो दातव्या याश्च मूल्यैरदत्तैः। क्लेशैर्विप्रं योऽफलैः संयुनक्ति तस्यावीर्य्याश्चाफलाश्चैव लोकाः ॥ ७ ॥ बलान्विताः शीलवयोपपन्नाः सर्वे प्रशंसन्ति सुगन्धवत्यः। यथा हि गङ्गा सरितां वरिष्ठा तथार्जुनीनां कपिला वरिष्ठा ॥ ८ ॥

युधिष्ठिर उवाच। कस्मात् समाने बहुला प्रदाने सद्भिः प्रशस्तं कपिलाप्रदानं। विशेषमिच्छामि महाप्रभाव श्रोतुं समर्थोऽस्मि भवान् प्रवक्तुं ॥ ६ ॥

भीष्म उवाच। वृद्धानां ब्रुवतां तात श्रुतं मे तत् पुरातनं। वक्ष्यामि तदशेषेण रोहिण्यो निर्मिता यथा ॥ १० ॥ प्रजाः सृजेति चादिष्टः पूर्वं दक्षः स्वयम्भुवा। असृजद्वृत्तिमेवाग्रे प्रजानां हितकाम्यया ॥ ११ ॥ यथा ह्यमृतमाश्रित्य वर्त्तयन्ति दिवौकसः। तथा वृत्तिं समाश्रित्य वर्त्तयन्ति प्रजा विभो ॥ १२ ॥ अचरेभ्यश्च भूतेभ्यश्चराः श्रेष्ठाः सदा नराः। ब्राह्मणाश्च ततः श्रेष्ठास्तेषु यज्ञाः प्रतिष्ठिताः ॥ १३ ॥ यज्ञैरवाप्यते सोमः स च गोषु प्रतिष्ठितः। ततो देवाः प्रमोदन्ते पूर्वं वृत्तिस्ततः प्रजाः ॥ १४ ॥ प्रजा तान्येव भूतानि प्राक्रोशन् वृत्तिकाङ्क्षया। वृत्तिदञ्चान्वपद्यन्त तृषिताः पितृमातृवत् ॥ १५ ॥ इतीदं मनसा गत्वा प्रजासर्गार्थमात्मनः। प्रजापतिस्तु भगवानमृतं प्रापिबत्तदा ॥ १६ ॥ स गतस्तस्य तृप्तिन्तु गन्धं सुरभिमुद्गिरन्। ददर्शोद्गारसंवृत्तां सुरभीं मुखजां सुतां ॥ १७ ॥ सासृजत् सौरभेयीस्तु सुरभिर्लोकमातृकाः। सुवर्णवर्णाः कपिलाः प्रजानां वृत्तिधेनवः ॥१८॥ तासाममृतवर्णानां क्षरन्तीनां समन्ततः। बभूवामृजतः फेणः

श्रवन्तौ नामिवोर्म्मिजः ॥ १९ ॥ स वत्समुखविभ्रष्टो भवस्य भुवि तिष्ठतः । शिरस्यवापतत् क्रुद्धः स तदैक्षत च प्रभुः ॥ २० ॥ ललाटप्रभवेणाच्णा रोहिणीं प्रदहन्निव । तत्तेजस्तु ततो रौद्रं कपिलास्ता विशाम्पते ॥ २१ ॥ नानावर्णत्वमनयन्मेघानिव दिवाकरः । यास्तु तस्मादपक्रम्य सोममेवाभिसंश्रिताः ॥ २२ ॥ यथोत्पन्नाः स्ववर्णस्थास्ता नीता नान्यवर्णतां । अथ क्रुद्धं महादेवं प्रजापतिरभाषत ॥ २३ ॥ अमृतेनावसिक्तस्त्वं नोच्छिष्टं विद्यते गवां । यथा ह्यमृतमादाय सोमो विस्यन्दते पुनः ॥ २४ ॥ तथा चीरं चरन्त्येता रोहिण्योऽमृतसम्भवं । न दुष्यत्यनिलो नाग्निर्न सुवर्णं न चोदधिः ॥ २५ ॥ नामृतेनामृतं पीतं वत्सपीता न वत्सला । इमान् लोकान् भरिष्यन्ति हविषा प्रस्रवेण च ॥ २६ ॥ आसामैश्वर्य्यमिच्छन्ति सर्व्वेऽमृतमयं शुभं । वृषभञ्च ददौ तस्मै सह गोभिः प्रजापतिः ॥ २७ ॥ प्रसादयामास मनस्तेन रुद्रस्य भारत । प्रीतश्चापि महादेवश्चकार वृषभं तदा । ध्वजञ्च वाहनञ्चैव तस्मात् स वृषभध्वजः ॥ २८ ॥ ततो देवैर्म्महादेवस्तदा पशुपतिः कृतः । ईश्वरः स गवां मध्ये वृषभाङ्कः प्रकीर्त्तितः ॥ २९ ॥ एवमव्यग्रवर्णानां कपिलानां महौजसां । प्रदाने प्रथमः कल्पः सर्व्वासामेव कीर्त्तितः ॥ ३० ॥ लोकज्येष्ठा लोकवृत्तिप्रवृत्ता रुद्रोपेताः सोमविस्यन्दभूताः । सौम्याः पुण्याः कामदाः प्राणदाश्च गा वै दत्त्वा सर्व्वकामप्रदः स्यात् ॥ ३१ ॥ इमं गवां प्रभवविधानमुत्तमं पठन् सदा शुचिरपि मङ्गलप्रियः । विमुच्यते कलिकलुषेण मानवः श्रियं सुतान् धनपशुमाप्नुयात् सदा ॥ ३२ ॥ हव्यं कव्यं तर्पणं शान्तिकर्म्म यानं वासो वृद्धबालस्य तुष्टिः । एतान् सर्व्वान् गोप्रदाने गुणान् वै दाता राजन्नाप्नुयाद्वै सदैव ॥ ३३ ॥

वैशम्पायन उवाच । पितामहस्याथ निशम्य वाक्यं राजा

सह भ्रातृभिराजमीढः । सुवर्णवर्णानृदुहस्तथा गाः पार्थो ददौ ब्राह्मणसत्तमेभ्यः ॥ ३४ ॥ तथैव तेभ्योऽपि ददौ द्विजेभ्यो गवां सहस्राणि शतानि चैव । यज्ञान् समुद्दिश्य च दक्षिणार्थं लोकान् विजेतुं परमाञ्च कीर्त्तिं ॥ ३५ ॥

इत्यनुशासनपर्वणि आनुशासनिकपर्वणि दानधर्मकथने सप्तसप्ततोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

भीष्म उवाच । एतस्मिन्नेव काले तु वशिष्ठमृषिसत्तमं । इक्ष्वाकुवंशजो राजा सौदासो वदतां वरः ॥ १ ॥ सर्वलोकचरं सिद्धं ब्रह्मकोषं सनातनं । पुरोहितमभिप्रष्टुमभिवाद्योपचक्रमे ॥२॥

सौदास उवाच । त्रैलोक्ये भगवन् किंस्वित् पवित्रं कथ्यतेऽनघ । यत् कीर्त्तयन् सदा मर्त्त्यः प्राप्नुयात् पुण्यमुत्तमं ॥ ३ ॥

भीष्म उवाच । तस्मै प्रोवाच वचनं प्रणताय हितं तदा । गवामुपनिषद्विद्वान् नमस्कृत्य गवां शुचिः ॥ ४ ॥ गावः सुरभिगन्धिन्यस्तथा गुग्गुलुगन्धयः । गावः प्रतिष्ठा भूतानां गावः स्वस्त्ययनं महत् ॥ ५ ॥ गावो भूतञ्च भव्यञ्च गावः पुष्टिः सनातनी । गावो लक्ष्म्यास्तथा मूलं गोषु दत्तं न नश्यति ॥ ६ ॥ अन्नं हि परमं गावो देवानां परमं हविः । स्वाहाकारवषट्कारौ नित्यं गोषु प्रतिष्ठितौ ॥ ७ ॥ गावो यज्ञस्य हि फलं गोषु यज्ञाः प्रतिष्ठिताः । गावो भविष्यं भूतञ्च गोषु यज्ञाः प्रतिष्ठिताः ॥ ८ ॥ सायं प्रातश्च सततं होमकाले महाद्युते । गावो ददति वै हव्यमृषिभ्यः पुरुषर्षभ ॥ ९ ॥ यानि कानि च दुर्गाणि दुष्कृतानि कृतानि च । तरन्ति चैव पाप्मानं धेनुं ये ददति प्रभो ॥ १० ॥ एकाञ्च दशगुर्दद्याद्दश दद्याच्च गोमती । शतं सहस्रगुर्दद्यात् सर्वे तुल्यफला हि ते ॥ ११ ॥ अनाहिताग्निः शतगुरयज्वा च

सहस्रशः। समद्धो यत्र कीनाशो नार्थमर्हन्ति ते तथः ॥ १२ ॥ कपिलां ये प्रयच्छन्ति सवत्सां कांस्यदोहनां। सुव्रतां वस्त्रसंवीता-सुभौ लोकौ जयन्ति ते ॥ १३ ॥ युवानमिन्द्रियोपेतं शतेन सह-यूथपं। गवेन्द्रं ब्राह्मणेन्द्राय भूरिशृङ्गमलङ्कृतं ॥ १४ ॥ वृषभं ये प्रयच्छन्ति श्रोत्रियाय परन्तप। ऐश्वर्य्यन्तेऽधिगच्छन्ति जायमानाः पुनःपुनः ॥ १५ ॥ नाकीर्त्तयित्वा गाः सुप्यात्ता नासं-स्मृत्य चोत्पतेत्। सायं प्रातर्नमस्येच्च गास्ततः पुष्टिमाप्नुयात् ॥ १६ ॥ गवां मूत्रपुरीषस्य नोद्विजेत कथञ्चन। न चासां मांस-मश्नीयाद्गवां पुष्टिं तथाप्नुयात् ॥ १७ ॥ गाश्च संकीर्त्तयेन्नित्यं नावमन्येत तास्तथा। अनिष्टं स्वप्नमालक्ष्य गां नरः संप्रकी-र्त्तयेत् ॥ १८ ॥ गोमयेन सदा स्नायात् करीषे चापि संविशेत्। श्लेष्ममूत्रपुरीषाणि प्रतिघातञ्च वर्जयेत् ॥ १९ ॥ सार्द्रे चर्मणि भुञ्जीत निरीक्षेत् वारुणीं दिशं। वाग्यतः सर्पिषा भूमौ गवां पुष्टिं सदाश्नुते ॥ २० ॥ घृतेन जुहुयादग्निं घृतेन स्वस्ति वाच-येत्। घृतं दद्यात् घृतं प्राश्य गवां पुष्टिं सदाश्नुते ॥ २१ ॥ गोमत्या विद्यया धेनुं तिलानामभिमन्त्र्य यः। सर्वरत्नमयीं दद्यात् न स शोचेत् कृताकृते ॥ २२ ॥ गावो मामुपतिष्ठन्तु हेमशृङ्ग्यः पयो-मुचः। सुरभ्यः सौरभेय्यश्च सरितः सागरं यथा ॥ २३ ॥ गा वै पश्याम्यहं नित्यं गावः पश्यन्तु मां सदा। गावोऽस्माकं वयं तासां यतो गावस्ततो वयं ॥ २४ ॥ एवं रात्रौ दिवा चापि समेषु विषमेषु च। महाभयेषु च नरः कीर्त्तयन् मुच्यते भयात् ॥२५॥

इत्यनुशासनपर्वणि आनुशासनिकपर्वणि दानधर्मकथने अष्टसप्ततोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

वशिष्ठ उवाच। शतं वर्षसहस्राणां तपस्तप्तं सुदुष्करं।

गोभिः पूर्वं विसृष्टाभिर्गच्छेम श्रेष्ठतामिति॥ १॥ लोकेऽस्मिन् दक्षिणानाञ्च सर्वासां वयमुत्तमाः। भवेम न च लिप्येम दोषेणेति परन्तप॥ २॥ अस्मत् पुरीषस्नानेन जनः पूयेत सर्वदा। शकृता च पवित्रार्थं कुर्वीरन् देवमानुषाः॥ ३॥ तथा सर्वाणि भूतानि स्थावराणि चराणि च। प्रदातारश्च लोकान्नो गच्छेयुरिति मानद॥ ४॥ ताभ्यो वरं ददौ ब्रह्मा तपसोऽन्ते स्वयं प्रभुः। एवं भवत्विति प्रभुर्लोकां स्तारयतेति च॥ ५॥ उत्तस्थुः सिद्ध-कामास्ता भूतभव्यस्य मातरः। प्रातर्नमस्यास्ता गावस्ततः पुष्टि-मवाप्नुयात्॥ ६॥ तपसोऽन्ते महाराज गावो लोकपरायणाः। तस्माद्गावो महाभागाः पवित्रं परमुच्यते। तथैव सर्वभूतानां समतिष्ठन्त मूर्द्धनि॥ ७॥ समानवत्सां कपिलां धेनुं दत्त्वा पय-स्विनीं। सुव्रतां वस्त्रसंवीतां ब्रह्मलोके महीयते॥ ८॥ लोहितां तुल्यवत्साञ्च धेनुं दत्त्वा पयस्विनीं। सुव्रतां वस्त्रसंवीतां सूर्य्य-लोके महीयते॥ ९॥ समानवत्सां सवत्सां धेनुं दत्त्वा पयस्विनीं। सुव्रतां वस्त्रसंवीतां सोमोलोके महीयते॥ १०॥ समानवत्सां श्वेतान्तु धेनुं दत्त्वा पयस्विनीं। सुव्रतां वस्त्रसंवीतामैन्द्रलोके महीयते॥ ११॥ समानवत्सां कृष्णान्तु धेनुं दत्त्वा पयस्विनीं। सुव्रतां वस्त्रसंवीतामग्निलोके महीयत॥ १२॥ समानवत्सां धूम्रान्तु धेनुं दत्त्वा पयस्विनीं। सुव्रतां वस्त्रसंवीतां याम्यलोके महीयते॥ १३॥ अपां फेणसवर्णान्तु सवत्सां कांस्यदोहनां। प्रदाय वस्त्रसंवीतां वारुणं लोकमश्नुते॥ १४॥ वातरेणुसव-र्णान्तु सवत्सां कांस्यदोहनां। प्रदाय वस्त्रसंवीतां वायुलोके महीयते॥ १५॥ हिरण्यवर्णां पिङ्गाक्षीं सवत्सां कांस्यदोहनां। प्रदाय वस्त्रसम्वीतां कौवेरं लोकमश्नुते॥ १६॥ पलालधूम्र-वर्णान्तु सवत्सां कांस्यदोहनां। प्रदाय वस्त्रसंवीतां पितृलोके महीयते॥ १७॥ सवत्सां पीवरीं दत्त्वा दृतिकण्ठामलङ्कृतां।

वैश्वदेविमसंबाधं स्थानं श्रेष्ठं प्रपद्यते ॥ १८ ॥ समानवत्सां गौरीन्तु धेनुं दत्त्वा पयस्विनीं। सुव्रतां वस्त्रसंवीतां वसूनां लोकमाप्नुयात् ॥ १९ ॥ पाण्डुकम्बलवर्णाभां सवत्सां कांस्यदोहनां। प्रदाय वस्त्रसंवीतां साध्यानां लोकमाप्नुयात् ॥ २० ॥ वैराटपृष्ठमुक्षाणं सर्वरत्नैरलङ्कृतं। प्रदाय मरुतां लोकान् स राजन् प्रतिपद्यते ॥ २१ ॥ वयोपपन्नं नीलाङ्गं सर्वरत्नसमन्वितं। गन्धर्वाप्सरसां लोकान् दत्त्वा प्राप्नोति मानवः ॥ २२ ॥ इतिकण्ठमनड्वाहं सर्वरत्नैरलङ्कृतं। दत्त्वा प्रजापतेर्लोकान् विशोकः प्रतिपद्यते ॥ २३ ॥ गोप्रदानरतो याति भित्त्वा जलदसञ्चयान्। विमानेनार्कवर्णेन दिवि राजन् विराजते ॥ २४ ॥ तञ्चारुवेशाः सुश्रोण्यः सहस्रं सुरयोषितः। रमयन्ति नरश्रेष्ठं गोप्रदानरतं नरं ॥ २५ ॥ वीणानां वल्लकीनाञ्च नूपुराणाञ्च शिञ्जितैः। हासैश्च हरिणाक्षीणां सुप्तः स प्रतिबुद्ध्यते ॥ २६ ॥ यावन्ति रोमाणि भवन्ति धेन्वास्तावन्ति वर्षाणि महीयते सः। स्वर्गच्युतश्चापि ततो नृलोके प्रसूयते वै विपुले गृहे सः ॥ २७ ॥

इत्यनुशासनपर्वणि आनुशासनिकपर्वणि दानधर्म्मकथने एकोनाशीतोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

वशिष्ठ उवाच। घृतक्षीरप्रदा गावो घृतयोन्यो घृतोद्भवाः। घृतनद्यो घृतावर्त्तास्ता मे सन्तु सदा गृहे ॥ १ ॥ घृतं मे हृदयं नित्यं घृतं नाभ्यां प्रतिष्ठितं। घृतं सर्व्वेषु गात्रेषु घृतं मे मनसि स्थितं ॥ २ ॥ गावो ममाग्रतो नित्यं गावः पृष्ठत एव च। गावो मे सर्व्वतश्चैव गवां मध्ये वसाम्यहं ॥ ३ ॥ इत्याचम्य जपेत् सायं प्रातश्च पुरुषः सदा। यदह्ना कुरुते पापं स तस्मात् परिमुच्यते ॥ ४ ॥ प्रासादा यत्र सौवर्णा वसोर्धारा च यत्र सा। गन्धर्वा-

सरसो यत्र तत्र यान्ति सहस्रदाः ॥ ५ ॥ नवनीतपङ्काः क्षीरोदा दधिशैवलसङ्कुलाः । वहन्ति यत्र वै नद्यस्तत्र यान्ति सहस्रदाः ॥ ६ ॥ गवां शतसहस्रन्तु यः प्रयच्छेद्यथाविधि । परां वृद्धिमवाप्याथ स्वर्गलोके महीयते ॥ ७ ॥ दश चोभयतः पुत्रो मातापित्रोः पितामहान् । दधाति सुकृतान् लोकान् पुनाति च कुलं नरः ॥ ८ ॥ धेन्वाः प्रमाणेन समप्रमाणां धेनुं तिलानामपि च प्रदाय । पानीयदाता च यमस्य लोके न यातनां काञ्चिदुपैति तत्र ॥ ९ ॥ पवित्रमग्र्यं जगतः प्रतिष्ठा दिवौकसां मातरोऽथाप्रमेयाः । अन्वालभेद्दक्षिणतो व्रजेच्च दद्याच्च पात्रे प्रसमीक्ष्य कालं ॥ १० ॥ धेनुं सवत्सां कपिलां भूरिशृङ्गीं कांस्योपदोहां वसनोत्तरीयां । प्रदाय तां गाहति दुर्विगाह्यां याम्यां सभां वीतभयो मनुष्यः ॥११॥ सुरूपा बहुरूपाश्च विश्वरूपाश्च मातरः । गावो मामुपतिष्ठन्तामिति नित्यं प्रकीर्त्तयेत् ॥ १२ ॥ नातः पुण्यतरं दानं नातः पुण्यतरं फलं । नातो विशिष्टं लोकेषु भूतं भवितुमर्हति ॥ १३ ॥ त्वचा लोम्नाथ शृङ्गैर्वा वालैः क्षीरेण मेदसा । यज्ञं वहति संभूय किमस्त्यभ्यधिकं ततः ॥ १४ ॥ यया सर्वमिदं व्याप्तं जगत् स्थावरजङ्गमं । तां धेनुं शिरसा वन्दे भूतभव्यस्य मातरं ॥ १५ ॥ गुणवचनसमुच्चयैकदेशो नृवर मयैष गवां प्रकीर्त्तितस्ते । न च परमिह दानमस्ति गोभ्यो भवति न चापि परायणं तथान्यत् ॥ १६ ॥

भीष्म उवाच । वरमिदमिति भूमिदो विचिन्त्य प्रवरमृषेर्वचनं ततो महात्मा । व्यसृजत नियतात्मवान् द्विजेभ्यः सुबहु च गोधनमाप्तवांश्च लोकान् ॥ १७ ॥

इत्यनुशासनपर्वणि आनुशासनिकपर्वणि दानधर्मकथने अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

युधिष्ठिर उवाच। पवित्राणां पवित्रं यच्छ्रेष्ठं लोके च यद्भवेत्। पावनं परमञ्चैव तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ १ ॥

भीष्म उवाच। गावो महार्थाः पुण्याश्च तारयन्ति च मानवान्। धारयन्ति प्रजाश्चेमा हविषा पयसा तथा ॥ २ ॥ न हि पुण्यतमं किञ्चिद्गोभ्यो भरतसत्तम। एताः पुण्याः पवित्राश्च त्रिषु लोकेषु सत्तमाः ॥ ३ ॥ देवानामुपरिष्टाच्च गावः प्रतिवसन्ति वै। दत्त्वा चैतास्तारयते यान्ति स्वर्गं मनीषिणः ॥ ४ ॥ मान्धाता यौवनाश्वश्च ययातिर्नहुषस्तथा। गा वै ददन्तः सततं सहस्रशतसम्मिताः ॥ ५ ॥ गताः परमकं स्थानं देवैरपि सुदुर्लभं। अपि चात्र पुरा गीतं कथयिष्यामि तेऽनघ ॥ ६ ॥ ऋषीणामुत्तमं धीमान् कृष्णद्वैपायनं शुकः। अभिवाद्याह्निककृतः शुचिः प्रयतमानसः ॥ ७ ॥ पितरं परिपप्रच्छ दृष्टलोकपरावरं। को यज्ञः सर्वयज्ञानां वरिष्ठो ह्युपलक्ष्यते ॥ ८ ॥ किञ्च कृत्वा परं स्थानं प्राप्नुवन्ति मनीषिणः। केन देवाः पवित्रेण स्वर्गमश्नन्ति वा विभो ॥ ९ ॥ किञ्च यज्ञस्य यज्ञत्वं क्व च यज्ञः प्रतिष्ठितः। देवानामुत्तमं किञ्च किञ्च सत्रमितः परं। पवित्राणां पवित्रञ्च यत्तद्ब्रूहि पितर्मम ॥ १० ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं व्यासः परमधर्मवित्। पुत्रायाकथयत् सर्वं तत्त्वेन भरतर्षभ ॥ ११ ॥

व्यास उवाच। गावः प्रतिष्ठा भूतानां तथा गावः परायणं। गावः पुण्याः पवित्राश्च गोधनं पावनं तथा ॥ १२ ॥ पूर्वमासन्नशृङ्गा वै गाव इत्यनुशुश्रुम। शृङ्गार्थे समुपासन्त ताः किल प्रभुमव्ययं ॥ १३ ॥ ततो ब्रह्मानुगाः प्रायमुपविष्टाः समीक्ष्य ह। ईप्सितं प्रददौ ताभ्यो गोभ्यः प्रत्येकशः प्रभुः ॥ १४ ॥ तासां शृङ्गाण्यजायन्त यस्या यादृङ्मनोगतं। नानावर्णाः शृङ्गवत्यस्ता व्यरोचन्त पुत्रक ॥ १५ ॥ ब्रह्मणा वरदत्तास्ता हव्यकव्यप्रदाः शुभाः। पुण्याः पवित्राः सुभगा दिव्यसंस्थानलक्षणाः ॥ १६ ॥

गावस्तेजो महद्दिव्यं गवां दानं प्रशस्यते । ये वै ताः संप्रयच्छन्ति
साधवो वीतमत्सराः ॥ १७ ॥ ते वै सुकृतिनः प्रोक्ताः सर्वदान-
प्रदाश्च ते । गवां लोकं तथा पुण्यमाप्नुवन्ति च तेऽनघ ॥ १८ ॥
यत्र वृक्षा मधुफला दिव्यपुष्पफलोपगाः । पुष्पाणि च सुगन्धीनि
दिव्यानि द्विजसत्तम ॥ १९ ॥ सर्वा मणिमयी भूमिः सर्वकाञ्चन-
वालुका । सर्वर्त्तुसुखसंस्पर्शा निष्पङ्का नीरजाः शुभा ॥ २० ॥
रक्तोत्पलवनैश्चैव मणिखण्डैर्हिरण्मयैः । तरुणादित्यसङ्काशै-
र्भान्ति तत्र जलाशयाः ॥ २१ ॥ महार्हमणिपत्रैश्च काञ्चनप्रभ-
केशरैः । नीलोत्पलविमिश्रैश्च सरोभिर्बहुपङ्कजैः ॥ २२ ॥ करवी-
रवनैः फुल्लैः सहस्रावर्त्तसंवृतैः । सन्तानकवनैः फुल्लैर्वृक्षैश्च सम-
लङ्कृताः ॥ २३ ॥ निर्मलाभिश्च मुक्ताभिर्म्मणिभिश्च महाप्रभैः ।
उद्भूतपुलिनास्तत्र जातरूपैश्च निम्नगाः ॥ २४ ॥ सर्वरत्नमयै-
श्चित्रैरवगाढ़ा द्रुमोत्तमैः । जातरूपमयैश्चान्यैर्हुताशनसमप्रभैः
॥ २५ ॥ सौवर्णा गिरयस्तत्र मणिरत्नशिलोच्चयाः । सर्वरत्न-
मयैर्भान्ति शृङ्गैश्चारुभिरुच्छ्रितैः ॥ २६ ॥ नित्यपुष्पफलास्तत्र
नगाः पत्ररथाकुलाः । दिव्यगन्धरसैः पुष्पैः फलैश्च भरतर्षभ
॥ २७ ॥ रमन्ते पुण्यकर्माणस्तत्र नित्यं युधिष्ठिर । सर्वकाम-
समृद्धार्था निःशोका गतमन्यवः ॥ २८ ॥ विमानेषु विचित्रेषु
रमणीयेषु भारत । मोदन्ते पुण्यकर्माणो विहरन्तो यशस्विनः
॥ २९ ॥ उपक्रीड़न्ति तान्राजन् शुभाश्चाप्सरसां गणाः । एतान्
लोकानवाप्नोति गां दत्त्वा वै युधिष्ठिर ॥ ३० ॥ येषामधिपतिः
पूषा मारुतो बलवान् बली । ऐश्वर्य्ये वरुणो राजा नाममात्रं
युगन्धराः ॥ ३१ ॥ सुरूपा बहुरूपाश्च विश्वरूपाश्च मातरः ।
प्राजापत्यमिति ब्रह्मन् जपेन्नित्यं यतव्रतः ॥ ३२ ॥ गाश्च शुश्रू-
षते यश्च समन्वेति च सर्वशः । तस्मै तुष्टाः प्रयच्छन्ति वरानपि
सुदुर्लभान् ॥ ३३ ॥ द्रुह्येन्न मनसा वापि गोषु नित्यं सुखप्रदः ।

अर्च्चयीत सदा चैव नमस्कारैश्च पूजयीत् ॥ ३४ ॥ दान्तः प्रीतमना नित्यं गवां व्युष्टिं तथाश्नुते। त्र्यहमुष्णं पिबेन्मूत्रं त्र्यहमुष्णं पिबेत् पयः ॥ ३५ ॥ गवामुष्णं पयः पीत्वा त्र्यहमुष्णं घृतं पिबेत्। त्र्यहमुष्णं घृतं पीत्वा वायुभक्षो भवेत्त्र्यहं ॥ ३६ ॥ येन देवाः पवित्रेण भुञ्जते लोकमुत्तमं। यत् पवित्रं पवित्राणां तद्घृतं शिरसा वहेत् ॥ ३७ ॥ घृतेन जुहुयादग्निं घृतेन स्वस्ति वाचयेत्। घृतं प्राशेद्घृतं दद्यात् गवां पुष्टिं तथाश्नुते ॥ ३८ ॥ निर्हृतैश्च यवैर्गोभिर्म्मासं प्राशितयावकः। ब्रह्महत्यासमं पापं सर्व्वमेतेन शुध्यते ॥ ३९ ॥ पराभवाच्च दैत्यानां देवैः शौचमिदं कृतं। ते देवत्वमपि प्राप्ताः संसिद्धाश्च महाबलाः ॥ ४० ॥ गावः पवित्राः पुण्याश्च पावनं परमं महत्। ताश्च दत्त्वा द्विजातिभ्यो नरः स्वर्गमुपाश्नुते ॥ ४१ ॥ गवां मध्ये शुचिर्भूत्वा गोमतीं मनसा जपेत्। पूताभिरद्भिराचम्य शुचिर्भवति निर्म्मलः ॥ ४२ ॥ अग्निमध्ये गवां मध्ये ब्राह्मणानाञ्च संसदि। विद्यावेदव्रतस्नाता ब्राह्मणाः पुण्यकर्म्मिणः ॥ ४३ ॥ अध्यापयीरन् शिष्यान् वै गोमतीं यज्ञसम्मितां। त्रिरात्रोपोषितो भूत्वा गोमतीं लभते वरं ॥४४॥ पुत्रकामश्च लभते पुत्रं धनमथापि वा। पतिकामा च भर्त्तारं सर्व्वकामांश्च मानवः ॥ ४५ ॥ गावस्तुष्टाः प्रयच्छन्ति सेविता वै न संशयः। एवमेता महाभागा यज्ञियाः सर्व्वकामदाः। रोहिण्य इति जानीहि नैताभ्यो विद्यते परं ॥ ४६ ॥

भीष्म उवाच। इत्युक्तः स महातेजाः शुकः पित्रा महात्मना। पूजयामास गा नित्यं तस्मात्त्वमपि पूजय ॥ ४७ ॥

इत्यनुशासनपर्व्वणि आनुशासनिकपर्व्वणि दानधर्म्मकथने गोप्रदानिके एकाशीतोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

युधिष्ठिर उवाच। मया गवां पुरीषं वै श्रिया जुष्टमिति श्रुतं। एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं संशयोऽत्र पितामह ॥ १ ॥

भीष्म उवाच। अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं। गोभिर्नृपेह सम्वादं श्रिया भरतसत्तम ॥ २ ॥ श्रीः कृत्वेह वपुः कान्तं गोमध्येषु विवेश ह। गावोऽथ विस्मितास्तस्या दृष्ट्वा रूपस्य सम्पदं ॥ ३ ॥

गाव ऊचुः। कासि देवि कुतो वा त्वं रूपेणाप्रतिमा भुवि। विस्मिताः स्म महाभागे तव रूपस्य सम्पदा ॥ ४ ॥ इच्छाम त्वां वयं ज्ञातुं का त्वं क्व च गमिष्यसि। तत्त्वेन वरवर्णाभे सर्वमेतद्ब्रवीहि नः ॥ ५ ॥

श्रीरुवाच। लोककान्तास्मि भद्रं वः श्रीर्नाम्नाहं परिश्रुता। मया दैत्याः परित्यक्ता विनष्टाः शाश्वतीः समाः ॥ ६ ॥ मयाभिपन्ना देवाश्च मोदन्ते शाश्वतीः समाः। इन्द्रो विवस्वान् सोमश्च विष्णुरापोऽग्निरेव च ॥ ७ ॥ मयाभिपन्नाः सिध्यन्ते ऋषयो देवतास्तथा। यान्नाविशाम्यहं गावस्ते विनश्यन्ति सर्वशः ॥ ८ ॥ धर्मश्चार्थश्च कामश्च मया जुष्टाः सुखान्विताः। एवं प्रभावां मां गावो विजानीत सुखप्रदाः ॥ ९ ॥ इच्छामि चापि युष्मासु वस्तुं सर्वासु नित्यदा। आगत्य प्रार्थये युष्मान् श्रीजुष्टा भवताथ वै ॥ १० ॥

गाव ऊचुः। अध्रुवा चपला च त्वं सामान्या बहुभिः सह। न त्वामिच्छाम भद्रन्ते गम्यतां यत्र रंस्यसे ॥ ११ ॥ वपुष्मत्यो वयं सर्वाः किमस्माकं त्वयाद्य वै। यथेष्टं गम्यतां तत्र कृतकार्य्या वयं त्वया ॥ १२ ॥

श्रीरुवाच। किमेतद्वः क्षमं गावो यन्मां नेहाभिनन्दथ। न मां संप्रतिगृह्णीध्वं कस्माद्वै दुर्लभां सतीं ॥ १३ ॥ सत्यश्च लोकवादोऽयं लोके चरति सुव्रताः। स्वयं प्राप्ते परिभवो भवतीति

विनिश्चयः ॥ १४ ॥ महदुग्रं तपः कृत्वा मां निषेवन्ति मानवाः।
देवदानवगन्धर्व्वाः पिशाचोरगराक्षसाः ॥ १५ ॥ प्रभाव एष वो
गावः प्रतिगृह्णीत मामिह। नावमन्या ह्यहं सौम्यास्त्रैलोक्ये
सचराचरे ॥ १६ ॥

गाव ऊचुः। नावमन्यामहे देवि न त्वां परिभवामहे।
अध्रुवा चलचित्तासि ततस्त्वां वर्ज्जयामहे ॥ १७ ॥ बहुनात्र
किमुक्तेन गम्यतां यत्र वाञ्छसि। वपुष्मत्यो वयं सर्व्वाः किमस्माकं
त्वयानघे ॥ १८ ॥

श्रीरुवाच। अवज्ञाता भविष्यामि सर्व्वलोकस्य मानदाः।
प्रत्याख्यानेन युष्माकं प्रसादः क्रियतां मम ॥ १९ ॥ महाभागा
भवत्यो वै शरण्याः शरणागतां। परित्रायन्तु मां नित्यं भज-
मानामनिन्दितां ॥ २० ॥ माननामहमिच्छामि भवत्यः सततं
शुभाः। अप्येकाङ्गेऽप्यधो वस्तुमिच्छामि च सुकुत्सिते ॥ २१ ॥
न वोऽस्ति कुत्सितं किञ्चिदङ्गेष्वालक्ष्यतेऽनघाः। पुण्याः पवित्राः
सुभगा ममादेशं प्रयच्छत। वसेयं यत्र वो देहे तन्मे व्याख्यातु-
मर्हथ ॥ २२ ॥ एवमुक्तास्तु ता गावः शुभाः करुणवत्सलाः।
संमन्त्र्य सहिताः सर्व्वाः श्रियमूचुर्नराधिप ॥ २३ ॥ अवश्यं मानना
कार्य्या तवास्माभिर्यशस्विनि। शकृन्मूत्रे निवस त्वं पुण्यमेतद्धि
नः शुभे ॥ २४ ॥

श्रीरुवाच। दिष्ट्या प्रसादो युष्माभिः कृतो मेऽनुग्रहात्मकः।
एवं भवतु भद्रं वः पूजितास्मि सुखप्रदाः ॥ २५ ॥ एवं कृत्वा तु
समयं श्रीर्गोभिः सह भारत। पश्यन्तीनां ततस्तासां तत्रैवान्त-
रधीयत ॥ २६ ॥ एवं गोशकृतः पुत्र माहात्म्यं तेऽनुवर्णितं।
माहात्म्यं च गवां भूयः श्रूयतां गदतो मम ॥ २७ ॥

इत्यनुशासनपर्व्वणि आनुशासनिकपर्व्वणि दानधर्म्मकथने
गोप्रदानिके द्व्यशीतोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

भीष्म उवाच । ये च गां संप्रयच्छन्ति हुतशिष्टाशिनश्च ये ।
तेषां सत्त्राणि यज्ञाश्च नित्यमेव युधिष्ठिर ॥ १ ॥ ऋते दधिघृते-
नेह न यज्ञः संप्रवर्त्तते । तेन यज्ञस्य यज्ञत्वमतो मूलञ्च कथ्यते
॥ २ ॥ दानानामपि सर्वेषां गवां दानं प्रशस्यते । गावः श्रेष्ठाः
पवित्राश्च पावनं ह्येतदुत्तमं ॥ ३ ॥ पुष्ट्यर्थमेताः सेवेत शान्त्यर्थ-
मपि चैव ह । पयोदधिघृतञ्चासां सर्वपापप्रमोचनं ॥ ४ ॥ गाव-
स्तेजः परं प्रोक्तमिह लोके परत्र च । न गोभ्यः परमं किञ्चित्
पवित्रं भरतर्षभ ॥ ५ ॥ अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं ।
पितामहस्य सम्वादमिन्द्रस्य च युधिष्ठिर ॥ ६ ॥ पराभूतेषु
दैत्येषु शक्रस्त्रिभुवनेश्वरः । प्रजा समुदिताः सर्वाः सत्यधर्मपरा-
यणाः ॥ ७ ॥ अथर्षयः सगन्धर्वा किन्नरोरगराक्षसाः । देवा-
सुरसुपर्णाश्च प्रजानां पतयस्तथा ॥ ८ ॥ पर्य्युपासन्त कौरव्य
कदाचिद्वै पितामहं । नारदः पर्वतश्चैव विश्वावसुर्हाहाहूहूः ॥९॥
दिव्यतानेषु गायन्तः पर्य्युपासन्त तं प्रभुं । तत्र दिव्यानि पुष्पाणि
प्रावहत् पवनस्तदा ॥ १० ॥ आजह्रुरृतवश्चापि सुगन्धिनी पृथक्
पृथक् । तस्मिन् देवसमावाये सर्वभूतसमागमे ॥ ११ ॥ दिव्य-
वादित्रसंघुष्टे दिव्यस्त्रीचारणावृते । इन्द्रः पप्रच्छ देवेशमभिवाद्य
प्रणम्य च ॥ १२ ॥ देवानां भगवन् कस्माल्लोकेशानां पितामह ।
उपरिष्टाद्गवां लोक एतदिच्छामि वेदितुं ॥ १३ ॥ किन्तपो
ब्रह्मचर्य्यं वा गोभिः कृतमिहेश्वर । देवानामुपरिष्टाद्धि यद्वसन्त्य-
रजसः सुखं ॥ १४ ॥ ततः प्रोवाच ब्रह्मा तं शक्रं वलनिसूदनं ।
अवज्ञातास्त्वया नित्यं गावो वलनिसूदन ॥ १५ ॥ तेन त्वमासां
माहात्म्यं न वेत्सि शृणु यत् प्रभो । गवां प्रभावं परमं माहा-
त्म्यञ्च सुरर्षभ ॥ १६ ॥ यज्ञाङ्गं कथिता गावो यज्ञ एव च
वासव । एताभिश्च विना यज्ञो न वर्त्तेत कथञ्चन ॥ १७ ॥ धार-
यन्ति प्रजाश्चैव पयसा हविषा तथा ॥ १८ ॥ एतासां तनयाश्चापि

कृषियोगमुपासते। जनयन्ति च धान्यानि बीजानि विविधानि च॥ १८॥ ततो यज्ञाः प्रवर्त्तन्ते हव्यं कव्यञ्च सर्वशः। पयोदधिघृतञ्चैव पुण्याश्चैताः सुराधिप। वहन्ति विविधान् भारान् क्षुत्तृष्णापरिपीड़िताः॥ २०॥ मुनींश्च धारयन्तीह प्रजाश्चैवाभिकर्मणा। वासवाकूटवाहिन्यः कर्मणा सुकृतेन च। उपरिष्टात्ततोऽस्माकं वसन्त्येताः सदैव हि॥ २१॥ एतत्ते कारणं शक्र निवासकृतमद्य वै। गवां देवोपरिष्टाद्धि समाख्यातं शतक्रतो॥ २२॥ एता हि वरदत्ताश्च वरदाश्चापि वासव। सुरभ्यः पुण्यकर्म्मिण्यः पावनाः शुभलक्षणाः॥ २३॥ यदर्थं गाङ्गताश्चैव सुरभ्यः सुरसत्तम। तच्च मे शृणु कार्त्स्न्येन वदतो बलसूदन॥ २४॥ पुरा देवयुगे तात दैवेन्द्रेषु महात्मसु। त्रीँल्लोकाननुशासत्सु विष्णौ गर्भत्वमागते॥ २५॥ अदित्यास्तप्यमानायास्तपो घोरं सुदुश्चरं। पुत्रार्थममरश्रेष्ठ पादेनैकेन नित्यदा॥२६॥ तान्तु दृष्ट्वा महादेवीं तप्यमानां महत्तपः। दक्षस्य दुहिता देवी सुरभी नाम नामतः॥ २७॥ अतप्यत तपोघोरं हृष्टा धर्मपरायणा। कैलासशिखरे रम्ये देवगन्धर्वसेविते॥ २८॥ व्यतिष्ठदेकपादेन परमं योगमास्थिता। दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च॥ २९॥ सन्तप्तास्तपसा तस्या देवाः सर्षिमहोरगाः। तत्र गत्वा मया सार्द्धं पर्य्युपासन्त तां शुभां॥ ३०॥ अथाहमब्रुवं तत्र देवीं तां तपसान्वितां। किमर्थं तप्यसे देवि तपो घोरमनिन्दिते॥ ३१॥ प्रीतस्तेऽहं महाभागे तपसानेन शोभने। वरयस्व वरं देवि दाताऽस्मीति पुरन्दर॥ ३२॥

सुरभ्युवाच। वरेण भगवन् मह्यं कृतं लोकपितामह। एष एव वरो मेऽद्य यत् प्रीतोऽसि ममानघ॥ ३३॥

ब्रह्मोवाच। तामेवं ब्रुवतीं देवीं सुरभीं त्रिदशेश्वर। प्रत्युब्रुवं यद्देवेन्द्र तन्निबोध शचीपते॥ ३४॥ अलोभकाम्यया देवि

तपसा च शुभानने। प्रसन्नोऽहं वरं तस्मादमरत्वं ददामि ते ॥ ३५ ॥ त्रयाणामपि लोकानामुपरिष्टान्निवत्स्यसि। मत्प्रसादाच्च विख्यातो गोलोकः स भविष्यति ॥३६॥ मानुषेषु च कुर्वाणाः प्रजाः कर्म शुभन्तथा। निवत्स्यन्ति महाभागे सर्वा दुहितरश्च ते ॥ ३७ ॥ मनसा चिन्तिता भोगास्त्वया वै दिव्यमानुषाः। यच्च स्वर्गे सुखं देवि तत्तत् संपत्स्यसे शुभे ॥ ३८ ॥ तस्या लोकाः सहस्राक्ष सर्वकामसमन्विताः। न तत्र क्रमते मृत्युर्न जरा न च पावकः ॥ ३९ ॥ न दैवं वाशुभं किञ्चित् विद्यते तत्र वासव। यत्र दिव्यान्यरण्यानि दिव्यान्याभरणानि च ॥ ४० ॥ विमानानि सुयुक्तानि कामगानि च वासव। ब्रह्मचर्य्येण तपसा सत्येन च दमेन च। दानैश्च विविधैः पुण्यैस्तथा तीर्थानुसेवनात् ॥ ४१ ॥ तपसा महता चैव सुकृतेन च कर्मणा। शक्यः समासादयितुं गोलोकः पुष्करेक्षण ॥ ४२ ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं मया शक्रानुपृच्छते। न ते परिभवः कार्य्यो गवामसुरसूदन ॥ ४३ ॥

भीष्म उवाच। एवं श्रुत्वा सहस्राक्षः पूजयामास नित्यदा। गाश्चक्रे बहुमानञ्च तासु नित्यं युधिष्ठिर ॥ ४४ ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं पावनञ्च महाद्युते। पवित्रं परमञ्चापि गवां माहात्म्यमुत्तमं ॥ ४५ ॥ कीर्त्तितं पुरुषव्याघ्र सर्वपापप्रमोचनं। य इदं कथयेन्नित्यं ब्राह्मणेभ्यः समाहितः ॥ ४६ ॥ हव्यकव्येषु यज्ञेषु पितृकार्य्येषु चैव हि। सार्वकामिकमक्षय्यं पितृंस्तस्योपतिष्ठति ॥ ४७ ॥ गोषु भक्तश्च लभते यद्यदिच्छति मानवः। स्त्रियोऽपि भक्ता या गोषु ताश्च काममवाप्नुयुः ॥ ४८ ॥ पुत्रार्थी लभते पुत्रं कन्यार्थी तामवाप्नुयात्। धनार्थी लभते वित्तं धर्मार्थी धर्ममाप्नुयात् ॥ ४९ ॥ विद्यार्थी चाप्नुयात् विद्यां सुखार्थी प्राप्नुयात् सुखं। न किञ्चिद्दुर्लभञ्चैव गवां भक्तस्य भारत ॥ ५० ॥

इत्यनुशासनपर्वणि दानधर्मकथने त्र्यशीतोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

युधिष्ठिर उवाच। उक्तं पितामहेनेदं गवां दानमनुत्तमं।
विशेषेण नरेन्द्राणामिह धर्ममवेक्षतां॥ १॥ राज्यं हि सततं
दुःखं दुर्द्धरञ्चाकृतात्मभिः। भूयिष्ठञ्च नरेन्द्राणां विद्यते न शुभा
गतिः॥ २॥ पूयन्ते तत्र नियतं प्रयच्छन्तो वसुन्धरां। सर्व्वे च
कथिता धर्म्मास्त्वया मे कुरुनन्दन॥ ३॥ एवमेव गवामुक्तं
प्रदानन्ते नृगेण ह। ऋषिणा नाचिकेतेन पूर्व्वमेव निदर्शितं॥४॥
वेदोपनिषदा चैव सर्व्वकर्मसुदक्षिणाः। सर्व्वक्रतुषु चोद्दिष्टं भूमि-
र्गावोऽथ काञ्चनं॥ ५॥ तत्र श्रुतिस्तु परमा सुवर्णं दक्षिणेति
वै। एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं पितामह यथातथं॥ ६॥ किं सुवर्णं
कथं जातं कस्मिन् काले किमात्मकं। किं दैवं किं फलञ्चैव कस्माच्च
परमुच्यते॥ ७॥ कस्माद्दानं सुवर्णस्य पूजयन्ति मनीषिणः।
कस्माच्च दक्षिणार्थं तद्यज्ञकर्मसु शस्यते॥ ८॥ कस्माच्च पावनं
श्रेष्ठं भूमेर्गोभ्यश्च काञ्चनं। परमं दक्षिणार्थे च तद्ब्रवीहि
पितामह॥ ९॥

भीष्म उवाच। शृणु राजन्नवहितो बहुकारणविस्तरं।
जातरूपसमुत्पत्तिमनुभूतञ्च यन्मया॥ १०॥ पिता मम महा-
तेजाः शान्तनुर्निधनं गतः। तस्य दित्सुरहं श्राद्धं गङ्गाद्वार-
मुपागमं॥ ११॥ तत्रागम्य पितुः पुत्र श्राद्धकर्मसमारभं। माता
मे जाह्नवी चात्र साहाय्यमकरोत्तदा॥ १२॥ ततोऽग्रतस्तपः-
सिद्धानुपवेश्य बहूनृषीन्। तोयप्रदानात् प्रभृतिकार्य्याण्यहमथा-
रभं॥ १३॥ तत् समाप्य यथोद्दिष्टं पूर्व्वकर्म समाहितः। दातुं
निर्व्वपणं सम्यक् यथावदहमारभं॥ १४॥ ततस्तं दर्भविन्यासं
भित्त्वा सुरुचिराङ्गदः। प्रलम्बाभरणो बाहुरुदतिष्ठद्विशाम्पते
॥ १५॥ समुत्थितमहं दृष्ट्वा परं विस्मयमागमं। प्रतिग्रहीता
साक्षान्मे पितेति भरतर्षभ॥ १६॥ ततो मे पुनरेवासीत् संज्ञा
सञ्चिन्त्य शास्त्रतः। नायं वेदेषु विहितो विधिर्हस्त इति

प्रभो ॥ १७ ॥ पिण्डो देयो नरेणेह ततो मतिरभून्मम । शास्त्रा-
न्नेह मनुष्यस्य पिण्डं हि पितरः क्वचित् ॥ १८ ॥ गृह्णन्ति विहि-
तञ्चेत्थं पिण्डो देयः कुशेष्विति । ततोऽहं तदनादृत्य पितुर्हस्त-
निदर्शनं ॥ १९ ॥ शास्त्रप्रामाण्यसूक्ष्मन्तु विधिं पिण्डस्य संस्मरन् ।
ततो दर्भेषु तत् सर्वमददं भरतर्षभ ॥ २० ॥ शास्त्रमार्गानुसारेण
तद्विद्धि मनुजर्षभ । ततः सोन्तर्हितो बाहुः पितुर्मम नराधिप
॥ २१ ॥ ततो मे दर्शयामासुः स्वप्नान्ते पितरस्तथा । प्रीय-
माणास्तु मामूचुः प्रीताः स्म भरतर्षभ ॥ २२ ॥ विज्ञानेन तवा-
नेन यन्न मुह्यसि धर्मतः । त्वया हि कुर्वता शास्त्रं प्रमाणमिह
पार्थिव ॥ २३ ॥ आत्मा धर्मः श्रुतं वेदाः पितरश्चर्षिभिः सह ।
साक्षात् पितामहो ब्रह्मा गुरवोऽथ प्रजापतिः ॥ २४ ॥ प्रमाण-
मुपनीता वै स्थितिश्च न विचालिता । तदिदं सम्यगारब्धं त्वयाद्य
भरतर्षभ ॥ २५ ॥ किन्तु भूमेर्गवाञ्चार्थे सुवर्णं दीयतामिति ।
एवं वयञ्च धर्मश्च सर्वे चास्मत् पितामहाः ॥ २६ ॥ पाविता वै
भविष्यन्ति पावनं परमं हि तत् । दश पूर्वान् दशैवान्यांस्तथा
सन्तारयन्ति वै ॥ २७ ॥ सुवर्णं ये प्रयच्छन्ति एवं मत्पितरोऽ-
ब्रुवन् । ततोऽहं विस्मितो राजन् प्रतिबुद्धो विशाम्पते ॥ २८ ॥
सुवर्णदानेऽकरवं मतिञ्च भरतर्षभ । इतिहासमिमञ्चापि शृणु
राजन् पुरातनं ॥ २९ ॥ जामदग्न्यं प्रति विभो धन्यमायुष्यमेव
च । जामदग्न्येन रामेण तीव्ररोषान्वितेन वै ॥ ३० ॥ त्रिः सप्त-
कृत्वः पृथिवी कृता निःक्षत्रिया पुरा । ततो जित्वा महीं कृत्स्नां
रामो राजीवलोचनः ॥ ३१ ॥ आजहार क्रतुं वीरो ब्रह्मक्षत्रेण
पूजितं । वाजिमेधं महाराज सर्वकामसमन्वितं ॥ ३२ ॥ पावनं
सर्वभूतानां तेजो द्युतिविवर्द्धनं । विपाप्मा स च तेजस्वी तेन
क्रतुफलेन च ॥ ३३ ॥ नैवात्मनोऽथ लघुतां जामदग्न्योऽध्यगच्छत ।
स तु क्रतुवरेणेष्ट्वा महात्मा दक्षिणावता ॥ ३४ ॥ पप्रच्छागम-

सम्पन्नानृषीन् दैवांश्च भार्गवः । पावनं यत्परं नृणामुग्रे कर्मणि वर्त्ततां ॥ ३५ ॥ तदुच्यतां महाभागा इति जातघृणोऽब्रवीत् । इत्युक्ता वेदशास्त्रज्ञास्तमूचुस्ते महर्षयः ॥ ३६ ॥ राम विप्राः सत्क्रियन्तां वेदप्रामाण्यदर्शनात् । भूयश्च विप्रर्षिगणाः प्रष्टव्याः पावनं प्रति ॥ ३७ ॥ ते यद्ब्रूयुर्महाप्राज्ञास्तच्चैव समुदाचर । ततो वशिष्ठं देवर्षिमगस्त्यमथ काश्यपं ॥ ३८ ॥ तमेवार्थं महातेजाः पप्रच्छ भृगुनन्दनः । जाता मतिर्मे विप्रेन्द्राः कथं पूयेयमित्युत ॥ ३९ ॥ केन वा कर्मयोगेन प्रदानेनेह केन वा । यदि वोऽनुग्रहकृता बुद्धिर्मां प्रतिसत्तमाः । प्रब्रूत पावनं किं मे भवेदिति तपोधनाः ॥ ४० ॥

ऋषय ऊचुः । गाश्च भूमिञ्च वित्तञ्च दत्त्वेह भृगुनन्दन । पापकृत् पूयते मर्त्त्य इति भार्गव शुश्रुम ॥ ४१ ॥ अन्यद्दानन्तु विप्रर्षे श्रूयतां पावनं महत् । दिव्यमत्यद्भुताकारमपत्यं जातवेदसः ॥ ४२ ॥ दग्ध्वा लोकान् पुरा वीर्य्यात् सम्भूतमिह शुश्रुम । सुवर्णमिति विख्यातं तद्ददत् सिद्धिमेष्यसि ॥ ४३ ॥ ततोऽब्रवीद्वशिष्ठस्तं भगवान् संशितव्रतः । शृणु राम यथोत्पन्नं सुवर्णमनलप्रभं ॥ ४४ ॥ फलं दास्यति ते यत्तु दाने परमिहोच्यते । सुवर्णं यच्च यस्माच्च यथा च गुणवत्तरं ॥ ४५ ॥ तन्निबोध महाबाहो सर्वं निगदतो मम । अग्नीषोमात्मकमिदं सुवर्णं विद्धि निश्चयं ॥ ४६ ॥ अजोऽग्निर्वरुणो मेषः सूर्य्योऽश्व इति दर्शनं । कुञ्जराश्च मृता नागा महिषाश्चासुरा इति ॥ ४७ ॥ कुक्कुटाश्च वराहाश्च राक्षसा भृगुनन्दन । इडागावः पयः सोमो भूरित्येव च स्मृतिः ॥ ४८ ॥ जगत् सर्वञ्च निर्मथ्य तेजोराशिः समुत्थितः । सुवर्णमेभ्यो विप्रर्षे रत्नं परमनुत्तमं ॥ ४९ ॥ एतस्मात् कारणाद्देवा गन्धर्वोरगराक्षसाः । मनुष्याश्च पिशाचाश्च प्रयता धारयन्ति तत् ॥ ५० ॥ मुकुटैरङ्गदयुतैरलङ्कारैः पृथग्विधैः । सुवर्णविकृतै-

स्तच विराजन्ते भृगूत्तम ॥ ५१ ॥ तस्मात् सर्वपवित्रेभ्यः पवित्रं परमं स्मृतं। भूमेर्गोभ्योऽथ रत्नेभ्यस्तद्विद्धि मनुजर्षभ ॥ ५२ ॥ पृथिवीं गाश्च दत्त्वेह यच्चान्यदपि किञ्चन। विशिष्यते सुवर्णस्य दानं परमकं विभो ॥ ५३ ॥ अक्षयं पावनञ्चैव सुवर्णममरद्युते। प्रयच्छ द्विजमुख्येभ्यः पावनं ह्येतदुत्तमं ॥ ५४ ॥ सुवर्णमेव सर्वासु दक्षिणासु विधीयते। सुवर्णं ये प्रयच्छन्ति सर्वदास्ते भवन्त्युत ॥ ५५ ॥ देवतास्ते प्रयच्छन्ति ये सुवर्णं ददत्यथ। अग्निर्हि देवताः सर्वाः सुवर्णञ्च तदात्मकं ॥ ५६ ॥ तस्मात् सुवर्णं ददता दत्ताः सर्वाः स्म देवताः। भवन्ति पुरुषव्याघ्र न ह्यतः परमं विदुः ॥ ५७ ॥ भूय एव च माहात्म्यं सुवर्णस्य निबोध मे। गदतो मम विप्रर्षे सर्वशस्त्रभृताम्वर ॥ ५८ ॥ मया श्रुतमिदं पूर्वं पुराणे भृगुनन्दन। प्रजापतेः कथयतो यथा न्यायन्तु तस्य वै ॥ ५९ ॥ शूलपाणेर्भगवतो रुद्रस्य च महात्मनः। गिरौ हिमवति श्रेष्ठे तदा भृगुकुलोद्वह ॥ ६० ॥ देव्या विवाहे निर्वृत्ते रुद्राण्या भृगुनन्दन। समागमे भगवतो देव्या सह महात्मनः ॥ ६१ ॥ ततः सर्वे समुद्विग्ना देवा रुद्रमुपागमन्। ते महादेवमासीनं देवीञ्च वरदामुमां ॥ ६२ ॥ प्रसाद्य शिरसा सर्वे रुद्रमूचुर्भृगूद्वह। अयं समागमो देव देव्या सह तवानघ ॥ ६३ ॥ तपस्विनस्तपस्विन्या तेजस्विन्यातितेजसः। अमोघतेजास्त्वं देव देवी चेयमुमा तथा ॥ ६४ ॥ अपत्यं युवयोर्देव बलवद्भविता विभो। तन्नूनं त्रिषु लोकेषु न किञ्चिच्छेषयिष्यति ॥ ६५ ॥ तदेभ्यः प्रणतेभ्यस्त्वं देवेभ्यः पृथुलोचन। वरं प्रयच्छ लोकेश त्रैलोक्यहितकाम्यया ॥ ६६ ॥ अपत्यार्थं निगृह्णीष्व तेजः परमकं विभो। त्रैलोक्यसारौ हि युवां लोकं सन्तापयिष्यथ ॥ ६७ ॥ तदपत्यं हि युवयोर्देवानभिभवेत् ध्रुवं। न हि ते पृथिवी देवी न च द्यौर्न दिवं विभो ॥ ६८ ॥ नेदं धारयितुं शक्ताः समस्ता

इति नो मतिः । तेजःप्रभावनिर्द्दग्धं तस्मात् सर्व्वमिदं जगत् ॥६८॥ तस्मात् प्रसादं भगवन् कर्त्तुमर्हसि नः प्रभो । न देव्यां सम्भवेत् पुत्रो भवतः सुरसत्तम ॥ ७० ॥ धैर्य्यादेव निगृह्णीष्व तेजो ज्वलितमुत्तमं । इति तेषां कथयतां भगवान् गोवृषध्वजः ॥७१॥ एवमस्त्विति देवांस्तान् विप्रर्षे प्रत्यभाषत । इत्युक्त्वा चोर्द्ध्वमनयद्रेतो वृषभवाहनः ॥ ऊर्द्ध्वरेताः समभवत्ततः प्रभृति चापि सः । रुद्राणी तु ततः क्रुद्धा प्रजोच्छेदे तथा कृते ॥ ७३ ॥ देवानथाब्रवीत्तत्र स्त्रीभावात् परुषं वचः । यस्मादपत्यकामो वै भर्त्ता मे विनिवर्त्तितः ॥ ७४ ॥ तस्मात् सर्व्वे सुरा यूयमनपत्या भविष्यथ । प्रजोच्छेदो मम कृतो यस्माद्युष्माभिरद्य वै ॥ ७५ ॥ तस्मात् प्रजा वः खगमाः सर्व्वेषां न भविष्यति । पावकस्तु न तत्रासीच्छापकाले भृगूद्वह ॥ ७६ ॥ देवा देव्यास्तथा शापादनपत्यास्तथाभवन् । रुद्रस्तु तेजोऽप्रतिमं धारयामास वै तदा ॥ ७७ ॥ प्रस्कन्नन्तु ततस्तस्मात् किञ्चित्तत्रापतद्भुवि । उत्पपात तदा वह्नौ ववृधे चाद्भुतोपमं ॥ ७८ ॥ तेजस्तेजसि संयुक्तमात्मयोनित्वमागतं । एतस्मिन्नेव काले तु देवाः शक्रपुरोगमाः ॥ ७९ ॥ असुरस्तारको नाम तेन सन्तापिता भृशं । आदित्या वसवो रुद्रा मरुतोऽथाश्विनावपि ॥ ८० ॥ साध्याश्च सर्व्वे सन्त्रस्ता दैतेयस्य पराक्रमात् । स्थानानि देवतानां हि विमानानि पुराणि च ॥ ८१ ॥ ऋषीणामाश्रमाश्चैव बभूवुरसुरैर्हृताः । ते दीनमनसः सर्व्वे देवता ऋषयश्च ये । प्रजग्मुः शरणं देवं ब्रह्माणमजरं विभुं ॥ ८२ ॥

इत्यनुशासनपर्व्वणि आनुशासनिकपर्व्वणि दानधर्म्मकथने सुवर्णोत्पत्तौ चतुरशीतोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

देवा ऊचुः । असुरस्तारको नाम त्वया दत्तवरः प्रभो । सुरानृषींश्च क्लिश्नाति वधस्तस्य विधीयतां ॥ १ ॥ तस्माद्भयं समुत्पन्नमस्माकं वै पितामह । परित्रायस्व नो देव न ह्यन्या गतिरस्ति नः ॥ २ ॥

ब्रह्मोवाच । समोऽहं सर्वभूतानामधर्मं नेह रोचये । हन्यतां तारकः क्षिप्रं सुरर्षिगणबाधिता ॥ ३ ॥ वेदा धर्माश्च नोच्छेदं गच्छेयुः सुरसत्तमाः । विहितं पूर्वमेवात्र मया वै व्येतु वो ज्वरः ॥ ४ ॥

देवा ऊचुः । वरदानाद्भगवतो दैतेयो बलगर्वितः । देवैर्न शक्यते हन्तुं स कथं प्रशमं व्रजेत् ॥ ५ ॥ स हि नैव स्म देवानां नासुराणां न रक्षसां । वध्यः स्यामिति जग्राह वरं त्वत्तः पितामह ॥ ६ ॥ देवाश्च शप्ता रुद्राण्या प्रजोच्छेदे पुरा कृते । न भविष्यति वोऽपत्यमिति सर्वे जगत्पते ॥ ७ ॥

ब्रह्मोवाच । हुताशनो न तत्रासीच्छापकाले सुरोत्तमाः । स उत्पादयितापत्यं वधाय त्रिदशद्विषां ॥ ८ ॥ तद्वै सर्वानतिक्रम्य देवदानवराक्षसान् । मनुष्यानथ गन्धर्वान्नागानथ च पक्षिणः ॥ ९ ॥ अस्त्रेणामोघपातेन शक्त्या तं घातयिष्यति । यतो वो भयमुत्पन्नं ये चान्ये सुरशत्रवः ॥ १० ॥ सनातनो हि संकल्पः काम इत्यभिधीयते । रुद्रस्य रेतः प्रस्कन्नमग्नौ निपतितञ्च यत् ॥ ११ ॥ तत्तेजोऽग्निर्महद्भूतं द्वितीयमिव पावकं । वधार्थं देवशत्रूणां गङ्गायां जनयिष्यति ॥ १२ ॥ स तु नावाप तं शापं नष्टः स हुतभुक् तदा । तस्माद्वो भयहृद्देवाः समुत्पत्स्यति पावकिः ॥ १३ ॥ अन्विष्यतां वै ज्वलनस्तथा चाद्य नियुज्यतां । तारकस्य वधोपायः कथितो वै मयानघाः ॥ १४ ॥ न हि तेजस्विनां शापास्तेजःसु प्रभवन्ति वै । बलान्यतिबलं प्राप्य दुर्बलानि भवन्ति वै ॥ १५ ॥ हन्यादवध्यान् वरदानपि चैव तप-

क्षिनः । सङ्कल्पाभिरुचिः कामः सनातनतमोऽभवत् ॥ १६ ॥ जगत्पतिरनिर्द्देश्यः सर्व्वगः सर्व्वभावनः । हृच्छयः सर्व्वभूतानां ज्येष्ठो रुद्रादपि प्रभुः ॥ १७ ॥ अन्विष्यतां स तु क्षिप्रं तेजोराशिर्हुताशनः । स वो मनोगतं कामं देवः सम्पादयिष्यति ॥ १८ ॥ एतद्वाक्यमुपश्रुत्य ततो देवा महात्मनः । जग्मुः संसिद्धसंकल्पाः पर्य्यपन्तो विभावसुं ॥ १९ ॥ ततस्त्रैलोक्यमृषयो व्यचिन्वन्त सुरैः सह । काङ्क्षन्तो दर्शनं वह्नेः सर्व्वे तद्गतमानसाः ॥ २० ॥ परेण तपसा युक्ताः श्रीमन्तो लोकविश्रुताः । लोकाननुचरन् सिद्धाः सर्व्वं एव भृगूत्तम ॥ २१ ॥ नष्टमात्मनि संलीनं नाधिजग्मुर्हुताशनं । ततः संजातसंत्रासानग्नेर्द्दर्शनलालसान् ॥ २२ ॥ जलेचरः क्लान्तमनास्तेजसाग्नेः प्रदीपितः । उवाच देवान्मण्डूको रसातलतलोत्थितः ॥ २३ ॥ रसातलतले देवा वसत्यग्निरिति प्रभो । सन्तापादिह संप्राप्तः पावकप्रभवादहं ॥२४॥ स संसुप्तो जले देवा भगवान् हव्यवाहनः । आपः संसृज्य तेजोभिस्तेन सन्तापिता वयं ॥ २५ ॥ तस्य दर्शनमिष्टं वो यदि देवा विभावसोः । तत्रैनमधिगच्छध्वं कार्य्यं वो यदि वह्निना ॥ २६ ॥ गम्यतां साधयिष्यामो वयं ह्यग्निभयात् सुराः । एतावदुक्त्वा मण्डूकस्त्वरितो जलमाविशत् ॥२७॥ हुताशनस्तु बुबुधे मण्डूकस्य च पैशुनं । शशाप स तमासाद्य न रसान् वेत्स्यसीति वै ॥ २८ ॥ तं वै संयुज्य शापेन मण्डूकं त्वरितो ययौ । अन्यत्र वासाय विभुर्न चात्मानमदर्शयत् ॥ २९ ॥ देवास्त्वनुग्रहं चक्रुर्म्मण्डूकानां भृगूत्तम । यत्तत् शृणु महावाहो गदतो मम सर्व्वशः ॥ ३० ॥

देवा ऊचुः । अग्निशापादजिह्वापि रसज्ञानवहिष्कृताः । सरस्वतीं बहुविधां यूयमुच्चारयिष्यथ ॥ ३१ ॥ विलवासगतांश्चैव निराहारानचेतसः । गतासूनपि संशुष्कान् भूमिः सन्धारयिष्यति ॥ ३२ ॥ तमोघनायामपि वै निशायां विचरिष्यथ । इत्युक्त्वा

तांस्ततो देवाः पुनरेव महीमिमां । परीयुर्ज्वलनस्यार्थे न चाविन्दन् हुताशनं ॥ ३३ ॥ अथ तान् द्विरदः कश्चित् सुरेन्द्रद्विरदोपमः । अश्वत्थस्थोऽग्निरित्येवमाह देवान् भृगूद्वह ॥ ३४ ॥ शशाप ज्वलनः सर्वान् द्विरदान् क्रोधमूर्च्छितः । प्रतीपा भवतां जिह्वा भवित्रीति भृगूद्वह ॥ ३५ ॥ इत्युक्त्वा निःसृतोऽश्वत्थादग्निर्वारणसूचितः । प्रविवेश शमीगर्भमथ वह्निः सुषुप्सया ॥ ३६ ॥ अनुग्रहन्तु नागानां यच्चक्रुः शृणु तं प्रभो । देवा भृगुकुलश्रेष्ठ प्रीत्या सत्यपराक्रमाः ॥ ३७ ॥

देवा ऊचुः । प्रतीपया जिह्वयापि सर्वाहारं करिष्यथ । वाचञ्चोच्चारयिष्यध्वमुच्चैरव्यञ्जिताक्षरां ॥ ३८ ॥ इत्युक्त्वा पुनरेवाग्निमनुसस्रुर्दिवौकसः । अश्वत्थान्निःसृतश्चाग्निः शमीगर्भमुपाविशत् ॥ ३९ ॥ शुकेन ख्यापितो विप्र तं देवाः समुपाद्रवन् । शशाप शुकमग्निस्तु वाग्विहीनो भविष्यसि ॥ ४० ॥ जिह्वामावर्त्तयामास तस्यापि हुतभुक् तथा । दृष्ट्वा तु ज्वलनं देवाः शुकमूचुर्दयान्विताः ॥ ४१ ॥ भविता न त्वमत्यन्तं शुकत्वे नष्टवागिति । आवृत्तजिह्वस्य सतो वाक्यं कान्तं भविष्यति ॥ ४२ ॥ बालस्येव प्रवृद्धस्य कलमव्यक्तमद्भुतं । इत्युक्त्वा तं शमीगर्भे वह्निमालक्ष्य देवताः ॥ ४३ ॥ तदेवायतनं चक्रुः पुण्यं सर्वक्रियास्वपि । ततः प्रभृति चाप्यग्निः शमीगर्भेषु दृश्यते ॥ ४४ ॥ उत्पादने तथोपायमधिजग्मुश्च मानवाः । आपो रसातले यास्तु संस्पृष्टाश्चित्रभानुना ॥४५॥ ताः पर्वतप्रस्रवणैरूष्मामुञ्चन्ति भार्गव । पावकेनाधिशयता सन्तप्तास्तस्य तेजसा ॥ ४६ ॥ अथाग्निर्देवता दृष्ट्वा बभूव व्यथितस्तदा । किमागमनमित्येवं तानपृच्छत पावकः ॥ ४७ ॥ तमूचुर्विबुधाः सर्वे ते चैव परमर्षयः । त्वां नियोक्ष्यामहे कार्य्ये तद्भवान् कर्त्तुमर्हति ॥ ४८ ॥ कृते च तस्मिन् भविता तवापि सुमहान् गुणः ॥ ४९ ॥

अग्निरुवाच। ब्रूत यद्भवतां कार्य्यं कर्त्तास्मि तदहं सुराः। भवतान्तु नियोज्योऽस्मि मा वोऽत्रास्तु विचारणा ॥ ५० ॥

देवा ऊचुः। असुरस्तारको नाम ब्रह्मणो वरदर्पितः। अस्मान् प्रबाधते वीर्य्याद्बधस्तस्य विधीयतां ॥ ५१ ॥ इमान् देवगणांस्तात प्रजापतिगणांस्तथा। ऋषींश्चापि महाभाग परित्रायस्व पावक ॥ ५२ ॥ अपत्यं तेजसा युक्तं प्रवीरं जनय प्रभो। यद्भयं नोऽसुरात्तस्मान्नाशयेद्धव्यवाहन ॥ ५३ ॥ अस्माकं न महादेव्या नान्यदस्ति परायणं। अन्यत्र भवतो वीर्य्यात्तस्मात् त्रायस्व नः प्रभो ॥ ५४ ॥ इत्युक्तः स तथेत्युक्ता भगवान् हव्यवाहनः। जगामाथ दुराधर्षो गङ्गां भागीरथीं प्रति ॥ ५५ ॥ तया चाप्यभवन् मिश्रो गर्भं चास्यां दधे तदा। ववृधे स तदा गर्भः कक्षे कृष्णगतिर्यथा ॥ ५६ ॥ तेजसा तस्य देवस्य गङ्गा विह्वलचेतना। सन्तापमगमत्तीव्रं सा सोढुं न शशाक ह ॥ ५७ ॥ आहिते ज्वलनेनाथ गर्भे तेजःसमन्विते। गङ्गायामसुरः कश्चिद्भैरवं नादमानदत् ॥ ५८ ॥ अबुद्धिपतितेनाथ नादेन विपुलेन सा। वित्रस्तोद्भ्रान्तनयना गङ्गा विह्वललोचना ॥ ५९ ॥ विसंज्ञा नाशकद्गर्भं वोढुमात्मानमेव च। सा तु तेजःपरीताङ्गी कम्पयन्तीव जाह्नवी ॥ ६० ॥ उवाच ज्वलनं विप्र तदा गर्भबलोद्धुता। न ते शक्तास्मि भगवंस्तेजसोऽस्य विधारणे ॥ ६१ ॥ विमूढास्मि कृतानेन न मे स्वास्थ्यं यथा पुरा। विह्वला चास्मि भगवंश्चेतो नष्टञ्च मेऽनघ ॥ ६२ ॥ धारणे नास्य शक्ताहं गर्भस्य तपतांवर। उत्स्रक्ष्येऽहमिमं दुःखान्न तु कामात् कथञ्चन ॥ ६३ ॥ न तेजसोऽस्ति संस्पर्शो मम देव विभावसो। आपदर्थे हि सम्बन्धः सुसूक्ष्मोऽपि महाद्युते ॥ ६४ ॥ यदत्र गुणसम्पन्नमितरद्वा हुताशन। त्वय्येव तदहं मन्ये धर्माधर्मौ च केवलौ ॥ ६५ ॥ तामुवाच ततो वह्निर्धार्य्यतां धार्य्यतामिति। गर्भो मत्तेजसा युक्तो महा-

गुणफलोदयः ॥ ६६ ॥ शक्ता ह्यसि महीं कृत्स्नां वोढुं धारयितुं तथा। न हि ते किञ्चिदप्राप्यमन्यतो धारणादृते ॥ ६७ ॥ सा वह्निना वार्य्यमाणा देवैरपि सरिद्वरा। समुत्ससर्ज्ज तं गर्भं मेरौ गिरिवरे तदा ॥ ६८ ॥ समर्था धारणे चापि रुद्रतेजःप्रधर्षिता। नाशकत्तं तदा गर्भं संधारयितुमोजसा ॥ ६९ ॥ सा समुत्सृज्य तं दुःखाद्दीप्तं वैश्वानरप्रभं। दर्शयामास चाग्निस्तां तदा गङ्गां भृगूद्वह ॥ ७० ॥ पप्रच्छ सरितां श्रेष्ठां कच्चिद्गर्भः सुखोदयः। कीदृग्वर्णोऽपि वा देवि कीदृग्रूपश्च दृश्यते। तेजसा केन वा युक्तः सर्वमेतद्ब्रवीहि मे ॥ ७१ ॥

गङ्गोवाच। जातरूपः स गर्भो वै तेजसा त्वमिवानघ। सुवर्णो विमलो दीप्तः पर्वतञ्चावभासयत् ॥ ७२ ॥ पद्मोत्पलविमिश्राणां ह्रदानामिव शीतलः। गन्धोऽस्य सकदम्बानां तुल्यो वै तपतांवर ॥ ७३ ॥ तेजसा तस्य गर्भस्य भास्करस्येव रश्मिभिः। यद्द्रव्यं परिसंसृष्टं पृथिव्यां पर्वतेषु च ॥ ७४ ॥ तत् सर्वं काञ्चनीभूतं समन्तात् प्रत्यदृश्यत। पर्य्यधावत शैलांश्च नदीः प्रस्रवणानि च ॥ ७५ ॥ व्यादीपयंस्तेजसा च त्रैलोक्यं स चराचरं। एवंरूपः स भगवान् पुत्रस्ते हव्यवाहन ॥ ७६ ॥ सूर्य्यवैश्वानरसमः कान्त्या सोम इवापरः। एवमुक्त्वा तु सा देवी तत्रैवान्तरधीयत ॥ ७७ ॥ पावकश्चापि तेजस्वी कृत्वा कार्य्यं दिवौकसां। जगामेष्टं ततो देशं तदा भार्गवनन्दन ॥ ७८ ॥ एतैः कर्म्मगुणैर्लोके नामाग्नेः परिगीयते। हिरण्यरेता इति वै ऋषिभिर्विबुधैस्तथा ॥ ७९ ॥ पृथिवी च तदा देवी ख्याता वसुमतीति वै। स तु गर्भो महातेजा गाङ्गेयः पावकोद्भवः ॥ ८० ॥ दिव्यं शरवणं प्राप्य ववृधेऽद्भुतदर्शनः। ददृशुः कृत्तिकास्तन्तु बालार्कसदृशद्युतिं ॥ ८१ ॥ पुत्रत्वे चैताश्च तं बालं पुपुषुस्तन्यविस्रवैः। ततः स कार्त्तिकेयत्वमवाप परमद्युतिः ॥ ८२ ॥ स्कन्दत्वात् स्कन्दता-

स्वापि गुहावासाद्गुह्योऽभवत् । एवं सुवर्णमुत्पन्नमपत्यं जातवेदसः ॥ ८३ ॥ तत्र जाम्बुनदं श्रेष्ठं देवानामपि भूषणं । ततः प्रभृति चाप्येतज्जातरूपमुदाहृतं ॥ ८४ ॥ रत्नानामुत्तमं रत्नं भूषणानां तथोत्तमं । पवित्रञ्च पवित्राणां मङ्गलानाञ्च मङ्गलं यत् सुवर्णं स भगवानग्निरीशः प्रजापतिः । पवित्राणां पवित्रं हि कणकं द्विजसत्तम । अग्निषोमात्मकञ्चैव जातरूपमुदाहृतं ॥ ८६ ॥

वशिष्ठ उवाच । अपि चेदं पुरा राम श्रुतं मे ब्रह्मदर्शनं । पितामहस्य यद्वृत्तं ब्रह्मणः परमात्मनः ॥ ८७ ॥ देवस्य महतस्तात वारुणीं बिभ्रतस्तनुं । ऐश्वर्य्ये वारुणे राम रुद्रस्येशस्य वै प्रभो ॥ ८८ ॥ आजग्मुर्मुनयः सर्वे देवाश्चाग्निपुरोगमाः । यज्ञाङ्गानि च सर्वाणि वषट्कारश्च मूर्त्तिमान् ॥ ८९ ॥ मूर्त्तिमन्ति च सामानि यजूंषि च सहस्रशः । ऋग्वेदश्चागमत्तत्र पदक्रमविभूषितः ॥ ९० ॥ लक्षणानि सुरास्तोभा निरुक्तं सुरपङ्क्तयः । ओंकारश्चावसन् नेत्रे निग्रहप्रग्रहौ तथा ॥ ९१ ॥ वेदाश्च सोपनिषदो विद्यासावित्र्यथापि च । भूतं भव्यं भविष्यञ्च दधार भगवान् शिवः ॥ ९२ ॥ संजुहवात्मनात्मानं स्वयमेव तदा प्रभो । यज्ञञ्च शोभयामास बहुरूपं पिनाकधृक् ॥ ९३ ॥ द्यौर्नभः पृथिवी खञ्च तथा चैवैष भूपतिः । सर्वविद्येश्वरः श्रीमानेष चापि विभावसुः ॥ ९४ ॥ एष ब्रह्मा शिवो रुद्रो वरुणोऽग्निः प्रजापतिः । कीर्त्त्यते भगवान् देवः सर्वभूतपतिः शिवः ॥ ९५ ॥ तस्य यज्ञः पशुपतेस्तपः क्रतव एव च । दीक्षा दीप्तव्रता देवी दिशश्च सदिगीश्वराः ॥ ९६ ॥ देवपत्न्यश्च कन्याश्च देवानाञ्चैव मातरः । आगमुः सहितास्तत्र तदा भृगुकुलोद्वह ॥ ९७ ॥ यज्ञं पशुपतेः प्रीता वरुणस्य महात्मनः । स्वयम्भवस्तु ता दृष्ट्वा रेतः समपतद्भुवि ॥ ९८ ॥ तस्य शुक्रस्य विस्यन्दात् पांशून संगृह्य

भूमितः । प्रास्यत् पूषा कराभ्यां वै तस्मिन्नेव हुताशने ॥ ९९ ॥
ततस्तस्मिन् संप्रवृत्ते सत्रे ज्वलितपावके । ब्रह्मणो जुह्वतस्तत्र
प्रादुर्भावो बभूव ह ॥ १०० ॥ स्कन्नमात्रञ्च तच्छुक्रं स्रुवेण परि-
गृह्य सः । आज्यवन्मन्त्रतश्चापि सोऽजुहोद्भृगुनन्दन ॥ १०१ ॥
ततस्तु जनयामास भूतग्रामञ्च वीर्य्यवान् । तस्य तत्तेजसस्तस्मा-
ज्जज्ञे लोकेषु तैजसं ॥ १०२ ॥ तमसस्तामसा भावा व्यापि सत्त्वं
तथोभयं । स गुणस्तेजसो नित्यस्तस्य चाकाशमेव च ॥ १०३ ॥
सर्वभूतेषु च तथा सत्त्वं तेजस्तथोत्तमं । शुक्रे हुतेऽग्नौ तस्मिंस्तु
प्रादुरासंस्त्रयः प्रभो ॥ १०४ ॥ पुरुषा वपुषा युक्ताः स्वैः स्वैः
प्रसवजैर्गुणैः । भृगित्येव भृगुः पूर्वमङ्गारेभ्योऽङ्गिराभवत् ॥१०५॥
अङ्गारसंश्रयाच्चैव कविरित्यपरोऽभवत् । सह ज्वालाभिरुत्पन्नो
भृगुस्तस्मात् भृगुः स्मृतः ॥ १०६ ॥ मरीचिभ्यो मरीचिस्तु मारीचः
कश्यपो ह्यभूत् । अङ्गारेभ्योऽङ्गिरास्तात वालिखिल्याः कुशो-
च्चयात् ॥ १०७ ॥ अत्रैवात्रेति च विभो जातमत्रिं वदन्त्यपि ।
तथा भस्मव्यपोहेभ्यो ब्रह्मर्षिगणसंमताः ॥ १०८ ॥ वैखानसाः
समुत्पन्नास्तपः श्रुतगुणैषवः ॥ १०९ ॥ अश्रुतोऽस्य समुत्पन्ना-
वश्विनौ रूपसंमतौ । शेषाः प्रजानां पतयः स्रोतोभ्यस्तस्य
जज्ञिरे ॥ ११० ॥ ऋषयो रोमकूपेभ्यः स्वेदाच्छन्दो बलात्मनः ।
एतस्मात् कारणादाहुरग्निं सर्वास्तु देवताः ॥ १११ ॥ ऋषयः
श्रुतसम्पन्ना वेदप्रामाण्यदर्शनात् । यानि दारूणि ते मासा
निर्यासाः पक्षसंज्ञिताः ॥ ११२ ॥ अहोरात्रा मुहूर्त्तास्तु पित्तं
ज्योतिश्च वारुणं । रौद्रं लोहितमित्याहुर्लोहितात् कनकं
स्मृतं ॥ ११३ ॥ तन्मैत्र इति विज्ञेयं धूमाच्च वसवः स्मृताः ।
अर्च्चिषो याश्च ते रुद्रास्तथादित्या महाप्रभाः ११४ ॥ उद्दिष्टास्ते
तथाङ्गारा ये धिष्ण्येषु दिवि स्थिताः । आदिकर्त्ता च लोकस्य
तत् परंब्रह्म तद्ध्रुवं ॥ ११५ ॥ सर्वकामदमित्याहुस्तद्रहस्य-

मुवाच ह । ततोऽब्रवीन्महादेवो वरुणः पवनात्मकः ॥ ११६ ॥
मम सत्रमिदं दिव्यमहं गृहपतिस्त्विह । त्रीणि पूर्वाण्यपत्यानि
मम तानि न संशयः । इति जानीत खगमा मम यज्ञफलं हि
तत् ॥ ११७ ॥

अग्निरुवाच । मदङ्गेभ्यः प्रसूतानि मदाश्रयकृतानि च ।
ममैव तान्यपत्यानि वरुणो ह्यवशात्मकः ॥ ११८ ॥ अथाब्रवी-
ल्लोकगुरुर्ब्रह्मा लोकपितामहः । ममैव तान्यपत्यानि मम शुक्रं
हुतं हि तत् ॥ ११९ ॥ अहं कर्त्ता हि सत्रस्य होता शुक्रस्य चैव
हि । यस्य बीजं फलं तस्य शुक्रश्चेत् कारणं मतं ॥ १२० ॥
ततोऽब्रुवन् देवगणाः पितामहमुपेत्य वै । कृताञ्जलिपुटाः सर्व्वे
शिरोभिरभिवन्द्य च ॥ १२१ ॥ वयञ्च भगवन् सर्व्वे जगच्च सचरा-
चरं । तवैव प्रसवाः सर्व्वे तस्मादग्निर्विभावसुः ॥ १२२ ॥ वरुण-
श्चेश्वरो देवो लभतां काममीप्सितं । निसर्गाद्ब्रह्मणश्चापि वरुणो
यादसां पतिः ॥ १२३ ॥ जग्राह वै भृगुं पूर्व्वमपत्यं सूर्य्यवर्च्चसं ।
ईश्वरोऽङ्गिरसञ्चाग्नेरपत्यार्थमकल्पयत् ॥ १२४ ॥ पितामहस्त्व-
पत्यं वै कविं जग्राह तत्त्ववित् । तदा स वारुणः ख्यातो भृगुः
प्रसवकर्म्मकृत् ॥ १२५ ॥ आग्नेयस्त्वङ्गिराः श्रीमान् कविर्ब्राह्मो
महायशाः । भार्गवाङ्गिरसौ लोके लोकसन्तानलक्षणौ ॥ १२६ ॥
एते हि प्रसवाः सर्व्वे प्रजानां पतयस्त्रयः । सर्व्वं सन्तानमेतेषा-
मिदमित्युपधारय ॥ १२७ ॥ भृगोस्तु पुत्राः सप्तासन् सर्व्वे तुल्या
भृगोर्गुणैः । च्यवनो वज्रशीर्षश्च शुचिरौर्व्वस्तथैव च ॥ १२८ ॥
शुक्रो वरेण्यश्च विभुः सवनश्चेति सप्त ते । भार्गवा वारुणाः सर्व्वे
येषां वंशो भवानपि ॥ १२९ ॥ अष्टौ चाङ्गिरसः पुत्रा वारुणा-
स्तेऽप्युदाहृताः । बृहस्पतिरुतथ्यश्च पयस्यः शान्तिरेव च ॥ १३० ॥
घोरो विरूपः संवर्त्तः सुधन्वा चाष्टमः स्मृतः । एतेऽष्टौ वह्निजाः
सर्व्वे ज्ञाननिष्ठा निरामयाः ॥ १३१ ॥ ब्रह्मणस्तु कवेः पुत्रा

वारुणास्तेऽप्युदाहृताः । अष्टौ प्रसवजैर्युक्ता गुणैर्ब्रह्मविदः शुभाः ॥ १३२ ॥ कविः काव्यश्च धृष्णुश्च बुद्धिमानुशना तथा । भृगुश्च विरजाश्चैव काशी चोग्रश्च धर्म्मवित् ॥ १३३ ॥ अष्टौ कविसुता ह्येते सर्वमेभिर्जगत्ततं । प्रजापतय एते हि प्रजाता यैरिह प्रजाः ॥ १३४ ॥ एवमङ्गिरसश्चैव कवेश्च प्रसवान्वयैः । भृगोश्च भृगुशार्द्दूल वंशजैः सततं जगत् ॥ १३५ ॥ वरुणश्चादितो विप्र जग्राह प्रभुरीश्वरः । कविन्तात भृगुञ्चापि तस्मात्तौ वारुणौ स्मृतौ ॥ १३६ ॥ जग्राहाङ्गिरसं देवः शिखी तस्माद्धुताशनः । तस्मादाङ्गिरसा ज्ञेयाः सर्व एव तदन्वयाः ॥ १३७ ॥ ब्रह्मा पितामह पूर्वं देवताभिः प्रसादितः । इमे नः सन्तरिष्यन्ति प्रजाभिर्जगतीश्वराः ॥ १७८ ॥ सर्वे प्रजानां पतयः सर्वे चापि तपस्विनः । त्वत् प्रसादादिमं लोकं तारयिष्यन्ति साम्प्रतं ॥ १३९ ॥ तथैव वंशकर्त्तारस्तव तेजोविवर्द्धनाः । भवेयुर्वेदविदुषः सर्वे च कृतिनस्तथा ॥ १४० ॥ देवपक्षवराः सौम्याः प्राजापत्या महर्षयः । प्राप्नुवन्ति तपश्चैव ब्रह्मचर्य्यं परन्तथा ॥ १४१ ॥ सर्वे हि वयमेते च तवैव प्रसवाः प्रभो । देवानां ब्राह्मणानाञ्च त्वं हि कर्त्ता पितामह ॥ १४२ ॥ मरीचिमादितः कृत्वा सर्वे चैवाथ भार्गवाः । अपत्यानीति संप्रेक्ष्य क्षमयाम पितामह ॥ १४७ ॥ ते त्वनेनैव रूपेण प्रजनिष्यन्ति वै प्रजाः । स्थापयिष्यन्ति चात्मानं युगादिनिधने तथा ॥ १४४ ॥ इत्युक्तः स तदा तैस्तु ब्रह्मा लोकपितामहः । तथेत्येवाब्रवीत् प्रीतस्तेऽपि जग्मुर्यथागतं ॥ १४५ ॥ एवमेतत् पुरावृत्तं तस्य यज्ञे महात्मनः । देवश्रेष्ठस्य लोकाद्यौ वारुणीं बिभ्रतस्तनुं ॥ १४६ ॥ अग्निर्ब्रह्मा पशुपतिः सर्वो रुद्रः प्रजापतिः । अग्नेरपत्यमेतद्वै सुवर्णमिति धारणा ॥ १४७ ॥ अग्न्यभावे च कुरुते वह्निस्थानेषु काञ्चनं । जामदग्न्यः प्रमाणज्ञो वेदश्रुतिनिदर्शनात् ॥ १४८ ॥ कुशस्तम्बे जुहोत्यग्निं सुवर्णे

तेव चाश्विते। वल्मीकस्य वपायाञ्च कर्णे चाजस्य दक्षिणे ॥१४९॥
शकटोर्व्वां परस्याप्सु ब्राह्मणस्य करेऽपि वा। इति प्रीतिकरो-
ऽग्निः भगवांस्तत्र मन्यते ॥ १५० ॥ तस्मादग्निपराः पर्वे देवता
इति शुश्रुम। ब्रह्मणो हि प्रसूतोऽग्निरग्नेरपि च काञ्चनं ॥१५१॥
तस्मात् ये वै प्रयच्छन्ति सुवर्णं धर्म्मदर्शिनः। देवतास्ते प्रय-
च्छन्ति समस्ता इति नः श्रुतं ॥ १५२ ॥ तस्य चातमसो लोकान्
गच्छतः परमां गतिं। स्वर्लोके राजराज्येन सोऽभिषिच्येत
भार्गव ॥ १५३ ॥ आदित्योदयसम्प्राप्ते विधिमन्त्रपुरस्कृतं। ददाति
काञ्चनं यो वै दुःस्वप्नं प्रतिहन्ति सः ॥ १५४ ॥ ददात्युदितमात्रे
यस्तस्य पाप्मा विधूयते। मध्याह्ने ददतो रुक्मं हन्ति पापमना-
गतं ॥ १५५ ॥ ददाति पश्चिमां सन्ध्यां यः सुवर्णं यतव्रतः।
ब्रह्मवाय्वग्निसोमानां सालोक्यमुपयाति सः ॥ १५६ ॥ सेन्द्रेषु चैव
लोकेषु प्रतिष्ठां विन्दते शुभां। इह लोके यशः प्राप्य शान्तपाप्मा
च मोदते ॥ १५७ ॥ ततः सम्पद्यतेऽन्येषु लोकेष्वप्रतिमः सदा।
अनावृत्तगतिश्चैव कामचारोऽभवत्युत ॥ १५८ ॥ न च क्षरति
तेभ्यश्च यशश्चैवाप्नुते महत्। सुवर्णमक्षयं दत्त्वा लोकांश्चाप्नोति
पुष्कलान् ॥ १५९ ॥ यस्तु संजनयित्वाग्निमादित्योदयनं प्रति।
दद्याद्वै व्रतमुद्दिश्य सर्वकामान् समश्नुते ॥ १६० ॥ अग्निमित्येवं
तत् प्राहुः प्रदानं वै सुखावहं। यथेष्टगुणसंवृत्तं प्रवर्त्तकमिति
स्मृतं ॥ १६१ ॥ एषा सुवर्णस्योत्पत्तिः कथिता ते मयानघ।
कार्त्तिकेयस्य च विभो तद्विद्धि भृगुनन्दन ॥ १६२ ॥ कार्त्तिकेयस्तु
संवृद्धः कालेन महता तदा। देवैः सेनापतित्वेन वृतः सेन्द्रैर्भृगू-
द्वह ॥ १६३ ॥ जघान तारकञ्चापि दैत्यमन्यांस्तथासुरान्।
त्रिदशेन्द्राज्ञया ब्रह्मन् लोकानां हितकाम्यया ॥ १६४ ॥ सुवर्ण-
दाने च मया कथितास्ते गुणा विभो। तस्मात् सुवर्णं विप्रेभ्यः
प्रयच्छ ददतां वर ॥ १६५ ॥

भीष्म उवाच। इत्युक्तः स वशिष्ठेन जामदग्न्यः प्रतापवान्। ददौ सुवर्णं विप्रेभ्यो व्यमुच्यत च किल्बिषात् ॥ १६६ ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं सुवर्णस्य महीपते। प्रदानस्य फलञ्चैव जन्म चास्य युधिष्ठिर ॥ १६७ ॥ तस्मात्त्वमपि विप्रेभ्यः प्रयच्छ कनकं बहु। ददत् सुवर्णं नृपते किल्बिषाद्विप्रमोक्ष्यसि ॥ १६८ ॥

इत्यनुशासनपर्वणि आनुशासनिकपर्वणि दानधर्म्मकथने
सुवर्णोत्पत्तौ पञ्चाशीतोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

युधिष्ठिर उवाच। उक्ताः पितामहेनेह सुवर्णस्य विधानतः। विस्तरेण प्रदानस्य ये गुणाः श्रुतिलक्षणाः ॥ १ ॥ यत्तु कारणमुत्पत्तेः सुवर्णस्य प्रकीर्त्तितं। स कथं तारकः प्राप्तो निधनं तद्ब्रवीहि मे ॥ २ ॥ उक्तं स दैवतानां हि अवध्य इति पार्थिव। कथं तस्याभवन्मृत्युर्विस्तरेण प्रकीर्त्तय ॥ ३ ॥ एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं त्वत्तः कुरुकुलोद्वह। कार्त्स्न्येन तारकवधं परं कौतूहलं हि मे ॥ ४ ॥

भीष्म उवाच। विपन्नकृत्या राजेन्द्र देवता ऋषयस्तथा। कृत्तिकाश्चोदयामासुरपत्यभरणाय वै ॥ ५ ॥ न देवतानां काचिद्धि समर्था जातवेदसः। एता हि शक्तास्तं गर्भं सन्धारयितुमोजसा ॥ ६ ॥ षण्णां तासां ततः प्रीतः पावको गर्भधारणात्। स्वेन तेजोविसर्गेण वीर्य्येण परमेण च ॥ ७ ॥ तास्तु षट् कृत्तिका गर्भं पुपुषुर्जातवेदसः। षट्सु वर्त्मसु तेजोऽग्नेः सकलं निहितं प्रभो ॥ ८ ॥ ततस्ता वर्द्धमानस्य कुमारस्य महात्मनः। तेजसाभिपरीताङ्ग्यो न क्वचिच्छर्म्म लेभिरे ॥ ९ ॥ ततस्तेजःपरीताङ्ग्यः सर्वाः काल उपस्थिते। समं गर्भं सुषुविरे कृत्तिकास्तं नरर्षभ ॥ १० ॥ ततस्तं षडधिष्ठानं गर्भमेकत्वमागतं। पृथिवी प्रति-

जग्राह कात्तिस्वरसमीपतः ॥ ११ ॥ स गर्भो दिव्यसंस्थानो दीप्ति-
मान् पावकप्रभः । दिव्यं शरवणं प्राप्य ववृधे प्रियदर्शनः ॥१२॥
ददृशुः कृत्तिकास्तन्तु बालमर्कसमद्युतिं । जातस्नेहाश्च सौहा-
र्द्दात् पुपुषुस्तन्यविस्रवैः ॥ १३ ॥ अभवत् कार्त्तिकेयः स त्रैलोक्ये
स चराचरे । स्कन्नत्वात् स्कन्दतां प्राप्तो गुहावासाद्गुहोऽभवत्
॥ १४ ॥ ततो देवास्त्रयस्त्रिंशद्दिशश्च सदिगीश्वराः । रुद्रो धाता
च विष्णुश्च यमः पूषार्य्यमा भगः ॥ १५ ॥ अंशो मित्रश्च साध्याश्च
वासवो वसवोऽश्विनौ । आपो वायुर्नभश्चन्द्रो नक्षत्राणि ग्रहा
रविः ॥ १६ ॥ पृथग्भूतानि चान्यानि यानि देवार्पणानि वै ।
आजग्मुस्तेऽद्भुतं द्रष्टुं कुमारं ज्वलनात्मजं ॥ १७ ॥ ऋषयस्तु-
ष्टुवुश्चैव गन्धर्वाश्च जगुस्तथा । षड़ाननं कुमारन्तु द्विषड़क्षं
द्विजप्रियं ॥ १८ ॥ पीनांसं द्वादशभुजं पावकादित्यवर्च्चसं । शयानं
शरगुल्मस्थं दृष्ट्वा देवाः सहर्षिभिः ॥ १९ ॥ लेभिरे परमं हर्षं
मेनिरे चासुरं हतं । ततो देवाः प्रियाण्यस्य सर्व्व एव समाह-
रन् ॥ २० ॥ क्रीड़तः क्रीड़नीयानि ददुः पक्षिगणांश्च ह ।
सुवर्णोऽस्य ददौ पुत्रं मयूरं चित्रबर्हिणं ॥ २१ ॥ राक्षसाश्च ददु-
स्तस्मै वराहमहिषावुभौ । कुक्कुटञ्चाग्निसङ्काशं प्रददावरुणः
स्वयं ॥ २२ ॥ चन्द्रमाः प्रददौ मेषमादित्यो रुचिरां प्रभां । गवां
माता च गा देवी ददौ शतसहस्रशः ॥ २३ ॥ छागमग्निर्गुणो-
पेतमिला पुष्पफलं बहु । सुधन्वा शकटञ्चैव रथञ्चामितकूवरं
॥ २४ ॥ वरुणो वारुणान् दिव्यान् सगजान् प्रददौ शुभान् ।
सिंहान् सुरेन्द्रो व्याघ्रांश्च द्विपानन्यांश्च पक्षिणः ॥ २५ ॥ श्वाप-
दांश्च बहून् घोरान् छत्राणि विविधानि च । राक्षसासुरसंघाश्च
अनुजग्मुस्तमीश्वरं ॥ २६ ॥ वर्द्धमानन्तु तं दृष्ट्वा प्रार्थयामास
तारकः । उपायैर्बहुभिर्हन्तुं नाशकच्चापि तं विभुं ॥ २७ ॥
सैनापत्येन तं देवाः पूजयित्वा गुहालयं । शशंसुर्विप्रकारं तं

तस्मै तारककारितं ॥ २८ ॥ स विद्धो महावीर्य्यो देवसेनापतिः प्रभुः । जघानामोघया शक्त्या दानवं तारकं गुहः ॥ २९ ॥ तेन तस्मिन् कुमारेण क्रीड़ता निहतेऽसुरे । सुरेन्द्रः स्थापितो राज्ये देवानां पुनरीश्वरः ॥ ३० ॥ स सेनापतिरेवाथ बभौ स्कन्दः प्रतापवान् । ईशो गोप्ता च देवानां प्रियकृच्छङ्करस्य च ॥ ३१ ॥ हिरण्यमूर्त्तिर्भगवानेष एव च पावकिः । सदा कुमारो देवानां सैनापत्यमवाप्तवान् ॥ ३२ ॥ तस्मात् सुवर्णं मङ्गल्यं रत्नमक्षय्यमुत्तमं । सहजं कार्त्तिकेयस्य वह्नेस्तेजः परं मतं ॥ ३३ ॥ एवं रामाय कौरव्य वशिष्ठोऽकथयत् पुरा । तस्मात् सुवर्णदानाय प्रयतस्व नराधिप ॥ ३४ ॥ रामः सुवर्णं दत्त्वा हि विमुक्तः सर्वकिल्बिषैः । त्रिपिष्टपे महत्स्थानमवापासुलभं नरैः ॥ ३५ ॥

इत्यनुशासनपर्वणि आनुशासनिकपर्वणि दानधर्मकथने
तारकवधोपाख्याने षड़शीतोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

युधिष्ठिर उवाच । चातुर्वर्ण्यस्य धर्मात्मन् धर्माः प्रोक्ता यथा त्वया । तथैव मे श्राद्धविधिं कृत्स्नं प्रब्रूहि पार्थिव ॥ १ ॥

वैशम्पायन उवाच । युधिष्ठिरेणैवमुक्तो भीष्मः शान्तनवस्तदा । इमं श्राद्धविधिं कृत्स्नं वक्तुं समुपचक्रमे ॥ २ ॥

भीष्म उवाच । शृणुष्वावहितो राजन् श्राद्धकर्म्मविधिं शुभं । धन्यं यशस्यं पुत्रीयं पितृयज्ञं परन्तप ॥ ३ ॥ देवासुरमनुष्याणां गन्धर्वोरगरक्षसां । पिशाचकिन्नराणाञ्च पूज्या वै पितरः सदा ॥ ४ ॥ पितॄन् पूज्यादितः पश्चात् देवतास्तर्पयन्ति वै । तस्मात्तान् सर्वयत्नेन पुरुषः पूजयेत् सदा ॥ ५ ॥ अन्वाहार्य्यं महाराज पितॄणां श्राद्धमुच्यते । तच्चामिषेण विधिना विधिः प्रथमकल्पितः ॥ ६ ॥ सर्वेष्वहःसु प्रीयन्ते कृते श्राद्धे पितामहाः ।

प्रवक्ष्यामि तु ते सर्व्वांस्तिथ्यातिथ्यगुणागुणान् ॥ ७ ॥ येष्वहःसु कृतैः श्राद्धैर्यत्फलं प्राप्यतेऽनघ । तत् सर्व्वं कीर्त्तयिष्यामि यथावत्त्वं निबोध मे ॥ ८ ॥ पितृनर्च्च्य प्रतिपदि प्राप्नुयात् स्वगृहे स्त्रियः । अभिरूपप्रजायिन्यो दर्शनीया बहुप्रजाः ॥ ९ ॥ स्त्रियो द्वितीयां जायन्ते तृतीयायान्तु वाजिनः । चतुर्थ्यां क्षुद्रपशवो भवन्ति बहवो गृहे ॥ १० ॥ पञ्चम्यां बहवः पुत्रा जायन्ते कुर्व्वतां नृप । कुर्व्वाणास्तु नराः षष्ठ्यां भवन्ति द्युतिभागिनः ॥ ११ ॥ कृषिभागी भवेत् श्राद्धं कुर्व्वाणः सप्तमीं नृप । अष्टम्यान्तु प्रकुर्व्वाणो वाणिज्ये लाभमाप्नुयात् ॥ १२ ॥ नवम्यां कुर्व्वतः श्राद्धं भवत्येकशफं बहु । विवर्द्धन्ते तु दशमीं गावः श्राद्धानि कुर्व्वतः ॥ १३ ॥ कुप्यभागी भवेन्मर्त्त्यः कुर्व्वन्नेकादशीं नृप । ब्रह्मवर्च्चस्विनः पुत्रा जायन्ते तस्य वेश्मनि ॥ १४ ॥ द्वादश्यामीहमानस्य नित्यमेव प्रदृश्यते । रजतं बहुवित्तञ्च सुवर्णञ्च मनोरमं ॥ १५ ॥ ज्ञातीनान्तु भवेच्छ्रेष्ठः कुर्व्वन् श्राद्धं त्रयोदशीं । अवश्यन्तु युवानोऽस्य प्रमीयन्ते नरा गृहे ॥ १६ ॥ युद्धभागी भवेन्मर्त्त्यः कुर्व्वन् श्राद्धं चतुर्द्दशीं । अमावस्यान्तु निर्व्वापात् सर्व्वकामानवाप्नुयात् ॥ १७ ॥ कृष्णपक्षे दशम्यादौ वर्ज्जयित्वा चतुर्द्दशीं । श्राद्धकर्म्मणि तिथ्यस्तु प्रशस्ता न तथेतराः ॥ १८ ॥ यथा चैवापरः पक्षः पूर्व्वपक्षात् विशिष्यते । तथा श्राद्धस्य पूर्व्वाह्णादपराह्णो विशिष्यते ॥ १९ ॥

इत्यनुशासनपर्व्वणि आनुशासनिकपर्व्वणि श्राद्धकथने सप्ताशीतोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

युधिष्ठिर उवाच । किंस्विद्दत्तं पितृभ्यो वै भवत्यक्षयमीश्वर । किं हविश्चिररात्राय किमानन्त्याय कल्पते ॥ १ ॥

भीष्म उवाच। हवींषि श्राद्धकल्पे तु यानि श्राद्धविदो विदुः। तानि मे शृणु काम्यानि फलञ्चैव युधिष्ठिर ॥ २ ॥ तिलैर्व्रीहियवैर्माषैरद्भिर्मूलफलैस्तथा। दत्तेन मासं प्रीयन्ते श्राद्धेन पितरो नृप ॥ ३ ॥ वर्द्धमानतिलश्राद्धमक्षयं मनुरब्रवीत्। सर्व्वेष्वेव तु भोज्येषु तिलाः प्राधान्यतः स्मृताः ॥ ४ ॥ द्वौ मासौ तु भवेत्तृप्तिर्मत्स्यैः पितृगणस्य च। त्रीन् मासानाविकेनाहुश्चातुर्मास्यं शशेन तु ॥ ५ ॥ आजेन मासान् प्रीयन्ते पञ्चैव पितरो नृप। वाराहेण तु षण्मासान् सप्त वै शाकुनेन तु ॥ ६ ॥ मासानष्टौ पार्षतेन रौरवेण नव प्रभो। गवयस्य तु मांसेन तृप्तिः स्याद्दशमासिकी ॥ ७ ॥ मांसनैकादशप्रीतिः पितृणां माहिषेण तु। गव्येन दत्ते श्राद्धे तु सम्वत्सरमिहोच्यते ॥ ८ ॥ यथा गव्यं तथा युक्तं पायसं सर्पिषा सह। वाध्रीणसस्य मांसेन तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी ॥ ९ ॥ आनन्त्याय भवेद्दत्तं खड्गिमांसं पितृक्षये। कालशाकञ्च लौहञ्चाप्यानन्त्यं छाग उच्यते ॥ १० ॥ गाथाश्चाप्यत्र गायन्ती पितृगीता युधिष्ठिर। सनत्कुमारो भगवान् पुरा मय्यभ्यभाषत ॥ ११ ॥ अपि नः स कुले जायात् यो नो दद्यात्त्रयोदशीं। मघासु सर्पिः संयुक्तं पायसं दक्षिणायने ॥ १२ ॥ आजेन वापि लौहेन मघास्वेव यतव्रतः। हस्तिच्छायासु विधिवत् कर्णव्यजनवीजितं ॥ १३ ॥ एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येको गयां व्रजेत्। यत्रासौ प्रथितो लोकेष्वक्षय्यकरणो वटः ॥ १४ ॥ आपो मूलं फलं मांसमन्नञ्चापि पितृक्षये। यत् किञ्चित् मधुसंमिश्रं तदानन्त्याय कल्पते ॥ १५ ॥

इत्यनुशासनपर्व्वणि आनुशासनिकपर्व्वणि दानधर्म्मकथने श्राद्धकल्पे अष्टाशीतोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

भीष्म उवाच । यमस्तु यानि श्राद्धानि प्रोवाच शशविन्दवे ।
तानि मे शृणु काम्यानि नक्षत्रेषु पृथक् पृथक् ॥ १ ॥ श्राद्धं यः
कृत्तिकायोगी कुर्वीत सततं नरः । अग्नीनाधाय सापत्यो यजेत
विगतज्वरः ॥ २ ॥ अपत्यकामो रोहिण्यां तेजस्कामो मृगोत्तमे ।
क्रूरकर्मा ददच्छ्राद्धमार्द्रायां मानवो भवेत् ॥ ३ ॥ कृषिभागी
भवेन्मर्त्त्यः कुर्वन् श्राद्धं पुनर्वसौ । पुष्टिकामोऽथ पुष्येण श्राद्ध-
मीहेत मानवः ॥ ४ ॥ अश्लेषायां ददत् श्राद्धं वीरान् पुत्रान्
प्रजायते । ज्ञातीनान्तु भवेच्छ्रेष्ठो मघासु श्राद्धमावपन् ॥ ५ ॥
फल्गुनीषु ददत् श्राद्धं सुभगः श्राद्धदो भवेत् । अपत्यभागुत्त-
रासु हस्तेन फलभाग्भवेत् ॥ ६ ॥ चित्रायान्तु ददत् श्राद्धं
लभेद्रूपवतः सुतान् । स्वातियोगी पितृनर्च्य वाणिज्यमुपजीवति
॥ ७ ॥ बहुपुत्रो विशाखासु पुत्रमीहन् भवेन्नरः । अनुराधासु
कुर्वाणो राजचक्रं प्रवर्त्तयेत् ॥ ८ ॥ आधिपत्यं व्रजेन्मर्त्त्यो ज्येष्ठा-
यामपवर्ज्जयन् । नरः कुरुकुलश्रेष्ठ श्रद्धादमपुरःसरः ॥ ९ ॥
मूलेनारोग्यमर्च्छेत यशोऽषाढासु चोत्तमं । उत्तरासु त्वषाढ़ासु
वीतशोकश्चरेन्महीं ॥ १० ॥ श्राद्धं त्वभिजिता कुर्वन् विद्यां श्रेष्ठा-
मवाप्नुयात् । श्रवणे तु ददच्छ्राद्धं प्रेत्य गच्छेत् सद्गतिं ॥ ११ ॥
राज्यभागी धनिष्ठायां भवेत नियतं नरः । नक्षत्रे वारुणे कुर्वन्
भिषक्सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ १२ ॥ पूर्वप्रोष्ठपदाः कुर्वन् बहून्
विन्दत्यजाविकान् । उत्तरासु प्रकुर्वाणो विन्दते गाः सहस्रशः
॥ १३ ॥ बहुकुप्यकृतं वित्तं विन्दते रेवतीं श्रितः । अश्विनीष्व-
श्वान् विन्देत भरणीष्वायुरुत्तमं ॥ १४ ॥ इमं श्राद्धविधिं श्रुत्वा
शशविन्दुस्तथाकरोत् । अक्लेशेनाजयच्चापि महीं सोऽनुशशास
च ॥ १५ ॥

इत्यनुशासनपर्वणि आनुशासनिकपर्वणि दानधर्म्मकथने
श्राद्धकल्पे ऊननवतोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

युधिष्ठिर उवाच । कीदृशेभ्यः प्रदातव्यं भवेच्छ्राद्धं पितामह । द्विजेभ्यः कुरुशार्द्दूल तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ १ ॥

भीष्म उवाच । ब्राह्मणान्न परीक्षेत क्षत्रियो दानधर्मवित् । दैवे कर्म्मणि पित्रे तु न्यायमाहुः परीक्षणं ॥ २ ॥ देवताः पूजयन्तीह दैवेनैवेह तेजसा । उपेत्य तस्माद्देवेभ्यः सर्वेभ्यो दापयेन्नरः ॥ ३ ॥ श्राद्धे त्वथ महाराज परीक्षेद्ब्राह्मणान् बुधः । कुलशीलवयोरूपैर्विद्ययाभिजनेन च ॥ ४ ॥ तेषामन्ये पङ्क्तिदूषास्तथान्ये पङ्क्तिपावनाः । अपाङ्क्तेयास्तु ये राजन् कीर्त्तयिष्यामि तान् शृणु ॥ ५ ॥ कितवो भ्रूणहा यक्ष्मी पशुपालो निराकृतिः । ग्रामप्रेष्यो वार्द्धुषिको गायनः सर्वविक्रयी ॥ ६ ॥ आगारदाही गरदः कुण्डाशी सोमविक्रयी । सामुद्रिको राजभृतस्तैलिकः कूटकारकः ॥ ७ ॥ पित्रा विवदमानश्च यस्य चोपपतिर्गृहे । अभिशस्तस्तथा स्तेनः शिल्पं यश्चोपजीवति ॥ ८ ॥ पर्वकारश्च सूची च मित्रध्रुक् पारदारिकः । अव्रतानामुपाध्यायः काण्डपृष्ठस्तथैव च ॥ ९ ॥ श्वभिश्च यः परिक्रामेद्यः शुना दष्ट एव च । परिवित्तिश्च यश्च स्याद्दुश्चर्म्मा गुरुतल्पगः ॥ १० ॥ कुशीलवो देवलको नक्षत्रैर्यश्च जीवति ॥ ११ ॥ ईदृशैर्ब्राह्मणैर्भुक्तमपाङ्क्तेयैर्युधिष्ठिर । रक्षांसि गच्छति हव्यमित्याहुर्ब्रह्मवादिनः ॥ १२ ॥ श्राद्धं भुक्त्वा त्वधीयीत वृषलीतल्पगश्च यः । पुरीषे तस्य तं मासं पितरस्तस्य शेरते ॥ १३ ॥ सोमविक्रयिणे विष्ठा भिषजे पूयशोणितं । नष्टं देवलके दत्तमप्रतिष्ठञ्च वार्द्धुषि ॥ १४ ॥ यन्तु वाणिजके दत्तं नेह नामुत्र तद्भवेत् । भस्मनीव हुतं द्रव्यं तथा पौनर्भवे द्विजे ॥ १५ ॥ ये तु धर्मव्यपेतेषु चारित्रापगतेषु च । हव्यं कव्यं प्रयच्छन्ति तेषां तत् प्रेत्य नश्यति ॥ १६ ॥ ज्ञानपूर्वन्तु ये तेभ्यः प्रयच्छन्त्यल्पबुद्धयः । पूरीषं भुञ्जते तस्य पितरः प्रेत्य निश्चयः ॥ १७ ॥ एतानिमान् विजानीयादपाङ्क्तेयान् द्विजा-

धमान् । शूद्राणामुपदेशञ्च ये कुर्व्वन्त्यल्पचेतसः ॥ १८ ॥ षष्टि-
छागाः मतं शगृहः श्वित्री यावत् प्रपश्यति । पङ्क्त्यां समुप-
विष्टायां तावद्दूषयते नृप ॥ १९ ॥ यद्वेष्टितशिरा भुङ्क्ते यद्-
भुङ्क्ते दक्षिणामुखः । सोपानत्कश्च यद्भुङ्क्ते सर्व्वं विद्यात्तदा-
सुरं ॥ २० ॥ असूयता च यद्दत्तं यच्च श्रद्धाविवर्ज्जितं । सर्व्वं
तदसुरेन्द्राय ब्रह्मा भागमकल्पयत् ॥ २१ ॥ श्वानश्च पङ्क्ति-
दूषाश्च नावेक्षेरन् कथञ्चन । तस्मात् परिश्रिते दद्यात् तिलांश्चा-
न्ववकीरयेत् ॥ २२ ॥ तिलैर्व्विरहितं श्राद्धं कृतं क्रोधवशेन च ।
यातुधानाः पिशाचाश्च विप्रलुम्पन्ति तद्धविः ॥ २३ ॥ अपाङ्क्तो
यावतः पङ्क्त्यां भुञ्जानाननुपश्यति । तावत् फलाद्भ्रंशयति
दातारं तस्य बालिशं ॥ २४ ॥ इमे तु भरतश्रेष्ठ विज्ञेया पङ्क्ति
पावनाः । ये त्वतस्तान् प्रवक्ष्यामि परीक्षस्वेह तान् द्विजान् ॥२५॥
विद्यावेदव्रतस्नाता ब्राह्मणाः सर्व्व एव हि । सदाचार पराश्चैव
विज्ञेयाः सर्व्वपावनाः ॥ २६ ॥ पाङ्क्तेयांस्तु प्रवक्ष्यामि ज्ञेयास्ते
पङ्क्तिपावनाः । त्रिणाचिकेतः पञ्चाग्निस्त्रिसुपर्णः षड़ङ्गवित्
॥ २७ ॥ ब्रह्मदेयानुसन्तानश्छन्दोगो ज्येष्ठसामगः । मातापित्रो-
र्यश्च वश्यः श्रोत्रियो दशपूरुषः ॥ २८ ॥ ऋतुकालाभिगामी च
धर्म्मपत्नीषु यः सदा । वेदविद्याव्रतस्नातो विप्रः पङ्क्तिं पुना-
त्युत ॥ २९ ॥ अथर्व्वशिरसोऽध्येता ब्रह्मचारी यतव्रतः । सत्य-
वादी धर्म्मशीलः स्वकर्म्मनिरतश्च यः ॥ ३० ॥ ये च पुण्येषु तीर्थेषु
अभिषेककृतश्रमाः । मखेषु च समन्त्रेषु भवन्त्यवभृथप्लुताः ॥ ३१ ॥
अक्रोधना ह्यचपलाः क्षान्ता दान्ता जितेन्द्रियाः । सर्व्वभूतहिता
ये च श्राद्धेष्वेतान्निमन्त्रयेत् ॥ ३२ ॥ एतेषु दत्तमक्षय्यमेते वै
पङ्क्तिपावनाः । इमेऽपरे महाभागा विज्ञेयाः पङ्क्तिपावनाः
॥ ३३ ॥ यतयो मोक्षधर्म्मज्ञा योगाः सुचरितव्रताः । ये चेति-
हासं प्रयताः श्रावयन्ति द्विजोत्तमान् ॥ ३४ ॥ ये च भाष्यविदः

केचिद् ये च व्याकरणे रताः । अधीयते पुराणं ये धर्मशास्त्रा-
ण्यथापि च ॥ ३५ ॥ अधीत्य च यथान्यायं विधिवत्तस्य कारिणः ।
उपपन्नो गुरुकुले सत्यवादी सहस्रदः ॥ ३६ ॥ अग्र्याः सर्वेषु वेदेषु
सर्वप्रवचनेषु च । यावदेते प्रपश्यन्ति पङ्क्त्यास्तावत् पुनन्त्युत
॥ ३७ ॥ ततो हि पावनात् पङ्क्त्याः पङ्क्तिपावन उच्यते ।
क्रोशादर्द्धतृतीयाच्च पावयेदेक एव हि । ब्रह्मदेयानुसन्तान इति
ब्रह्मविदो विदुः ॥ ३८ ॥ अनृत्विगनुपाध्यायः स चेदग्रासनं
व्रजेत् । ऋत्विग्भिरनुज्ञातः पङ्क्त्या हरति दुष्कृतं ॥ ३९ ॥
अथ चेत् वेदवित् सर्वैः पङ्क्तिदोषैर्विवर्ज्जितः । न च स्यात्
पतितो राजन् पङ्क्तिपावन एव सः ॥ ४० ॥ तस्मात् सर्वं प्रय-
त्नेन परीक्ष्यामन्त्रयेत् द्विजान् । स्वकर्म्मनिरतानन्यान् कुले जातान्
बहुश्रुतान् ॥ ४१ ॥ यस्य मित्रप्रधानानि श्राद्धानि च हवींषि
च । न प्रीणाति पितॄन् देवान् स्वर्गञ्च न स गच्छति ॥ ४२ ॥
यश्च श्राद्धे कुरुते सङ्गतानि न देवयानेन पथा स याति । स वै
मुक्तः पिप्पलं बन्धनाद्वा स्वर्गाल्लोकाच्च्यवते श्राद्धमित्रः ॥ ४३ ॥
तस्मान्मित्रं श्राद्धकृन्नाद्रियेत दद्यान्मित्रेभ्यः संग्रहार्थं धनानि ।
यन्मन्यते नैव शत्रुं न मित्रं तं मध्यस्थं भोजयेद्धव्यकव्ये ॥ ४४ ॥
यथोषरे बीजमुप्तं न रोहेन्न वा वप्ता प्राप्नुयाद्बीजभागं । एवं
श्राद्धं भुक्तमनर्हमाणैर्न चेह नामुत्र फलं ददाति ॥ ४५ ॥ ब्राह्मणो
ह्यनधीयानस्तृणाग्निरिव शाम्यति । तस्मै श्राद्धं न दातव्यं न
हि भस्मनि हूयते ॥ ४६ ॥ सम्भोजनी नाम पिशाचदक्षिणा सा
नैव देवान्न पितॄनुपैति । इहैव सा भ्राम्यति क्षीणपुण्या शाला-
न्तरे गौरिव नष्टवत्सा ॥ ४७ ॥ यथाग्नौ शान्ते घृतमाजुहोति
तन्नैव देवान्न पितॄनुपैति । तथा दत्तं नर्त्तने गायने च याञ्चानृते
दक्षिणामावृणोति ॥ ४८ ॥ उभौ हिनस्ति न भुनक्ति चैषा या
चानृते दक्षिणा दीयते वै । आघातिनी गर्हितैषा पतन्ती तेषां

प्रेतान् पातयेद्देवयानात् ॥ ४९ ॥ ऋषीणां समये नित्यं ये चरन्ति युधिष्ठिर । निश्चिताः सर्वधर्मज्ञास्तान् देवा ब्राह्मणान् विदुः ॥ ५० ॥ स्वाध्यायनिष्ठा ऋषयो ज्ञाननिष्ठास्तथैव च । तपोनिष्ठाश्च बोद्धव्याः कर्मनिष्ठाश्च भारत ॥ ५१ ॥ कव्यानि ज्ञाननिष्ठेभ्यः प्रतिष्ठाप्यानि भारत । तत्र ये ब्राह्मणान् केचिन्न निन्दन्ति हि ते नराः ॥ ५२ ॥ ये तु निन्दन्ति जल्पेषु न तान् श्राद्धेषु भोजयेत् । ब्राह्मणा निन्दिता राजन् हन्युस्त्रैपुरुषं कुलं ॥५३॥ वैखानसानां वचनमृषीणां श्रूयते नृप । दूरादेव परीक्षेत ब्राह्मणान् वेदपारगान् ॥ ५४ ॥ प्रियो वा यदि वा द्वेष्यस्तेषान्तु श्राद्धमावपेत् । यः सहस्रं सहस्राणां भोजयेदनृतान्नरः । एकस्तान्मन्त्रवित् प्रीतः सर्वानर्हति भारत ॥ ५५ ॥

इत्यनुशासनपर्वणि आनुशासनिकपर्वणि दानधर्म्मकथने
नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥

युधिष्ठिर उवाच । केन सङ्कल्पितं श्राद्धं तस्मिन् काले किमात्मकं । भृग्वङ्गिरसके काले मुनिना कतरेण वा ॥ १ ॥ कानि श्राद्धानि वर्ज्ज्यानि कानि मूलफलानि च । धान्यजातश्च का वर्ज्ज्यास्तन्मे ब्रूहि पितामह ॥ २ ॥

भीष्म उवाच । यथा श्राद्धं संप्रवृत्तं यस्मिन्काले यदात्मकं । येन सङ्कल्पितञ्चैव तन्मे शृणु जनाधिप ॥ ३ ॥ स्वायम्भुवोऽत्रिः कौरव्य परमर्षिः प्रतापवान् । तस्य वंशे महाराज दत्तात्रेय इति स्मृतः ॥ ४ ॥ दत्तात्रेयस्य पुत्रोऽभून्निमिर्नाम तपोधनः । निमेश्चाप्यभवत् पुत्रः श्रीमान्नाम श्रिया वृतः ॥ ५ ॥ पूर्णे वर्षसहस्रान्ते स कृत्वा दुष्करं तपः । कालधर्मपरीतात्मा निधनं समुपागतः ॥ ६ ॥ निमिस्तु कृत्वा शौचानि विधिदृष्टेन कर्म्मणा ।

सन्तापमगमत्तीव्रं पुत्रशोकपरायणः ॥ ७ ॥ अथ कृत्वोपहार्याणि चतुर्दश्यां महामतिः। तमेव गणयञ्छोकं विरात्रे प्रत्यबुध्यत ॥८॥ तस्यासीत् प्रतिबुद्धस्य शोकेन व्यथितात्मनः। मनः संहृत्य विषयी बुद्धिविस्तारगामिनी ॥ ९ ॥ ततः सञ्चिन्तयामास श्राद्धकल्पं समाहितः। यानि तस्यैव भोज्यानि मूलानि च फलानि च ॥१०॥ उक्तानि यानि चान्नानि यानि चेष्टानि तस्य ह। तानि सर्वाणि मनसा विनिश्चित्य तपोधन ॥ ११ ॥ अमावस्यां महाप्राज्ञो विप्रा-नानाय्य पूजितान्। दक्षिणा वर्त्तिकाः सर्वा वृषीः स्वयमथा-करोत् ॥ १२ ॥ सप्त विप्रांस्ततोऽभ्येत्य युगपत् समुपानयत्। ऋते च लवणं भोज्यं श्यामाकान्नं ददौ प्रभुः ॥ १३ ॥ दक्षिणा-ग्रास्ततो दर्भा विष्टरेषु निवेशिताः। पादयोश्चैव विप्राणां ये तन्नमुपभुञ्जते ॥ १४ ॥ कृत्वा च दक्षिणाग्रान् वै दर्भान् स प्रयतः शुचिः। प्रददौ श्रीमतः पिण्डान् नामगोत्रमुदाहरन् ॥ १५ ॥ तत् कृत्वा स मुनिश्रेष्ठो धर्मसङ्करमात्मनः। पश्चात्तापेन महता तप्यमानोऽभ्यचिन्तयत् ॥ १६ ॥ अकृतं मुनिभिः पूर्वं किं मयेद-मनुष्ठितं। कथं नु शापेन न मां दहेयुर्ब्राह्मणा इति ॥ १७ ॥ ततः स चिन्तयामास वंशकर्त्तारमात्मनः। ध्यातमात्रस्तथा चात्रि-राजगाम तपोधन ॥ १८ ॥ अथात्रिस्तं तथा दृष्ट्वा पुत्रशोकेन कर्षितं। भृशमाश्वासयामास वाग्भिरिष्टाभिरव्ययः ॥ १९ ॥ निमे सङ्कल्पितस्तेऽयं पितृयज्ञस्तपोधन। मा ते भूद्भीः पूर्वदृष्टो धर्मोऽयं ब्रह्मणा स्वयं ॥ २० ॥ सोऽयं स्वयम्भुविहितो धर्मः सङ्कल्पितस्त्वया। ऋते स्वयम्भुवः कोऽन्यः श्राद्धेऽयं विधिमा-हरेत् ॥ २१ ॥ अथाख्यास्यामि ते पुत्र श्राद्धेऽयं विधिमुत्तमं। स्वयम्भुविहितं पुत्र तत् कुरुष्व निबोध मे ॥ २२ ॥ कृत्वाग्नौ करणं पूर्वं मन्त्रपूर्वं तपोधन। ततोऽर्य्यमे च सोमाय वरुणाय च नित्यशः ॥ २३ ॥ विश्वेदेवाश्च ये नित्यं पितृभिः सह गोचराः।

तेभ्यः सङ्कल्पिता भागाः स्वयमेव स्वयम्भुवा ॥ २४ ॥ स्तोतव्या चेह पृथिवी निवापस्येह धारिणी । वैष्णवी काश्यपी चेति तथैवेहाक्षयेति च ॥ २५ ॥ उदकानयने चैव स्तोतव्यो वरुणो विभुः । ततोऽग्निश्चैव सोमश्च आप्याय्या विहतेऽनघ ॥ २६ ॥ देवास्तु पितरो नाम निर्म्मिता ये स्वयम्भुवा । उष्णपा ये महाभागास्तेषां भागः प्रकल्पितः ॥ २७ ॥ ते श्राद्धेनार्च्यमाना वै विमुच्यन्ते हि किल्बिषात् । सप्तकः पितृवंशस्तु पूर्व्वदृष्टः स्वयम्भुवा ॥ २८ ॥ विश्वे चाग्निमुखा देवाः सङ्ख्याताः पूर्व्वमेव ते । तेषां नामानि वक्ष्यामि भागार्हाणां महात्मनाम् ॥ २९ ॥ बलं धृतिर्विपाप्मा च पुण्यकृत् पावनस्तथा । पार्ष्णिक्षेमा समूहश्च दिव्यसानुस्तथैव च ॥ ३० ॥ विवस्वान् वीर्य्यवान् ह्रीमान् कीर्त्तिमान् कृत एव च । जितात्मा मुनिवीर्य्यश्च दीप्तरोमा भयङ्करः ॥ ३१ ॥ अनुकर्म्मा प्रतीतश्च प्रदातार्थांशुमांस्तथा । शैलाभः परमः क्रोधी धीरोष्णी भूपतिस्तथा ॥ ३२ ॥ स्रजो वज्री वरी चैव विश्वेदेवाः सनातनाः । विद्युद्वर्च्चाः सोमवर्च्चाः सूर्य्यश्रीश्चेति नामतः ॥ ३३ ॥ सोमपः सूर्य्यसावित्रो दत्तात्मा पुण्डरीयकः । उष्णीनाभो नभोदश्च विश्वायुर्दीप्तिरेव च ॥ ३४ ॥ चमूहरः सुरेशश्च व्योमारिः शङ्करो भवः । ईशः कर्त्ता कृतिर्दक्षो भुवनो दिव्यकर्म्मकृत् ॥ ३५ ॥ गणितः पञ्चवीर्य्यश्च आदित्यो रश्मिमांस्तथा । सप्तकृत् सोमवर्च्चाश्च विश्वकृत् कविरेव च ॥ ३६ ॥ अनुगोप्ता सुगोप्ता च नप्ता चेश्वर एव च । कीर्त्तितास्ते महाभागाः कालस्य गतिगोचराः ॥ ३७ ॥ अश्राद्धेयानि धान्यानि कोद्रवाः पुलकास्तथा । हिङ्गुद्रव्येषु शाकेषु पलाण्डुं लशुनं तथा ॥ ३८ ॥ सोभाञ्जनः कोविदारस्तथा गृञ्जनकादयः । कुष्माण्डजात्यलाबुञ्च कृष्णं लवणमेव च ॥ ३९ ॥ ग्राम्यवाराहमांसञ्च यच्चैवाप्रोक्षितं भवेत् । कृष्णाजाजीविड्श्चैव शीतपाकी तथैव च ॥ ४० ॥ अङ्कुराद्यास्तथा

वर्ज्ज्या इह शृङ्गाटकानि च । वर्ज्जयील्लवणं सर्व्वं तथा जम्बुफलानि
च ॥ ४१ ॥ अवक्षुतावरुदितं तथा श्राद्धेषु वर्ज्जयेत् । निवापे
हव्यकव्ये वा गर्हितञ्च सुदर्शनम् ॥ ४२ ॥ पितरश्च हि देवाश्च
नाभिनन्दन्ति तद्धविः । चाण्डालश्वपचौ वर्ज्ज्यौ निवापे समुप-
स्थिते ॥ ४३ ॥ काषायवासाः कुष्ठी वा पतितो ब्रह्महापि वा ।
सङ्कीर्णयोनिर्विप्रश्च सम्बन्धी पतितस्य यः । वर्ज्जनीया बुधैरेते
निवापे समुपस्थिते ॥ ४४ ॥ इत्येवमुक्त्वा भगवान् स्ववंश्यन्तमृषिं
पुरा । पितामहसभां दिव्यां जगामात्रिस्तपोधनः ॥ ४५ ॥

इत्यनुशासनपर्व्वणि आनुशासनिकपर्व्वणि श्राद्धधर्म्मकथने
एकनवतोऽध्यायः ॥ ९१ ॥

भीष्म उवाच । तथा निमौ प्रवृत्ते तु सर्व्व एव महर्षयः ।
पितृयज्ञान्तु कुर्व्वन्ति विधिदृष्टेन कर्म्मणा ॥ १ ॥ ऋषयो धर्म्म-
नित्यास्तु कृत्वा निवपनान्युत । तर्पणञ्चाप्यकुर्व्वन्त तीर्थाम्भोभि-
र्यतव्रताः ॥ २ ॥ निवापैर्द्दीयमानैश्च चातुर्व्वर्ण्येन भारत । तर्पिताः
पितरो देवास्तत्रान्नं जरयन्ति वै ॥ ३ ॥ अजीर्णैरभिहन्यन्ते ते
देवाः पितृभिः सह । सोममेवाभ्यपद्यन्त तदा ह्यन्नाभिपीड़िताः
॥ ४ ॥ तेऽब्रुवन् सोममासाद्य पितरो जीर्णपीड़िताः । निवापा-
न्नेन पीड्यामः श्रेयो नोऽत्र विधीयताम् ॥ ५ ॥ तान् सोमः
प्रत्युवाचाथ श्रेयश्चेदीप्सितं सुराः । स्वयम्भुसदनं यात स वः
श्रेयोऽभिधास्यति ॥ ६ ॥ ते सोमवचनाद्देवाः पितृभिः सह भारत ।
मेरुशृङ्गे समासीनं पितामहमुपागमन् ॥ ७ ॥

पितर ऊचुः । निवापान्नेन भगवन् भृशं पीड्यामहे वयम् ।
प्रसादं कुरु नो देव श्रेयो नः संविधीयताम् ॥ ८ ॥ इति तेषां
वचः श्रुत्वा स्वयम्भुरिदमब्रवीत् । एष मे पार्श्वतो वह्निर्युष्मच्छ्रेयो
विधास्यति ॥ ९ ॥

अग्निरुवाच । सहितास्तात भोक्ष्यामो निवापे समुपस्थिते ।
जरयिष्यथ चाप्यन्नं मया सार्द्धं न संशयः ॥ १० ॥ एतत् श्रुत्वा
तु पितरस्ततस्ते विज्वराभवन् । एतस्मात् कारणाच्चाग्नेः प्राक्
तावद्दीयते नृप ॥ ११ ॥ निवप्ते चाग्निपूर्व्वं वै निवापे पुरुषर्षभ ।
न ब्रह्मराक्षसास्तं वै निवापं धर्षयन्त्युत ॥ १२ ॥ रक्षांसि चाप-
वर्त्तन्ते स्थिते देवे हुताशने । पूर्व्वं पिण्डं पितुर्दद्यात् ततो दद्यात्
पितामहे ॥ १३ ॥ प्रपितामहाय च तत एष श्राद्धविधिः स्मृतः ।
ब्रूयाच्छ्राद्धे च सावित्रीं पिण्डे पिण्डे समाहितः ॥ १४ ॥ सोमा-
येति च वक्तव्यं तथा पितृमतेति च । रजस्वला च या नारी
व्यङ्गिता कर्णयोश्च या । निवापे नोपतिष्ठेत संग्राह्या नान्य-
वंशजा ॥ १५ ॥ जलं प्रतरमाणश्च कीर्त्तयीत पितामहान् । नदी-
मासाद्य कुर्व्वीत पितॄणां पिण्डतर्पणम् ॥ १६ ॥ पूर्व्वं स्ववंशजा-
नान्तु कृत्वाद्भिस्तर्पणं पुनः । सुहृत्सम्बन्धिवर्गाणां ततो दद्यात्
जलाञ्जलिम् ॥ १७ ॥ कल्माषगोयुगेनाथ युक्तेन तरतो जलम् ।
पितरोऽभिलषन्ते वै नावञ्चाप्यधिरोहिताः ॥ १८ ॥ सदा नावि
जलं तज्ज्ञाः प्रयच्छन्ति समाहिताः । मासार्द्धे कृष्णपक्षस्य कुर्य्या-
न्निर्व्वपणानि वै ॥ १९ ॥ पुष्टिरायुस्तथा वीर्य्यं श्रीश्चैव पितृ-
भक्तितः । पितामहः पुलस्त्यश्च वशिष्ठः पुलहस्तथा ॥ २० ॥
अङ्गिराश्च क्रतुश्चैव कश्यपश्च महानृषिः । एते कुरुकुलश्रेष्ठ महा-
योगीश्वराः स्मृताः ॥ २१ ॥ एते च पितरो राजन्नेष श्राद्धविधिः
परः । प्रेतास्तु पिण्डसम्बन्धान्मुच्यन्ते तेन कर्म्मणा ॥ २२ ॥
इत्येषा पुरुषश्रेष्ठ श्राद्धोत्पत्तिर्यथागमम् । व्याख्याता पूर्व्वनिर्द्दिष्टा
दानं वक्ष्याम्यतः परम् ॥ २३ ॥

इत्यनुशासनपर्व्वणि आनुशासनिकपर्व्वणि श्राद्धकल्पे
द्विनवतोऽध्यायः ॥ ९२ ॥

युधिष्ठिर उवाच। द्विजातयो व्रतोपेता हविस्ते यदि भुञ्जते। अन्नं ब्राह्मणकामाय कथमेतत् पितामह ॥ १ ॥

भीष्म उवाच। अवेदोक्तव्रताश्चैव भुञ्जानाः कामकारणे। वेदोक्तेषु तु भुञ्जाना व्रतलुप्ता युधिष्ठिर ॥ २ ॥

युधिष्ठिर उवाच। यदिदं तप इत्याहुरुपवासं पृथग्जनाः। तपः स्यादेतदिह तपोऽन्यद्वापि किं भवेत् ॥ ३ ॥

भीष्म उवाच। मासार्द्धमासोपवासाद्यत्तपो मन्यते जनः। आत्मतन्त्रोपघाती यो न तपस्वी न धर्मवित् ॥ ४ ॥ त्यागस्य चापि सम्पत्तिः शिष्यते तप उत्तमम्। सदोपवासी च भवेद्ब्रह्मचारी तथैव च ॥ ५ ॥ मुनिश्च स्यात् सदा विप्रो वेदांश्चैव सदा जपेत्। कुटुम्बिको धर्मकामः सदास्वप्नश्च मानवः ॥ ६ ॥ अमांसाशी सदा च स्यात् पवित्रञ्च सदा पठेत्। ऋतवादी सदा च स्यात् नियतश्च सदा भवेत् ॥ ७ ॥ विघसाशी सदा च स्यात् सदा चैवातिथिप्रियः। अमृताशी सदा च स्यात् पवित्री च सदा भवेत् ॥ ८ ॥

युधिष्ठिर उवाच। कथं सदोपवासी स्यात् ब्रह्मचारी च पार्थिव। विघसाशी कथञ्च स्यात् कथञ्चैवातिथिप्रियः ॥ ९ ॥

भीष्म उवाच। अन्तरा सायमाशञ्च प्रातराशञ्च यो नरः। सदोपवासी भवति यो न भुङ्क्तेऽन्तरा पुनः ॥ १० ॥ भार्य्यां गच्छन् ब्रह्मचारी ऋतौ भवति चैव ह। ऋतवादी सदा च स्यात् दानशीलस्तु मानवः ॥ ११ ॥ अभक्षयन् वृथामांसममांसाशी भवत्युत। दानं ददत् पवित्री स्यादस्वप्नश्च दिवास्वपन् ॥ १२ ॥ भृत्यातिथिषु यो भुङ्क्ते भुक्तवत्सु नरः सदा। अमृतं केवलं भुङ्क्ते इति विद्धि युधिष्ठिर ॥ १३ ॥ अभुक्तवत्सु नाश्नाति ब्राह्मणेषु तु यो नरः। अभोजनेन तेनास्य जितः स्वर्गो भवत्युत ॥ १४ ॥ देवेभ्यश्च पितृभ्यश्च संश्रितेभ्यस्तथैव च। अवशिष्टानि

यो भुङ्क्ते तमाहुर्विघसाशिनम् ॥ १५ ॥ तेषां लोका ह्यपर्य्यन्ताः सदने ब्रह्मणः स्मृताः । उपस्थिता ह्यप्सरसो गन्धर्वैश्च जनाधिप ॥ १६ ॥ देवतातिथिभिः सार्द्धं पितृभिश्चोपभुञ्जते । रमन्ते पुत्र-पौत्रेण तेषां गतिरनुत्तमा ॥ १७ ॥

युधिष्ठिर उवाच । ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छन्ति दानानि विविधानि च । दातृप्रतिग्रहीत्रोर्वै को विशेषः पितामह ॥ १८ ॥

भीष्म उवाच । साधोर्यः प्रतिगृह्णीयात् तथैवासाधुतो द्विजः । गुणवत्यल्पदोषः स्यात् निर्गुणे तु निमज्जति ॥ १९ ॥ अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । वृषादर्भेश्च सम्वादं सप्तर्षीणाञ्च भारत ॥ २० ॥ कश्यपोऽत्रिर्वशिष्ठश्च भरद्वाजोऽथ गौतमः । विश्वामित्रो जमदग्निः साध्वी चैवाप्यरुन्धती ॥ २१ ॥ सर्व्वेषामथ तेषान्तु गण्डाभूत् कर्म्मकारिका ॥ २२ ॥ शूद्रः पशुसखश्चैव भर्त्ता चास्या बभूव ह । ते च सर्व्वे तपस्यन्तः पुरा चेरुर्म्महीमिमाम् ॥ २३ ॥ समाधिनोपशिक्षन्तो ब्रह्मलोकं सनातनम् । अथाभवदनावृष्टिर्म्महती कुरुनन्दन ॥ २४ ॥ कृच्छ्रप्राणोऽभवद्यत्र लोकोऽयं वै क्षुधान्वितः ॥ २५ ॥ कस्मिंश्चिच्च पुरा यज्ञे शैब्येन शिविसूनुना । दक्षिणार्थेऽथ ऋत्विग्भ्यो दत्तः पुत्रः पुरा किल ॥२६॥ अस्मिन् काले तु सोऽल्पायुर्दिष्टान्तमगत् प्रभुः । ते तं क्षुधाभिसन्तप्ताः परिवार्य्योपतस्थिरे ॥ २७ ॥ याज्यात्मजमथो दृष्ट्वा गतासुमृषिसत्तमाः । अपचन्त तदा स्थाल्यां क्षुधार्त्ताः किल भारत ॥ २८ ॥ निराद्ये मर्त्त्यलोकेऽस्मिन् नात्मानन्ते परीप्सवः । कृच्छ्रामापेदिरे वृत्तिमन्नहेतोस्तपस्विनः ॥ २९ ॥ अटमानोऽथ तान्मार्गे पचमानान्महीपतिः । राजा शैब्यो वृषादर्भिः क्लिश्यमानान् ददर्श ह ॥ ३० ॥

वृषादर्भिरुवाच । प्रतिग्रहस्तारयति पुष्टिर्वै प्रतिगृह्णताम् । मयि यद्विद्यते वित्तं तत् शृणुध्वं तपोधनाः ॥ ३१ ॥ प्रियो हि

मैं ब्राह्मणो याचमानो ददाम्यहं वोऽश्वतरीसहस्रम्। एकैकशः सवृषाः संप्रसूताः सर्वेषां वै शीघ्रगाः श्वेतरोमाः ॥ ३२ ॥ कुलम्भराननडुहः शतं शतान् धूर्य्यान् श्वेतान् सर्वशोऽहं ददामि। प्रष्ठौहीनां पीवराणाञ्च तावदग्र्या गृष्टो धेनवः सुव्रताश्च ॥ ३३ ॥ वरान् ग्रामान् व्रीहिरसं यवांश्च रत्नं चान्यद्दुर्लभं किं ददानि। नास्मिन्नभक्ष्ये भावमेवं कुरुध्वं पुष्ट्यर्थं वः किं प्रयच्छाम्यहं वै ॥ ३४ ॥

ऋषय ऊचुः। राजन् प्रतिग्रहो राज्ञां मध्वास्वादो विषोपमः। तज्जानमानः कस्मात्त्वं कुरुषे नः प्रलोभनम् ॥ ३५ ॥ क्षेत्रं हि दैवतमिदं ब्राह्मणान् समुपाश्रितम्। अमलो ह्येष तपसा प्रीतः प्रीणाति देवताः ॥ ३६ ॥ अह्नापीह तपो जातु ब्राह्मणस्योपजायते। तद्दाव इव निर्दहेत् प्राप्तो राजप्रतिग्रहः ॥ ३७ ॥ कुशलं सह दानेन राजन्नस्तु सदा तव। अर्थिभ्यो दीयतां सर्वमित्युक्त्वान्येन ते ययुः ॥ ३८ ॥ अपक्वमेव तन्मांसमभूत्तेषां महात्मनाम्। अथ हित्वा ययुः सर्वे वनमाहारकाङ्क्षिणः ॥ ३९ ॥ ततः प्रचोदिता राज्ञा वनङ्गत्वास्य मन्त्रिणः। प्रचीयोदुम्बराणि स्म दातुं तेषां प्रचक्रिरे ॥ ४० ॥ उदुम्बराण्यथान्यानि हेमगर्भाण्युपाहरन्। भृत्यास्तेषां ततस्तानि प्रग्राहितुमुपाद्रवन् ॥ ४१ ॥ गुरूणीति विदित्वाथ न ग्राह्याण्यत्रिरब्रवीत्। न स्म हे मन्दविज्ञाना न स्म हे मन्दबुद्धयः ॥ ४२ ॥ हैमानीमानि जानीमः प्रतिबुद्धाः स्म जागृमः। इह ह्येतदुपादत्तं प्रेत्य स्यात् कटुकोदयम्। अप्रतिग्राह्यमेवैतत् प्रेत्येह च सुखेप्सुना ॥ ४३ ॥

वशिष्ठ उवाच। शतेन निष्कं गणितं सहस्रेण च संमितम्। तथा बहु प्रतीच्छन् वै पापिष्ठां पतते गतिम् ॥ ४४ ॥

कश्यप उवाच। यत् पृथिव्यां व्रीहियवं हिरण्यं पशवः स्त्रियः। सर्वं तन्नालमेकस्य तस्माद्विद्वाञ्छमञ्चरेत् ॥ ४५ ॥

भरद्वाज उवाच । उत्पन्नस्य रुरोः शृङ्गं वर्द्धमानस्य वर्द्धते । प्रार्थना पुरुषस्येव तस्य मात्रा न विद्यते ॥ ४६ ॥

गौतम उवाच । न तल्लोके द्रव्यमस्ति यल्लोकं प्रतिपूरयेत् । समुद्रकल्पः पुरुषो न कदाचन पूर्य्यते ॥ ४७ ॥

विश्वामित्र उवाच । कामं कामयमानस्य यदा कामः समृध्यति । अथैनमपरः कामस्तृष्णा विध्यति बाणवत् ॥ ४८ ॥

जमदग्निरुवाच । प्रतिग्रहे संयमी वै तपो धारयते ध्रुवम् । तद्धनं ब्राह्मणस्येह लुभ्यमानस्य विस्रवेत् ॥ ४९ ॥

अरुन्धत्युवाच । धर्मार्थं सञ्चयो यो वै द्रव्याणां पक्षसंमतः । तपःसञ्चय एवेह विशिष्टो द्रव्यसञ्चयात् ॥ ५० ॥

गण्डोवाच । उग्रादितो भयाद्यस्माद्बिभ्यतीमे महेश्वराः । बलीयांसो दुर्बलवद्बिभेम्यहमतः परम् ॥ ५१ ॥

पशुसख उवाच । यद्वै धर्मं परं नास्ति ब्राह्मणास्तद्धनं विदुः । विनयार्थं सुविद्वांसमुपासेयं यथातथम् ॥ ५२ ॥

ऋषय ऊचुः । कुशलं सह दानेन तस्मै यस्य इमाः प्रजाः । फलान्युपधियुक्तानि य एवं न प्रयच्छति ॥ ५३ ॥

भीष्म उवाच । इत्युक्त्वा हेमगर्भाणि हित्वा तानि फलानि वै । ऋषयो जग्मुरन्यत्र सर्व एव धृतव्रताः ॥ ५४ ॥

मन्त्रिण ऊचुः । उपधिं शंसमानास्ते हित्वा तानि फलानि वै । ततोऽन्येनैव गच्छन्ति विदितं तेऽस्तु पार्थिव ॥ ५५ ॥ इत्युक्तः स तु भृत्यैस्तैर्वृषादर्भिश्चुकोप ह । तेषां वै प्रतिकर्त्तुञ्च सर्वेषामगमद्गृहम् ॥ ५६ ॥ स गत्वा हवनीयेऽग्नौ तीव्रं नियममास्थितः । जुहाव संस्कृतैर्मन्त्रैरेकैकामाहुतिं नृपः ॥ ५७ ॥ तस्मादग्नेः समुत्तस्थौ कृत्या लोकभयङ्करी । तस्या नाम वृषादर्भिर्यातुधानीत्यथाकरोत् ॥ ५८ ॥ सा कृत्या कालरात्रीव कृताञ्जलिरुपस्थिता । वृषादर्भिं नरपतिं किं करोमीति चाब्रवीत् ॥९५

वृषादर्भिरुवाच। ऋषीणां गच्छ सप्तानामरुन्धत्यास्तथैव च। दासीभर्त्तुश्च दास्याश्च मनसा नाम धारय॥ ६०॥ ज्ञात्वा नामानि चैवैषां सर्वानेतान् विनाशय। विनष्टेषु तथा स्वैरं गच्छ यथेप्सितं तव॥ ६१॥ सा तथेति प्रतिश्रुत्य यातुधानी स्वरूपिणी। जगाम तद्वनं यत्र विचेरुस्ते महर्षयः॥ ६२॥

भीष्म उवाच। अथात्रिप्रमुखा राजन् वने तस्मिन् महर्षयः। व्यचरन् भक्षयन्तो वै मूलानि च फलानि च॥ ६३॥ अथापश्यन् सुपीनांसपाणिपादमुखोदरम्। परिव्रजन्तं स्थूलाङ्गं परिव्राजं शुना सह॥ ६४॥ अरुन्धती तु तं दृष्ट्वा सर्वाङ्गोपचितं शुभम्। भवितारो भवन्तो वै नैवमित्यब्रवीदृषीन॥ ६५॥

वशिष्ठ उवाच। नैतस्येह यथास्माकमग्निहोत्रमनिर्हुतम्। सायं प्रातश्च होतव्यं तेन पीवा श्वना सह॥ ६६॥

अत्रिरुवाच। नैतस्येह यथास्माकं क्षुधा वीर्य्यं समाहृतम्। कृच्छ्राधीतं प्रणष्टञ्च तेन पीवा श्वना सह॥ ६७॥

विश्वामित्र उवाच। नैतस्येह यथास्माकं शश्वच्छास्त्रं जरद्गवः। अलसः क्षुत्परो मूर्खस्तेन पीवा श्वना सह॥ ६८॥

जमदग्निरुवाच। नैतस्येह यथास्माकं भक्तमिन्धनमेव च। रुचिन्त्यं वार्षिकं किञ्चित्तेन पीवा श्वना सह॥ ६९॥

कश्यप उवाच। नैतस्येह यथास्माकं चत्वारश्च सहोदराः। देहि देहीति भिक्षन्ति तेन पीवा श्वना सह॥ ७०॥

भरद्वाज उवाच। नैतस्येह यथास्माकं ब्रह्मबन्धोरचेतसः। शोकी भार्य्यापवादेन तेन पीवा श्वना सह॥ ७१॥

गौतम उवाच। नैतस्येह यथास्माकं त्रिकौशेयञ्च राङ्कवम्। एकैकं वै त्रिवर्षीयं तेन पीवा श्वना सह॥ ७२॥

भीष्म उवाच। अथ दृष्ट्वा परिव्राट् स तान् महर्षीन् श्वना सह। अभिगम्य यथा न्यायं पाणिस्पर्शमथाचरत्॥ ७३॥ परि-

चर्य्यां वने तान्तु क्षुत्प्रतीघातकारिकाम् । अन्योऽन्येन निवेद्याथ प्रातिष्ठन्त सहैव ते ॥ ७४ ॥ एकनिश्चयकार्य्याश्च व्यचरन्त वनानि ते । आददानाः समुद्धृत्य मूलानि च फलानि च ॥ ७५ ॥ कदाचिद्विचरन्तस्ते वृक्षैरविरलैर्वृताम् । शुचिवारिप्रसन्नोदां ददृशुः पद्मिनीं शुभाम् ॥ ७६ ॥ बालादित्यवपुःप्रख्यैः पुष्करैरुपशोभिताम् । वैदूर्य्यवर्णसदृशैः पद्मपत्रैरथावृताम् ॥ ७७ ॥ नानाविधैश्च विहगैर्जलप्रकारसेविभिः । एकद्वारामनादेयां सूपतीर्थामकर्द्दमाम् ॥ ७८ ॥ वृषादर्भिप्रयुक्ता तु कृत्या विकृतदर्शना । यातुधानी तु विख्याता पद्मिनीं तामरक्षत ॥ ७९ ॥ पशुसखसहायास्तु विसार्थं ते महर्षयः । पद्मिनीमभिजग्मुस्ते सर्व्वे कृत्याभिरक्षिताम् ॥ ८० ॥ ततस्ते यातुधानीं तां दृष्ट्वा विकृतदर्शनाम् । स्थितां कमलिनीतीरे कृत्यामूचुर्महर्षयः ॥ ८१ ॥ एका तिष्ठसि का च त्वं तस्यार्थे किं प्रयोजनम् । पद्मिनीतीरमाश्रित्य ब्रूहि त्वं किञ्चिकीर्षसि ॥ ८२ ॥

यातुधान्युवाच । यास्मि सास्म्यनुयोगो मे न कर्त्तव्यः कथञ्चन । आरक्षणीं मां पद्मिन्या वित्त सर्व्वे तपोधनाः ॥ ८३ ॥

ऋषय ऊचुः । सर्व्वे एव क्षुधार्त्ताः स्म न चान्यत् किञ्चिदस्ति नः । भवत्याः संमते सर्व्वे गृह्णीयाम विसान्युत ॥ ८४ ॥

यातुधान्युवाच । समयेन विसानीतो गृह्णीध्वं कामकारतः । एकैको नाम मे प्रोक्त्वा ततो गृह्णीत मा चिरम् ॥ ८५ ॥

भीष्म उवाच । विज्ञाय यातुधानीं तां कृत्यामृषिवधैषिणीम् । अत्रिः क्षुधापरीतात्मा ततो वचनमब्रवीत् ॥ ८६ ॥

अत्रिरुवाच । अरात्रिरत्रिः सा रात्रिर्या नाधीते त्रिरद्य वै । अरात्रिरत्रिरित्येव नाम मे विद्धि शोभने ॥ ८७ ॥

यातुधान्युवाच । यथोदाहृतमेतत्ते मयि नाम महाद्युते । दुर्द्धार्य्यमेतन्मनसा गच्छावतर पद्मिनीम् ॥ ८८ ॥

वशिष्ठ उवाच। वशिष्ठोऽस्मि वरिष्ठोऽस्मि वशे वासगृहेष्वपि।
वशिष्ठत्वाच्च वासाच्च वशिष्ठ इति विद्धि माम्॥ ८९॥

यातुधान्युवाच। नाम नैरुक्तमेतत्ते दुःखव्याभाषिताक्षरम्।
नैतद्धारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनीम्॥ ९०॥

कश्यप उवाच। कुलं कुलञ्च कुपपः कुपपः कश्यपो द्विजः।
काश्यः काशनिकाशत्वादेतन्मे नाम धारय॥ ९१॥

यातुधान्युवाच। यथोदाहृतमेतत्ते मयि नाम महाद्युते।
दुर्धार्थमेतन्मनसा गच्छावतर पद्मिनीम्॥ ९२॥

भरद्वाज उवाच। भरेऽसुतान् भरेऽशिष्यान् भरे देवान् भरे द्विजान्। भरे भार्य्यामनव्याजो भरद्वाजोऽस्मि शोभने॥९३॥

यातुधान्युवाच। नाम नैरुक्तमेतत्ते दुःखव्याभाषिताक्षरम्।
नैतद्धारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनीम्॥ ९४॥

गौतम उवाच। गोदमोऽहमतोऽधूमोऽदमस्ते समदर्शनात्।
गोभिस्तमो समध्वस्तं जातमात्रस्य देहतः। विद्धि मां गौतमं कृत्ये यातुधानि निबोध माम्॥ ९५॥

यातुधान्युवाच। यथोदाहृतमेतत्ते मयि नाम महामुने।
नैतद्धारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनीम्॥ ९६॥

विश्वामित्र उवाच। विश्वेदेवाश्च मे मित्रं मित्रमस्मि गवान्तथा। विश्वामित्रमिति ख्यातं यातुधानि निबोध माम्॥ ९७॥

यातुधान्युवाच। नाम नैरुक्तमेतत्ते दुःखव्याभाषिताक्षरम्।
नैतद्धारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनीम्॥ ९८॥

जमदग्निरुवाच। जाजमद्यजजानेऽहं जिजाहीह जिजायिषि। जमदग्निरिति ख्यातमतो मां विद्धि शोभने॥ ९९॥

यातुधान्युवाच। यथोदाहृतमेतत्ते मयि नाम महामुने।
नैतद्धारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनीम्॥ १००॥

अरुन्धत्युवाच । धरान्धरित्रीं वसुधां भर्त्तुस्तिष्ठाम्यनन्तरम् ।
मनोऽनुरुन्धती भर्त्तुरिति मां विद्व्यरुन्धतीम् ॥ १०१ ॥
यातुधान्युवाच । नाम नैरुक्तमेतत्ते दुःखव्याभाषिताक्षरम् ।
नतद्धारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनीम् ॥ १०२ ॥
गण्डोवाच । वक्त्रैकदेशे गण्डेति धातुमेतं प्रचक्षते ।
तेनोन्नतेन गण्डेति विद्धि मानलसम्भवे ॥ १०३ ॥
यातुधान्युवाच । नाम नैरुक्तमेतत्ते दुःखव्याभाषिताक्षरम् ।
नैतद्धारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनीम् ॥ १०४ ॥
पशुसख उवाच । पशून् रञ्जामि दृष्ट्वाऽहं पशूनाञ्च सखा सदा ।
गौणं पशुसखित्येवं विद्धि मामग्निसम्भवे ॥ १०५ ॥
यातुधान्युवाच । नाम नैरुक्तमेतत्ते दुःखव्याभाषिताक्षरम् ।
नैतद्धारयितुं शक्यं गच्छावतर पद्मिनीम् ॥ १०६ ॥
शुनःसख उवाच । एभिरुक्तं यथा नाम नाहं वक्तुमिहोत्सहे ।
शुनःसखसखायं मां यातुधान्युपधारय ॥ १०७ ॥
यातुधान्युवाच । नाम नैरुक्तमेतत्ते वाक्यं सन्दिग्धया गिरा ।
तस्मात् सकृदिदानीं त्वं ब्रूहि तन्नाम ते द्विज ॥ १०८ ॥
शुनःसख उवाच । सकृदुक्तं मया नाम न गृहीतं त्वया यदि ।
तस्मात्त्रिदण्डाभिहता गच्छ भस्मेति मा चिरम् ॥ १०९ ॥ सा ब्रह्म-
दण्डकल्पेन तेन मूर्द्धि हता तदा । कृत्या पपात मेदिन्यां भस्मसाच्च
जगाम ह ॥११०॥ शुनःसखा च हत्वा तां यातुधानीं महाबलाम् ।
भुवि त्रिदण्डं विष्टभ्य शाद्वलेसमुपाविशत् ॥१११ ॥ ततस्ते मुनयः सर्वे
पुष्कराणि बिसानि च । यथाकाममुपादाय समुत्तस्थुर्मुदान्विताः
॥११२॥ श्रमेण महता कृत्वा ते बिसानि कलापशः । तीरे निक्षिप्य
पद्मिन्यास्तर्पणञ्चक्रु रम्भसा ॥११३॥ अथोत्थाय जलात्तस्मात् सर्वे ते
समुपागमन् । नापश्यंश्चापि ते तानि बिसानि पुरुषर्षभाः ॥ ११४ ॥
ऋषय ऊचुः । केन क्षुधापरीतानामस्माकं पापकर्म्मणा ।

नृशंसेनापनीतानि बिसान्याहारकाङ्क्षिणाम् ॥ ११५ ॥ ते शङ्कमानास्त्वन्योऽन्यं पप्रच्छुर्द्विजसत्तमाः । त ऊचुः समयं सर्वे कुर्म इत्यरिकर्षण ॥ ११६ ॥ त उक्त्वा बाढमित्येवं सर्व एव तदा समम् । क्षुधार्त्ताः सुपरिश्रान्ताः शपथायोपचक्रमुः ॥ ११७ ॥

अत्रिरुवाच । स गां स्पृशतु पादेन सूर्य्यञ्च प्रतिमेहतु । अनध्यायेष्वधीयीत बिसस्तैन्यं करोति यः ॥ ११८ ॥

वशिष्ठ उवाच । अनध्यायपरो लोके शुनः स परिकर्षतु । परिव्राट् कामवृत्तस्तु बिसस्तैन्यं करोति यः ॥ ११९ ॥ शरणागतं स निहन्तु स्वसुताञ्चोपजीवतु । अर्थान् काङ्क्षतु कीनाशाद्बिसस्तैन्यं करोति यः ॥ १२० ॥

कश्यप उवाच । सर्वत्र सर्वं लपतु न्यासलोपं करोतु च । कूटसाक्षित्वमभ्येतु बिसस्तैन्यं करोति यः ॥ १२१ ॥ वृथा मांसमश्नात्वस्तु वृथा दानं करोतु च । यातु स्त्रियं दिवा चैव बिसस्तैन्यं करोति यः ॥ १२२ ॥

भारद्वाज उवाच । नृशंसस्त्यक्तधर्मास्तु स्त्रीषु ज्ञातिषु गोषु च । ब्राह्मणञ्चापि जयतां बिसस्तैन्यं करोति यः ॥ १२३ ॥ उपाध्यायमधः कृत्वा ऋचोऽध्येतु यजूंषि च । जुहोतु च स कक्षाग्नौ बिसस्तैन्यं करोति यः ॥ १२४ ॥

जमदग्निरुवाच । पुरीषमुत्सृजत्वप्सु हन्तु गाञ्चैव दुह्यतु । अनृतौ मैथुनं यातु बिसस्तैन्यं करोति यः ॥ १२५ ॥ द्वेष्यो भार्य्योपजीवी स्यात् दूरबन्धुश्च वैरवान् । अन्योऽन्यस्यातिथिश्चास्तु बिसस्तैन्यं करोति यः ॥ १२६ ॥

गौतम उवाच । अधीत्य वेदांस्त्यजतु त्रीनग्नीनपविध्यतु । विक्रीणातु तथा सोमं बिसस्तैन्यं करोति यः ॥ १२७ ॥ उदपानप्लवे ग्रामे ब्राह्मणो वृषलीपतिः । तस्य सालोक्यतां यातु बिसस्तैन्यं करोति यः ॥ १२८ ॥

विश्वामित्र उवाच। जीवतो वै गुरून् भृत्यान् भरन्त्वस्यापरे जनाः। अगतिर्बहुपुत्रः स्याद्बिसस्तैन्यं करोति यः ॥ १२९॥ अशुचिर्ब्रह्मकूटोऽस्तु ऋद्ध्या चैवाप्यहङ्कृतः। कर्षको मत्सरी चास्तु बिसस्तैन्यं करोति यः ॥ १३०॥ वर्षाचरोऽस्तु भृतको राज्ञश्चास्तु पुरोहितः। अयाज्यस्य भवत्वृत्विक् बिसस्तैन्यं करोति यः ॥ १३१ ॥

अरुन्धत्युवाच। नित्यं परिभवेच्छ्वश्रूं भर्त्तुर्भवतु दुर्म्मनाः। एका स्वादु समश्नातु बिसस्तैन्यं करोति या ॥ १३२ ॥ ज्ञातीनां गृहमध्यस्था सक्तूनत्तु दिवाचरी। अभोग्या वीरसूरस्तु बिसस्तैन्यं करोति या ॥ १३३ ॥

गण्डोवाच। अनृतं भाषतु सदा बन्धुभिश्च विरुध्यतु। ददातु कन्यां शुल्केन बिसस्तैन्यं करोति या ॥ १३४ ॥ साधयित्वा स्वयं प्राशेत् दास्ये जीर्य्यतु चैव ह। विकर्म्मणा प्रमीयेत बिसस्तैन्यं करोति या ॥ १३५ ॥

पशुसख उवाच। दास एव प्रजायेत सप्रसूतिरकिञ्चनः। दैवतेष्वनमस्कारी बिसस्तैन्यं करोति यः ॥१३६ ॥

शुनःसख उवाच। अध्वर्य्यवे दुहितरं वा ददातु च्छन्दोगे वा चरितब्रह्मचर्य्ये। आथर्वणं वेदमधीत्य विप्रः स्नायीत वा यो हरते बिसानि ॥ १३७ ॥

ऋषय ऊचुः। इष्टमेतद्द्विजातीनां योऽयं ते शपथः कृतः। त्वया कृतं बिसस्तैन्यं सर्व्वेषां नः शुनःसख ॥ १३८ ॥

शुनःसख उवाच। न्यस्तमद्यं न पश्यद्भिर्यदुक्तं कृतकर्म्मभिः। सत्यमेतन्नमिथ्यैतद्बिसस्तैन्यं कृतं मया ॥ १३९ ॥ मया ह्यन्तर्हितानीह बिसानीमानि पश्यत। परीक्षार्थं भगवतां कृतमेवं मयानघाः ॥ १४० ॥ रक्षणार्थञ्च सर्व्वेषां भवतामहमागतः। यातुधानी ह्यतिक्रूरा कृत्यैषा वो वधैषिणी ॥ १४१ ॥ वृषादर्भिप्रयुक्तैषा

निहता मे तपोधनाः । दृष्टा हिंस्यादियं पापा युष्मान् प्रत्यग्नि-सम्भवा ॥ १४२ ॥ तस्मादस्म्यागतो विप्रा वासवं मां निबोधत । अलोभादक्षया लोकाः प्राप्ता वै सार्वकामिकाः । उत्तिष्ठध्वमितः क्षिप्रं तानवाप्नुत वै द्विजाः ॥ १४३ ॥

भीष्म उवाच । ततो महर्षयः प्रीतास्तथेत्युक्त्वा पुरन्दरम् । सहैव विदशेन्द्रेण सर्वे जग्मुस्त्रिपिष्टपम् ॥ १४४ ॥ एवमेते महात्मानो भोगैर्बहुविधैरपि । क्षुधा परमया युक्ताश्छन्द्यमाना महात्मभिः ॥ १४५ ॥ नैव लोभं तदा चक्रुस्ततः स्वर्गमवाप्नुवन् । तस्मात् सर्वास्ववस्थासु नरो लोभं विवर्ज्जयेत् ॥ १४६ ॥ एष धर्म्मः परो राजंस्तस्माल्लोभं विवर्ज्जयेत् । इदं नरः सच्चरितं समवायेषु कीर्त्तयन् ॥ १४७ ॥ अर्थभागी च भवति न च दुर्गाण्यवाप्नुते । प्रीयन्ते पितरश्चास्य ऋषयो देवतास्तथा । यशोधर्म्मार्थभागी च भवति प्रेत्य मानवः ॥ १४८ ॥

इत्यनुशासनपर्वणि आनुशासनिकपर्वणि श्राद्धधर्म्मकथने
एकनवतोऽध्यायः ॥ ९१ ॥

भीष्म उवाच । अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । यद्वृत्तं तीर्थयात्रायां शपथं प्रति तच्छृणु ॥ १ ॥ पुष्करार्थं कृतं स्तैन्यं पुरा भरतसत्तम । राजर्षिभिर्महाराज तथैव च द्विजर्षिभिः ॥ २ ॥ ऋषयः समेताः पश्चिमे वै प्रभासे समागता मन्त्रममन्त्रयन्त । चराम सर्वां पृथिवीं पुण्यतीर्थां ततः कामं हन्त गच्छाम सर्वे ॥ ३ ॥ शुक्रोऽङ्गिराश्चैव कविश्च विद्वांस्तथागस्त्यो नारदपर्वतौ च । भृगुर्वशिष्ठः कश्यपो गौतमश्च विश्वामित्रो जमदग्निश्च राजन् ॥ ४ ॥ ऋषिस्तथा गालवोऽथाष्टकश्च भारद्वाजोऽरुन्धती बालखिल्याः । शिविर्दिलीपो नहुषोऽम्बरीषो

राजा ययातिर्धुन्धुमारोऽथ पूरुः ॥ ५ ॥ जग्मुः पुरस्कृत्य महा-
नुभावं शतक्रतुं वृत्रहनं नरेन्द्राः । तीर्थानि सर्व्वाणि परिभ्रमन्तो
माघ्यां ययुः कौशिकीं पुण्यतीर्थाम् ॥ ६ ॥ सर्व्वेषु तीर्थेष्ववधूतपापा
जग्मुस्ततो ब्रह्मसरः सुपुण्यम् । देवस्य तीर्थे जलमग्निकल्पा
विगाह्य ते भुक्त विसप्रसूनाः ७ ॥॥ केचिद्विसान्यखनंस्तत्र राज-
न्नन्ये मृणालान्यखनंस्तत्र विप्राः । अथापश्यन् पुष्करं ते ह्रियन्तं
ह्रदादगस्त्येन समुद्धृतं तत् ॥ ८ ॥ तानाह सर्व्वानृषिमुख्यानगस्त्यः
केनादत्तं पुष्करं मे सुजातम् । युष्मान् शङ्के पुष्करं दीयतां मे न
वै भवन्तो हर्त्तुमर्हन्ति पद्मम् ॥ ९ ॥ शृणोमि कालो हिंसते
धर्म्मवीर्य्यं सोऽयं प्राप्तो वर्त्तते धर्म्मपीड़ा । पुरा धर्म्मो वर्त्तते नेह
यावत्तावद्गच्छामः सुरलोकं चिराय ॥ १० ॥ पुरा वेदान् ब्राह्मणा
ग्राममध्ये घुष्टस्वरा वृषलान् श्रावयन्ति । पुरा राजा व्यवहारेण
धर्मान् पश्यत्यहं परलोकं व्रजामि ॥ ११ ॥ पुरा वरान् प्रत्य-
वरान् गरीयसो यावन्नरा नावमंस्यन्ति सर्व्वे । तमोत्तरं याव-
दिदं न वर्त्तते तावत् व्रजामि परलोकं चिराय ॥ १२ ॥ पुरा
प्रपश्यामि परेण मर्त्यान् बलीयसान् दुर्व्वलान् भुञ्जमानान् ।
तस्माद्यास्यामि परलोकं चिराय न ह्युत्सहे द्रष्टुमिह जीव-
लोकम् ॥ १३ ॥ तमाहुरार्त्ता ऋषयो महर्षिं न ते वयं पुष्करं
चोरयामः । मिथ्याभिषङ्गो भवता न कार्य्यः शपाम तीक्ष्णैः
शपथैर्महर्षे ॥ १४ ॥ ते निश्चितास्तत्र महर्षयस्तु सम्पश्यन्तो धर्म्म-
मेतं नरेन्द्र । ततोऽशपन्त शपथान् पर्य्यायेण सहैव ते पार्थिव-
पुत्रपौत्रैः ॥ १५ ॥

भृगुरुवाच । प्रत्याक्रोशेदिहाक्रुष्टस्ताड़ितः प्रतिताड़येत् ।
खादेच्च पृष्ठमांसानि यस्ते हरति पुष्करम् ॥ १६ ॥

वशिष्ठ उवाच । अस्वाध्यायपरो लोके श्वानञ्च परिकर्षतु ।
पुरे च भिक्षुर्भवतु यस्ते हरति पुष्करम् ॥ १७ ॥

कश्यप उवाच। सर्वत्र सर्वं पणतु न्यासलोपं करोतु च।
कूटसाक्षित्वमभ्येतु यस्ते हरति पुष्करम्॥ १८॥
गौतम उवाच। जीवत्वहङ्कृतो बुद्ध्या विषमेण समेन सः।
कर्षकी मत्सरी चास्तु यस्ते हरति पुष्करम्॥ १९॥
अङ्गिरा उवाच। अशुचिर्ब्रह्मकूटोऽस्तु श्वानञ्च परिकर्षतु।
ब्रह्महानिष्कृतिश्चास्तु यस्ते हरति पुष्करम्॥ २०॥
धुन्धुमार उवाच। अकृतघ्नश्च मित्राणां शूद्रायान्तु प्रजायतु।
एकः सम्पन्नमश्नातु यस्ते हरति पुष्करम्॥ २१॥
दिलीप उवाच। उदपानप्लवे ग्रामे ब्राह्मणो वृषलीपतिः।
तस्य लोकान् स व्रजतु यस्ते हरति पुष्करम्॥ २२॥
पूरुरुवाच। चिकित्सायां प्रवरतु भार्य्यया चैव पुष्यतु।
श्वशुरात्तस्य वृत्तिः स्याद्यस्ते हरति पुष्करम्॥ २३॥
शुक्र उवाच। वृथामांसं समश्नातु दिवा गच्छतु मैथुनम्।
प्रेष्यो भवतु राज्ञश्च यस्ते हरति पुष्करम्॥ २४॥
जमदग्निरुवाच। अनध्यायेष्वधीयीत मित्रं श्राद्धे च भोजयेत्।
श्राद्धे शूद्रस्य चाश्नीयाद्यस्ते हरति पुष्करम्॥ २५॥
शिबिरुवाच। अनाहिताग्निर्म्रियतां यज्ञे विघ्नं करोतु च।
तपस्विभिर्विरुध्येच्च यस्ते हरति पुष्करम्॥ २६॥
ययातिरुवाच। अनृतो व्रती जटी चैव भार्य्यायां स प्रजायतु।
निराकरोतु वेदांश्च यस्ते हरति पुष्करम्॥ २७॥
नहुष उवाच। अतिथिर्गृहसंस्थोऽस्तु कामवृत्तश्च दीक्षितः।
विद्यां प्रयच्छतु भृतो यस्ते हरति पुष्करम्॥ २८॥
अम्बरीष उवाच। नृशंसस्त्यक्तधर्म्मास्तु स्त्रीषु ज्ञातिषु गोषु च।
निहन्तु ब्राह्मणञ्चापि यस्ते हरति पुष्करम्॥ २९॥
नारद उवाच। गृहेऽज्ञानी वहिःशास्त्रं पठतां विस्वरं पदम्।
गरीयसोऽवजानातु यस्ते हरति पुष्करम्॥ ३०॥

नाभाग उवाच। अनृतं भाषतु सदा सद्भिश्चैव विरुध्यतु। शुल्केन तु ददत्कन्यां यस्ते हरति पुष्करम् ॥ ३१ ॥

कविरुवाच। पद्भ्यां स गान्ताडयतु सूर्य्यञ्च प्रतिमेहतु। शरणागतं सन्त्यजतु यस्ते हरति पुष्करम् ॥ ३२ ॥

विश्वामित्र उवाच। करोतु भृतकोऽवर्षां राज्ञश्चास्तु पुरोहितः। ऋत्विगस्तु ह्ययाज्यस्य यस्ते हरति पुष्करम् ॥ ३३ ॥

पर्वत उवाच। ग्रामे चाधिकृतः सोऽस्तु खरयानेन गच्छतु। शुनः कर्षतु वृत्त्यर्थी यस्ते हरति पुष्करम् ॥ ३४ ॥

भरद्वाज उवाच। सर्वपापसमादानं नृशंसे चानृते च यत्। तत्तस्यास्तु सदा पापं यस्ते हरति पुष्करम् ॥ ३५ ॥

अष्टक उवाच। स राजास्त्वकृतप्रज्ञः कामवृत्तश्च पापकृत्। अधर्मेणाभिशास्तूर्वीं यस्ते हरति पुष्करम् ॥ ३६ ॥

गालव उवाच। पापिष्ठेभ्यो ह्यनर्घार्हः स नरोऽस्तु स्वपापकृत्। दत्त्वा दानं कीर्त्तयतु यस्ते हरति पुष्करम् ॥ ३७ ॥

अरुन्धत्युवाच। श्वश्र्वापवादं वदतु भर्त्तुर्भवतु दुर्म्मनाः। एका स्वादु समश्नातु या ते हरति पुष्करम् ॥ ३८ ॥

वालखिल्या ऊचुः। एकपादेन वृत्त्यर्थं ग्रामद्वारे स तिष्ठतु। धर्म्मज्ञस्त्यक्तधर्म्मास्तु यस्ते हरति पुष्करम् ॥ ३९ ॥

शुनःसख उवाच। अग्निहोत्रमनादृत्य स सुखं स्वपितु द्विजः। परिव्राट् कामवृत्तोऽस्तु यस्ते हरति पुष्करम् ॥ ४० ॥

सुरभिरुवाच। बालजेन निदानेन कांस्यं भवतु दोहनम्। दुह्येत परवत्सेन यस्ते हरति पुष्करम् ॥ ४१ ॥

भीष्म उवाच। ततस्तु तैः शपथैः शप्यमानैर्नानाविधैर्बहुभिः कौरवेन्द्र। सहस्राक्षो देवराट् सम्प्रहृष्टः समीक्ष्य तं कोपनं विप्रमुख्यम् ॥४२॥ अथाब्रवीन्मघवा प्रत्ययं स्वं समाभाष्य तमृषिं जातरोषम्। ब्रह्मर्षिदेवर्षिनृपर्षिमध्ये यत्तन्निबोधेह ममाद्य राजन् ॥४३॥

शक्र उवाच । अध्वर्य्यवे दुहितरं ददातु छन्दोगे वा चरितब्रह्मचर्य्ये । आथर्वणं वेदमधीत्य विप्रः स्नायीत यः पुष्करमाददाति ॥४४॥ सर्वान् वेदानधीयीत पुण्यशीलोऽस्तु धार्म्मिकः । ब्रह्मणः सदनं यातु यस्ते हरति पुष्करम् ॥ ४५ ॥

अगस्त्य उवाच । आशीर्वादस्त्वया प्रोक्तः शपथो बलसूदन । दीयतां पुष्करं मह्यमेष धर्म्मः सनातनः ॥ ४६ ॥

इन्द्र उवाच । न मया भगवन् लोभाद्धृतं पुष्करमद्य वै । धर्म्मांस्तु श्रोतुकामेन हृतं न क्रोद्धुमर्हसि ॥ ४७ ॥ धर्म्मश्रुतिसमुत्कर्षो धर्म्मसेतुरनामयः । आर्षो वै शाश्वतो नित्यमव्ययोऽयं मया श्रुतः ॥ ४८॥ तदिदं गृह्यतां विद्वन् पुष्करं द्विजसत्तम । अतिक्रमं मे भगवन् चन्तुमर्हस्यनिन्दित ॥ ४९ ॥ इत्युक्तः स महेन्द्रेण तपस्वी कोपनो भृशम् । जग्राह पुष्करं धीमान् प्रसन्नश्चाभवन्मुनिः ॥ ५० ॥ प्रययुस्ते ततो भूयस्तीर्थानि वनगोचराः । पुण्येषु तीर्थेषु तथा गात्राण्याप्लावयन्त ते ॥ ५१ ॥ आख्यानं य इदं युक्तः पठेत् पर्व्वणि पर्व्वणि । न मूर्खं जनयेत् पुत्रं न भवेच्च निराकृतिः ॥ ५२ ॥ न तमापत् स्पृशेत् काचिद्विज्वरो न जरावहः । विरजाः श्रेयसा युक्तः प्रेत्य स्वर्गमवाप्नुयात् ॥ ५३ ॥ यश्च शास्त्रमधीयीत ऋषिभिः परिपालितम् । स गच्छेद्ब्रह्मणो लोकमव्ययञ्च नरोत्तम ॥ ५४ ॥

इत्यनुशासनपर्व्वणि आनुशासनिकपर्व्वणि शपथविधिकथने चतुर्नवतोऽध्यायः ॥ ९४ ॥

युधिष्ठिर उवाच । यदिदं श्राद्धकृत्येषु दीयते भरतर्षभ । छत्रञ्चोपानहौ चैव केनैतत् संप्रवर्त्तितम् ॥ १ ॥ कथञ्चैतत् समुत्पन्नं किमर्थञ्चैव दीयते । न केवलं श्राद्धकृत्ये पुण्यकेष्वपि दीयते

॥ २ ॥ बहुष्वपि निमित्तेषु पुण्यमाश्रित्य दीयते । एतद्विस्तरतो ब्रह्मन् श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ ३ ॥

भीष्म उवाच । शृणु राजन्नवहितश्छत्रोपानहविस्तरम् । यथैतत् प्रथितं लोके यथा चैतत् प्रवर्त्तितम् ॥ ४ ॥ यथा चाक्षय्यतां प्राप्तं पुण्यताञ्च यथा गतम् । सर्व्वमेतदशेषेण प्रवक्ष्यामि नराधिप ॥ ५ ॥ जमदग्नेश्च संवादं सूर्य्यस्य च महात्मनः । पुरा स भगवान् साक्षाद्धनुषाक्रीड़त प्रभो ॥ ६ ॥ सन्धाय सन्धाय शरांश्चिक्षेप किल भार्गवः । तान् सर्व्वान् रेणुका क्षिप्तांस्तस्येषून् दीप्ततेजसः ॥७॥ आनीय सा तदा तस्मै प्रादादसकृदच्युत । अथ तेन स शब्देन ज्यायाश्चैव शरस्य च ॥ ८ ॥ प्रहृष्टः सम्प्रचिक्षेप सा च प्रत्याजहार तान् । ततो मध्याह्नमारूढे ज्येष्ठामूले दिवाकरे । स सायकान् द्विजो मुक्त्वा रेणुकामिदमब्रवीत् ॥१०॥ गच्छानय विशालाक्षि शरानेतान् धनुश्च्युतान् । यावदेतान् पुनः सुभ्रु क्षिपामीति जनाधिप ॥ ११ ॥ सा गच्छन्त्यन्तराच्छायां वृक्षमाश्रित्य भाविनी । तस्थौ तस्या हि सन्तप्तं शिरः पादौ तथैव च ॥ १२ ॥ स्थिता सा तु मुहूर्त्तं वै भर्त्तुः शापभयाच्छुभा । ययावानयितुं भूयः सायकानसितेक्षणा । प्रत्याजगाम च शरांस्तानादाय यशस्विनी ॥ १३ ॥ सा वै खिन्ना सुचार्व्वङ्गी पद्भ्यां दुःखं नियच्छती । उपाजगाम भर्त्तारं भयाद्भर्त्तुः प्रवेपती ॥१४॥ स तामृषिस्तदा क्रुद्धो वाक्यमाह शुभाननाम् । रेणुके किं चिरेण त्वमागतेति पुनः पुनः ॥ १५ ॥

रेणुकोवाच । शिरस्तावत् प्रदीप्तं मे पादौ चैव तपोधन । सूर्य्यतेजो निरुद्धाहं वृक्षच्छायां समाश्रिता ॥ १६ ॥ एतस्मात् कारणाद्ब्रह्मंश्चिरायैतत् कृतं मया । एतत् श्रुत्वा मम विभो मा क्रुद्धस्त्वं तपोधन ॥ १७ ॥

जमदग्निरुवाच । अद्यैनं दीप्तकिरणं रेणुके तव दुःखदम् । शरैर्निपातयिष्यामि सूर्य्यमस्त्राग्नितेजसा ॥ १८ ॥

भीष्म उवाच । स विष्फार्य्य धनुर्द्दिव्यं गृहीत्वा च शरान् बहून् । अतिष्ठत् सूर्य्यमभितो यतो याति ततो मुखः ॥ १९ ॥ अथ तं प्रेक्ष्य सन्नद्धं सूर्य्योऽभ्येत्य तथाब्रवीत् । द्विजरूपेण कौन्तेय किन्ते सूर्य्योऽपराध्यति ॥ २० ॥ आदत्ते रश्मिभिः सूर्य्यो दिवि तिष्ठंस्ततस्ततः । रसं स तं वै वर्षासु प्रवर्षति दिवाकरः ॥ २१ ॥ ततोऽन्नं जायते विप्र मनुष्याणां सुखावहम् । अन्नं प्राणा इति यथा वेदेषु परिपठ्यते ॥ २२ ॥ अथाभ्रेषु निगूढ़स्य रश्मिभिः परिवारितः । सप्तद्वीपानिमान् ब्रह्मन् वर्षेणाभिप्रवर्षति ॥ २३ ॥ ततस्तदौषधीनाञ्च वीरुधां पुष्पपत्रजम् । सर्वं वर्षाभिनिर्वृत्तमन्नं सम्भवति प्रभो ॥ २४ ॥ जातकर्माणि सर्वाणि व्रतोपनयनानि च । गोदानानि विवाहाश्च तथा यज्ञसमृद्धयः ॥ २५ ॥ शास्त्राणि दानानि तथा संयोगा वित्तसञ्चयाः । अन्नतः संप्रवर्त्तन्ते यथा त्वं वेत्थ भार्गव ॥ २६ ॥ रमणीयानि यावन्ति यावदारम्भिकाणि च । सर्वमन्नात् प्रभवति विदितं कीर्त्तयामि ते ॥ २७ ॥ सर्वं हि वेत्थ विप्र त्वं यदेतत् कीर्त्तितं मया । प्रसादये त्वां विप्रर्षे किन्ते सूर्य्यं निपात्य वै ॥ २८ ॥

इत्यनुशासनपर्वणि आनुशासनिकपर्वणि दानधर्म्मकथने
छत्रोपानहोत्पत्तौ पञ्चनवतोऽध्यायः ॥ ९५ ॥

युधिष्ठिर उवाच । एवं प्रयाचति तदा भास्करे मुनिसत्तमः । जमदग्निर्महातेजाः किं कार्य्यं प्रत्यपद्यत ॥ १ ॥

भीष्म उवाच । स तथा याचमानस्य मुनिरग्निसमप्रभः । जमदग्निः शमं नैव जगाम कुरुनन्दन ॥ २ ॥ ततः सूर्य्यो मधुरया वाचा तमिदमब्रवीत् । कृताञ्जलिर्विप्ररूपी प्रणम्यैनं विशाम्पते ॥ ३ ॥ चलं निमित्तं विप्रर्षे सदा सूर्य्यस्य गच्छतः । कथन्नु लं वेतूस्यसि त्वं सदा यान्तं दिवाकरम् ॥ ४ ॥

जमदग्निरुवाच। स्थिरस्त्वापि चलस्त्वापि जाने त्वां ज्ञानचक्षुषा। अवश्यं विनयाधानं कार्य्यमद्य मया तव ॥ ५ ॥ मध्याह्ने वै निमेषार्द्धं तिष्ठसि त्वं दिवाकर। तत्र वेत्स्यामि सूर्य्य त्वां न मेऽत्रास्ति विचारणा ॥ ६ ॥

सूर्य्य उवाच। असंशयं मां विप्रर्षे वेत्स्यसे धन्विनां वर। अपकारिणं मां विद्धि भगवन् शरणागतम् ॥ ७ ॥

भीष्म उवाच। ततः प्रहस्य भगवान् जमदग्निरुवाच तम्। न भीः सूर्य्य त्वया कार्य्या प्रणिपातगतो ह्यसि ॥ ८ ॥ ब्राह्मणेष्वार्जवं यच्च स्थैर्य्यञ्च धरणीतले। सौम्यताञ्चैव सोमस्य गाम्भीर्य्यं वरुनस्य च ॥ ९ ॥ दीप्तिमग्नेः प्रभां मेरोः प्रतापं तपनस्य च। एतान्यतिक्रमेद्यो वै स हन्याच्छरणागतम् ॥ १० ॥ भवेत् स गुरुतल्पी च ब्रह्महा च स वै भवेत्। सुरापानं स कुर्य्याच्च यो हन्याच्छरणागतम् ॥ ११ ॥ एतस्य त्वपनीतस्य समाधिन्तात चिन्तय। यथासुखगमः पन्था भवेत्त्वद्रश्मिभावितः ॥ १२ ॥

भीष्म उवाच। एतावदुक्त्वा स तदा तूष्णीमासीद्भृगूत्तमः। अथ सूर्य्योऽददत्तस्मै छत्त्रोपानहमाशु वै ॥ १३ ॥

सूर्य्य उवाच। महर्षे शिरसस्त्राणं छत्त्रं मद्रश्मिवारणम्। प्रतिगृह्णीष्व पद्भ्याञ्च त्राणार्थं चर्म्मपादुके ॥१४॥ अद्यप्रभृति चैवेह लोके सम्प्रचरिष्यति। पुण्यकेषु च सर्व्वेषु परमक्षय्यमेव च ॥ १५ ॥

भीष्म उवाच। छत्त्रोपानहमेतत्तु सूर्य्येणैतत् प्रवर्त्तितम्। पुण्यमेतदभिख्यातं त्रिषु लोकेषु भारत ॥ १६ ॥ तस्मात् प्रयच्छ विप्रेषु छत्त्रोपानहमुत्तमम्। धर्म्मस्तेषु महान् भावी न मेऽत्रास्ति विचारणा ॥ १७ ॥ छत्त्रं हि भरतश्रेष्ठ यः प्रदद्याद्द्विजातये। शुभ्रं शतशलाकं वै स प्रेत्य सुखमेधते ॥ १८ ॥ स शक्रलोके वसति पूज्यमानो द्विजातिभिः। अप्सरोभिश्च सततं देवैश्च भरतर्षभ ॥ १९ ॥ दह्यमानाय विप्राय यः प्रयच्छत्युपानहौ। स्नातकाय

महाबाहो संशिताय द्विजातये ॥ २० ॥ सोऽपि लोकानवाप्नोति दैवतैरपि पूजितान्। गोलोके स मुदा युक्तो वसति प्रेत्य भारत ॥ २१ ॥ एतत्ते भरतश्रेष्ठ मया कार्त्स्न्येन कीर्त्तितम्। छत्रोपानहदानस्य फलं भरतसत्तम ॥ २२ ॥

इत्यनुशासनपर्वणि अनुशासनिकेपर्वणि दानधर्म्मकथने छत्रोपानहदानप्रशंसायां षण्णवतोऽध्यायः ॥ ९६ ॥

युधिष्ठिर उवाच। गार्हस्थ्यं धर्म्ममखिलं प्रब्रूहि भरतर्षभ। ऋद्धिमाप्नोति किं कृत्वा मनुष्य इह पार्थिव ॥ १ ॥

भीष्म उवाच। अत्र ते वर्त्तयिष्यामि पुरावृत्तं जनाधिप। वासुदेवस्य संवादं पृथिव्याश्चैव भारत ॥२॥ संस्तूय पृथिवीं देवीं वासुदेवः प्रतापवान्। पप्रच्छ भरतश्रेष्ठ मां त्वं यत् पृच्छसेऽद्य वै ॥३॥

वासुदेव उवाच। गार्हस्थ्यं धर्म्ममाश्रित्य मया वा मद्विधेन वा। किमवश्यं धरे कार्य्यं किं वा कृत्वा कृतं भवेत् ॥ ४ ॥

पृथिव्युवाच। ऋषयः पितरो देवा मनुष्याश्चैव माधव। इज्याश्चैवार्चनीयाश्च तथा चैवं निबोध मे ॥ ५ ॥ सदा यज्ञेन देवाः स्युः सदातिथ्येन मानुषाः। छन्दतश्च यथा नित्यमर्हान् युञ्जीत नित्यशः ॥ ६ ॥ तेन ह्यृषिगणाः प्रीता भवन्ति मधुसूदन। नित्यमग्निं परिचरेदभुक्त्वा बलिकर्म्म च ॥ ७ ॥ कुर्य्यात्तथैव देवा वै प्रीयन्ते मधुसूदन। कुर्य्यादहरहः श्राद्धमन्नाद्येनोदकेन च ॥ ८ ॥ पयोमूलफलैर्वापि पितॄणां प्रीतिमावहन्। सिद्धान्नाद्वैश्वदेवं वै कुर्य्यादग्नौ यथाविधि ॥ ९ ॥ अग्नीषोमं वैश्वदेवं धान्वन्तर्य्यमनन्तरम्। प्रजानां पतये चैव पृथक् होमो विधियते ॥ १० ॥ तथैव चानुपूर्व्व्येण बलिकर्म्म प्रयोजयेत्। दक्षिणायां यमायेति प्रतीच्यां वरुणाय च ॥ ११ ॥ सोमाय

शाप्युदीच्यां वै वास्तुमध्ये प्रजापतेः। धन्वन्तरे प्रागुदीच्यां प्राच्यां शक्राय माधव ॥ १२ ॥ मनुष्येभ्य इति प्राहुर्बलिं द्वारि गृहस्य वै। मरुद्भ्यो दैवतेभ्यश्च बलिमन्तर्गृहे हरेत् ॥ १३ ॥ तथैव विश्वेदेवेभ्यो बलिमाकाशतो हरेत्। निशाचरेभ्यो भूतेभ्यो बलिं नक्तं तथा हरेत् ॥ १४ ॥ एवं कृत्वा बलिं सम्यक् दद्याद्भिक्षां द्विजातये। अलाभे ब्राह्मणस्याग्नावग्रमुद्धृत्य निक्षिपेत् ॥ १५ ॥ यदा श्राद्धं पितृभ्योऽपि दातुमिच्छेत मानवः। तदा पश्चात् प्रकुर्वीत निवृत्ते श्राद्धकर्मणि ॥ १६ ॥ पितॄन् सन्तर्पयित्वा तु बलिं कुर्य्याद्विधानतः। वैश्वदेवं ततः कुर्य्यात् पश्चाद्ब्राह्मणवाचनम् ॥ १७ ॥ ततोऽन्नेन विशेषेण भोजयेदतिथीनपि। अर्च्चापूर्वं महाराज ततः प्रीणाति मानवान् ॥ १८ ॥ अनित्यं हि स्थितो यस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते। आचार्य्यस्य पितुश्चैव सख्युराप्तस्य चातिथेः ॥ १९ ॥ इदमस्ति गृहे मह्यमिति नित्यं निवेदयेत्। ते यद्वदेयुस्तत्कुर्य्यादिति धर्म्मो विधीयते ॥ २० ॥ गृहस्थ पुरुषः कृष्ण शिष्टाशी च सदा भवेत्। राजर्त्विजं स्नातकञ्च गुरुं श्वशुरमेव च ॥ २१ ॥ अर्च्चयेन्मधुपर्केण परिसंवत्सरोषितान्। श्वभ्यश्च श्वपचेभ्यश्च वयोभ्यश्चावपेद्भुवि ॥ २२ ॥ वैश्वदेवं हि नामैतत् सायम्प्रातर्विधीयते। एतांस्तु धर्म्मान् गार्हस्थ्यान् यः कुर्य्यादनसूयकः ॥ २३ ॥ स इहर्षिवरान् प्राप्य प्रेत्य नाके महीयते ॥ २४ ॥

भीष्म उवाच। इति भूमेर्वचः श्रुत्वा वासुदेवः प्रतापवान्। तथा चकार सततं त्वमप्येवं समाचर ॥ २५ ॥ एतद्गृहस्थधर्म्मं तु चेष्टमानो जनाधिप। इह लोके यशः प्राप्य प्रेत्य स्वर्गं गमिष्यसि ॥ २६ ॥

इत्यनुशासनपर्वणि आनुशासनिकपर्व्वणि दानधर्म्मकथने सप्तनवतोऽध्यायः ॥ ९७ ॥

युधिष्ठिर उवाच। आलोकदानं नामैतत् कीदृशं भरतर्षभ। कथमेतत् समुत्पन्नं फलं वा तद्ब्रवीहि मे ॥ १ ॥

भीष्म उवाच। अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम्। मनोः प्रजापतेर्वादं सुवर्णस्य च भारत ॥ २ ॥ तपस्वी कश्चिदभवत् सुवर्णो नाम भारत। वर्णतो हेमवर्णः स सुवर्ण इति पप्रथे ॥ ३ ॥ कुलशीलगुणोपेतः स्वाध्याये च परङ्गतः। बहून् सुवंशप्रभवान् समतीतः स्वकैर्गुणैः ॥ ४ ॥ स कदाचिन्मनुं विप्रो ददर्शोपससर्प च। कुशलप्रश्नमन्योन्यं तौ चोभौ तत्र चक्रतुः ॥ ५॥ ततस्तौ सत्यसङ्कल्पौ मेरौ काञ्चनपर्वते। रमणीये शिलापृष्ठे सहितौ संन्यषीदतम् ॥ ६ ॥ तत्र तौ कथयन्तौ स्तां कथा नानाविधाश्रयाः। ब्रह्मर्षिदेवदैत्यानां पुराणानां महात्मनाम् ॥ ७ ॥ सुवर्णस्त्वब्रवीद्वाक्यं मनुं स्वायम्भुवं प्रति। हितार्थं सर्वभूतानां प्रश्नं मेवक्तुमर्हसि ॥ ८ ॥ सुमनोभिर्यदिज्यन्ते दैवतानि प्रजेश्वर। किमेतत् कथमुत्पन्नं फलयोगञ्च शंस मे ॥ ८ ॥

मनुरुवाच। अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम्। शुक्रस्य च बलेश्चैव संवादं वै महात्मनोः ॥ १० ॥ बलेर्वैरोचनस्येह त्रैलोक्यमनुशासतः। समीपमाजगामाशु शुक्रो भृगुकुलोद्वहः ॥ ११ ॥ तमर्घ्यादिभिरभ्यर्च्य भार्गवं सोऽसुराधिपः। निषसादासने पश्चाद्विधिवद्भूरिदक्षिणः ॥ १२ ॥ कथेयमभवत्तत्र त्वया या परिकीर्त्तिता। सुमनोधूपदीपानां सम्प्रदाने फलं प्रति। ततः पप्रच्छ दैत्येन्द्रः कवीन्द्रं प्रश्नमुत्तमम् ॥ १३ ॥

बलिरुवाच। सुमनोधूपदीपानां किं फलं ब्रह्मवित्तम। प्रदानस्य द्विजश्रेष्ठ तद्भवान् वक्तुमर्हति ॥ १४ ॥

शुक्र उवाच। तपः पूर्वं समुत्पन्नं धर्मस्तस्मादनन्तरम्। एतस्मिन्नन्तरे चैव वीरुधोषध्य एव च ॥ १५ ॥ सोमस्यात्मा च बहुधा सम्भूतः पृथिवीतले। अमृतञ्च विषञ्चैव ये चान्ये तुल्य-

जातयः ॥ १६ ॥ अमृतं मनसः प्रीतिं सद्यस्तुष्टिं ददाति च । मनो
ग्लपयतेतीव्रं विषं गन्धेन सर्व्वशः ॥ १७ ॥ अमृतं मङ्गलं विद्धि
महा द्विषममङ्गलम् । ओषध्यो ह्यमृतं सर्वा विषन्तेजोग्निसम्भवम्
॥ १८ ॥ मनो ह्लादयते यस्माच्छ्रियञ्चापि ददाति च । तस्मात्
सुमनसः प्रोक्ता नरैः सुकृतकर्म्मभिः ॥ १९ ॥ देवताभ्यः सुमनसो
यो ददाति नरः शुचिः । तस्य तुष्यन्ति वै देवास्तुष्टा पुष्टं ददत्यपि
॥ २० ॥ यं यमुद्दिश्य दीयेरन् देवं सुमनसः प्रभो । मङ्गलार्थं स
तेनास्य प्रीतो भवति दैत्यपः ॥ २१ ॥ ज्ञेयास्तूग्राश्च सौम्याश्च तेज-
स्विन्यश्च ताः पृथक् । ओषध्यो बहुवीर्य्या हि बहुरूपास्तथैव च
॥ २२ ॥ यज्ञियानाञ्च वृक्षाणामयज्ञीयान्निबोध मे । आसुराणि
च माल्यानि दैवतेभ्यो हितानि च ॥ २३ ॥ रक्षसासुरगाणाञ्च
यक्षाणाञ्च तथा प्रियाः । मनुष्याणां पितृणाञ्च कान्तायास्त्वनु-
पूर्व्वशः ॥ २४ ॥ वन्या ग्राम्याश्चेह तथा कृष्टोप्ताः पर्व्वताश्रयाः ।
अकण्टकाः कण्टकिनो गन्धरूपरसान्विताः ॥ २५ ॥ द्विविधो हि
स्मृतो गन्ध इष्टोऽनिष्टश्च पुष्पजः । इष्टगन्धानि देवानां पुष्पाणीति
विभावय ॥ २६ ॥ अकण्टकानां वृक्षाणां श्वेतप्रायाश्च वर्णतः ।
तेषां पुष्पाणि देवानामिष्टानि सततं प्रभो ॥ २७ ॥ जलजानि
च माल्यानि पद्मादीनि च यानि वै । गन्धर्व्वनागयक्षेभ्यस्तानि दद्या-
द्विचक्षणः ॥ २८ ॥ ओषध्यो रक्तपुष्पाश्च कटुकाः कण्टकान्विताः ।
शत्रूणामभिचारार्थमथर्व्वसु निदर्शिताः ॥ २९ ॥ तीक्ष्णवीर्य्यास्तु
भूतानां दुरालम्भाः सकण्टकाः । रक्तभूयिष्ठवर्णाश्च कृष्णाश्चैवो-
पहारयेत् ॥ ३० ॥ मनोहृदयनन्दिन्यो विमर्द्दे मधुराश्च याः ।
चारुरूपाः सुमनसो मनुष्याणां स्मृता विभो ॥ ३१ ॥ न तु श्मशान-
सम्भूता देवतायतनोद्भवाः । सन्नयेत् पुष्टियुक्तेषु विवाहेषु रहःसु
च ॥ ३२ ॥ गिरिसानुरुहाः सौम्याः देवानामुपपादयेत् ।
प्रोक्षिताऽभ्युक्षिताः सौम्या यथायोग्यं यथास्मृति ॥ ३३ ॥ गन्धेन

देवास्तुष्यन्ति दर्शनाद्यक्षराक्षसाः । नागाः समुपभोगेन त्रिभि-
रेतस्तु मानुषाः ॥ ३४ ॥ सद्यः प्रीणाति देवान् वै ते प्रीता भाव-
यन्तुत । सङ्कल्पसिद्धा मर्त्यानामीप्सितैश्च मनोरमैः ॥ ३५ ॥
प्रीताः प्रीणान्ति सततं मानिता मानयन्ति च । अवज्ञाता-
ऽवधूताश्च निर्द्दहन्त्यधमान्नरान् ॥ ३६ ॥ अत ऊर्द्धं प्रवक्ष्यामि
धूपदानविधेः फलम् । धूपांश्च विविधान् साधूनसाधूंश्च निबोध
मे ॥ ३७ ॥ निर्य्यासः सारिणश्चैव कृत्रिमाश्चैव ते त्रयः । इष्टा-
निष्टो भवेद्गन्धस्तन्मे विस्तरशः शृणु ॥ ३८ ॥ निर्य्यासाः सल्लकी-
वर्ज्जा देवानां दयितास्तु ते । गुग्गुलुः प्रवरस्तेषां सर्वेषामिति
निश्चयः ॥ ३८ ॥ अगुरुः सारिणां श्रेष्ठो यक्षराक्षसभोगिनाम् ।
दैत्यानां सल्लकीयश्च काङ्क्षितो यश्च तद्विधः ॥ ४० ॥ अथ सर्जर-
सादीनां गन्धैः पार्थिव दारवैः । फाणिता रससंयुक्तैर्मनुष्याणां
विधीयते ॥ ४१ ॥ देवदानवभूतानां सद्यस्तुष्टिकरः स्मृतः ।
येऽन्ये वै हारिकास्तत्र मानुषाणामिति स्मृताः ॥ ४२ ॥ य एवोक्ताः
सुमनसां प्रदाने गुणहेतवः । धूपेष्वपि परिज्ञेयास्त एव प्रीति-
वर्द्धनाः ॥ ४३ ॥ दीपदाने प्रवक्ष्यामि फलयोगमनुत्तमम् । यथा
येन यदा चैव प्रदेया यादृशाश्च ते ॥ ४४ ॥ ज्योतिस्तेजः प्रकाशं
वाप्यूर्द्धं गञ्चापि वर्ण्यते । प्रदानं तेजसां तस्मात्तेजो वर्द्धयते नृणाम्
॥ ४५ ॥ अन्धन्तमस्तमिस्रञ्च दक्षिणायनमेव च । उत्तरायण-
मेतस्माज्ज्योतिर्द्दानं प्रशस्यते ॥ ४६ ॥ यस्मादूर्द्धगमेतत्तु तमस-
श्चैव भेषजम् । तस्मादूर्द्धगतेर्द्दाता भवेदत्रेति निश्चयः ॥ ४७ ॥
देवास्तेजस्विनो यस्मात् प्रभावन्तः प्रकाशकाः । तामसाः राक्ष-
साश्चैव तस्माद्दीपः प्रदीयते ॥ ४८ ॥ आलोकदानाच्चक्षुष्मान्
प्रभायुक्तो भवेन्नरः । तान् दत्त्वा नोपहिंसेत न हरेन्नोपनाशयेत्
॥ ४८ ॥ दीपहर्त्ता भवेदन्धस्तमोगतिरसुप्रभः । दीपप्रदः स्वर्ग-
लोके दीपमालेव राजते ॥ ५० ॥ हविषा प्रथमः कल्पो द्वितीय-